

MARINA I. LUPAŞ

MITROPOLITUL
SAVA BRANCOVICI

1656-1683

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ” CLUJ - 1989

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201201795

INTRODUCERE.

În 1906 apărea la Arad irtăia biografie românească a Mitropolitului Sava Brancovici, biografie datorită răposatului Vasile Mangra. De atunci și până în timpul de față investigațiile istorice au scos la iveală nou material documentar, merit să lărgescă cercul cunoștințelor privitoare la păstoria luminatului ierarh luptător, îngăduind o pătrundere mai adâncă și o conturare mai precisă a personalității lui.

Încercarea unei noi înfățișeri a vieții și păstoririi Mitropolitului Sava Brancovici, care să se sprijine acum pe o informațiune mai largă și mai amănunțită decât aceea pe care o avea la îndemână autorul biografiei dela 1906, se impunea.

Ținând seamă de faptul că puține figuri din trecutul bisericesc al Românilor s'au bucurat de atențiunea contemporaneității și a posterității în aceeași măsură ca Sava Brancovici — atențiune concretizată în numeroase mărturii documentare, precum și într'o considerabilă serie de contribuțiuni istorice literare, — am socotit necesar să arunc, în prima parte a lucrării de față, o privire critică asupra tuturor isvoarelor contemporane ca și asupra literaturii istorice, române și streine, privitoare la acest subiect.

Iar partea a doua, în cursul expunerii momentelor principale din vieța și activitatea marelui ierarh, oferă prilej să fie valorificate la loc potrivit datele isvoarelor contemporane, împreună cu opiniile ce au fost rostite până în timpul de față din partea unor cercetători, cari prin contribuțiunile lor meritorii n'au făcut decât să pună într'o și mai vie lumină rolul de apărător al ortodoxismului, pe care l-a îndeplinit în sec. XVII, Sava Brancovici.

Isvoarele contemporane le vom clasifica, după obișnuita împărțire, în isvoare narative, documentare și legendare, examinând valoarea fiecărei categorii cu mijloacele de investigație, pe cari ni le pune la îndemână stadiul actual al cercetărilor făcute în chestiunea ce ne preocupă.

Literatura istorică relativă la această chestiune o vom înfățișa în raport cu diferitele contribuțiuni aduse pentru lămurirea ei de către cercetători români, sârbi, maghiari și germani, acordând în mod firesc mai multă atențiune celor ce au sporit interesul pentru ea fie prin descoperirea unor noi isvoare de informațiune, fie prin aplicarea unor metode mai științifice la tratarea materialului cunoscut de mai înainte, decât celor ce s'au limitat să reproducă numai caracterizări de ordin general, trecute fără prea mult discernământ dintr'o carte într'alta.

M. L.

PARTEA I-a

PRIVIRE CRITICĂ
ASUPRA ISVOARELOR ȘI LITERATURII ISTORICE
RELATIVE LA PERSONALITATEA MITROPOLITULUI
SAVA BRANCOVICI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CAPITOLUL I.

ISVOARE CONTEMPORANE RELATIVE LA MITROPOLITUL SAVA BRANCOVICI.

1.

ISVOARE NARATIVE.

Isvoarele narative ale veacului al XVII-lea, în cari putem găsi informațiuni precise despre Sava Brancovici, nu sunt din cele mai numeroase. Ele se reduc: 1) la cronica fratelui său Gheorghe, care a fost în măsură să cunoască de aproape evenimentele timpului, 2) la istoria lui Mihail Cserei — un povestitor cu tot atâta farmec printre cronicarii Transilvaniei, cum a fost Ioan Neculce printre ai Moldovei —, 3) la o însemnare laconică a preotului sas Andrei Gunesch din Petrifalău, însemnare păstrată în „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum”, și 4) la o scurtă notiță cuprinsă în descrierea Transilvaniei făcută de către Ioan Vitézy la 1680.

Dintre toate aceste isvoare contemporane, cari ne-au păstrat amintirea Mitropolitului Sava Brancovici, cea mai completă și mai bogată în informațiuni acceptabile este fără îndoială cronica fratelui său Gheorghe. Pentru o mai justă înțelegere și apreciere a știrilor, pe cari le găsim în cuprinsul ei, va trebui să stăruim o clipă asupra vieții și activității cronicarului¹⁾.

Frate mai mic al Mitropolitului Sava, Gheorghe s'a născut

¹⁾ *Iovan Radonič*, Grof Gheorghe Brancovici i negovo vreme. Belgrad, 1911.

pe la anul 1645 în Ineu. Și-a petrecut însă o bună parte din anii copilăriei și ai tinereții la curtea vlădicească din Bălgrad (Alba Iulia), unde crescuseră sub supravegherea fratelui său, Mitropolitul. La vârsta de abia 18 ani, datorită istețimei, precum și multiplei lui cunoștințe de limbi (se spune că vorbea românește, sârbește, ungurește, turcește, latinește, grecește și nemțește), îl vedem însoțind în calitate de diac pe Ioan Dacso, trimisul lui Apaffi la Constantinopol. După patru ani de ședere în capitala Imperiului Otoman și de însemnate servicii aduse Principelui Apaffi, se întoarce acasă pentru a însoți, un an mai târziu, pe fratele său la Moscova într'o călătorie, a cărei descriere ne-a păstrat-o în cronică sa. După întoarcerea din Rusia, intrând din nou în serviciul diplomatic al Principelui ardelean, începe să încline mai mult spre partida potrivnică acestuia, partidă pe care o găsește la Constantinopol, încheată din magnații ardeleni emigrați, în frunte cu Ladislau Csáky și Paul Béli. Explicarea schimbării de atitudine a lui Gheorghe Brancovici s'ar putea găsi în persecuțiunile pe cari Apaffi, în hiperzelul său calvin, începu să le declanșeze asupra bisericii românești păstorită de fratele său, Mitropolitul Sava. De aceea încheie Gheorghe un pact cu Imperialii, dușmani politici ai lui Apaffi, și tot de aceea caută să-și asigure sprijinul Domnilor români Grigorașcu Ghica¹⁾ întâiu, pe al lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, apoi.

După ce ajunge să îndure din partea lui Apaffi el însuși persecuțiuni alături de fratele său Mitropolitul, intră pe față în serviciul Habsburgilor în speranța că, ajutat de aceștia, va putea să ducă la îndeplinire o ambiție netănuită a lui, aceea anume de a reuși să ajungă „despot al Sârbilor”. Ridicat de către Împăratul Leopold I dela Viena, la rangul de baron, apoi la cel de conte, nu știe să profite însă de aceste semne de înaltă grație imperială; dimpotrivă pierde toată încrederea ce-i fusese acordată și ajunge să fie arestat în toamna anului 1689. Timp de 22 de ani rămâne astfel prizonierul Habsburgilor, până la 12 De-

¹⁾ *Silviu Dragomir*. Fragmente din cronică lui Gheorghe Brancovici în *Anuarul Inst. de Istorie Națională* din Cluj. București, 1924, vol. II, p. 5.

cemvrie 1711, când moartea îl izbăvește din supărările surghiunului¹⁾.

Dela Gheorghe Brancovici ne-a rămas o cronică românească, cunoscută acum în două copii: una publicată în „Revista critică-literară” de Aron Densușianu, iar alta apărută în „Revista Istorică” a d-lui prof. N. Iorga din anul 1917, și o cronică sârbească, în care se găsesc informațiunile privitoare la Sava²⁾. Aceasta din urmă, scrisă în timpul arestului său îndelungat, este mult mai amănunțită decât cronica românească și se compune din cinci cărți nepublicate încă în întregime. Fragmente din cuprinsul ei au apărut pentru întâia dată în Istoria lui Raič³⁾ și n’au întârziat de a fi traduse și publicate în revistele „Speranța”⁴⁾ și „Lumina”⁵⁾ din Arad.

Partea privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici a fost din nou tradusă și comentată cu aparat critic de Dl prof. Silviu Dragomir, pentru a fi publicată în unul din volumele Anuarului Institutului de Istorie Națională din Cluj. În cartea din urmă a cronicei sârbești, din care face parte și fragmentul privitor la Mitropolitul Sava, Gheorghe Brancovici dă adevărate memorii „a căror valoare crește, ce-i drept, prin faptul că autorul este contemporan cu evenimentele, dar ea se diminuează în ace-

1) *Ioan Lupăș*, Cronicari și istorici români din Transilvania. Craiova, 1933, vol. I, p. XIII.

2) Asupra acestei cronici vezi studiul d-lui *Nicola Radojčić*, *O Hronikama grofa Gorga Brankoviča*, apărut în *Prilozi za Küjevnost jezik, istoriji i folklor*, t. VI, 1926, pp. 1—45, studiu semnalat mie de d-l prof. C. Marinescu, căruia îi exprim aci mulțumirile mele. D-l M. Lascaris, în darea de seamă pe care o face despre studiul mai sus citat arată că, pe lângă o minuțioasă analiză a izvoarelor din care s’a inspirat cronica studiată, autorul insistă și asupra sentimentelor românești ale lui Gheorghe Brancovici, care și-a scris prima cronică în românește. (Cf. revista *Byzantion*, t. III, 1926, p. 516).

3) *I. Raič*, *Istoria raznych slovenskych narodov, najpače Bolgar, Horvatom, Serbov*. Viena, 1794—5. 4 vol. și 13 adausuri.

4) „Speranța”, Arad, Nr. 17—19, 1869.

5) „Lumina”, Arad, Nr. 51—56 din anul 1874.

lași timp, prin abandonarea măsurii de obiectivitate, pe care o reclamă orice mărturie istorică¹⁾.

Intr'adevăr, preocupările lui Gheorghe Brancovici de a fi încercat să pună istoria în slujba aspirațiilor lui de înălțare politică, a acelora de a deveni despot sârb, l-au îndemnat să întunece uneori veracitatea expunerilor lui, dar numai în legătură cu persoana sa și cu scopurile de aventură politică, ce i-au pricinuit atâția ani de temniță și de surghiun. Știrile însă în legătură cu fratele său, nu lasă prea multe urme de îndoială; dimpotrivă, majoritatea lor se poate verifica chiar pe cale documentară. Găsim anume, în paginile închinat lui Sava, știri privitoare la viața familiară a Mitropolitului înainte de a fi intrat în cinul monahal — și sunt știri din cele mai prețioase, căci până acum sunt unicele cari înfățișează această parte din viața lui — apoi informațiuni relative la împrejurările în cari a urcat scaunul vlădicesc din Alba-Iulia, la anumite momente din păstorirea sa, la peripețiile călătoriei sale în Rusia, la prigonirile înverșunate ce s'au deslănțuit asupra lui, îndată după întoarcerea din călătoria aceasta.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dacă autorul n'a putut ocoli pe alocuri unele exagerări, cari n'au fost totuși în măsură să atace fondul de adevăr, trebuie subliniat scrupulul lui Gheorghe Brancovici de a nu se fi mulțumit cu o simplă povestire din memorie, ci de a fi căutat să o întregească cu acte oficiale din timpul păstoririi lui Sava, acte pe cari le-a reprodus în textul lor original, fie românesc, latinesc sau latino-maghiar, în cuprinsul croniceii sale sporindu-i prin aceasta valoarea și puterea de rezistență în fața criticei. Cronica lui Gheorghe Brancovici rămâne, încă odată, izvorul de întâia mână și cel mai complet pentru cunoașterea vieții Mitropolitului Sava Brancovici.

*

Scrisă cam în acelaș timp cu a lui Gheorghe Brancovici și în împrejurări asemănătoare, e și cronica Ardeleanului Mihail

1) *Silviu Dragomir*, l. c., pag. 8.

Cserei, în cuprinsul căreia găsim un fragment relativ la Mitropolitul Sava. Autorul acestei cronice, Secui de origine și reformat, s'a născut la Rákos (jud. Ciuc) în 1668, a fost crescut la curtea lui Mihail Teleki, pentru a ajunge mai târziu ofițer în armata împărătească. După lupta dela Zărnești, îl găsim îndeplinind diferite funcțiuni în tabăra Imperialilor. Prins în timpul revoluției lui Rákoczy de două ori de Curuții acestuia, este crunt maltrat și jefuit de toată averea. Reușește în cele din urmă să fugă la Brașov, unde începe să-și scrie cronica. Moare în 1756.

Cronica lui Cserei, redactată în ungurește și scrisă în formă de memorii, cuprinde evenimentele desfășurate între anii 1661—1711¹⁾). Insemnate părți din cuprinsul acestei cronici au fost traduse în românește de către Gheorghe Barițiu și publicate în revista „Transilvania” din Sibiu; câteva se găsesc reproduse și în „Părți alese din istoria Transilvaniei”.

Obiectivitatea acestei cronici, ca și a celei mai sus amintite, a fost pusă în discuție și nu fără motiv. Fiu al lui Ioan Cserei, căpitan al Făgărașului și bănuț pârtaș la mișcarea antiapafiană a lui Paul Béli, Mihail Cserei a fost informat în istorisirea evenimentelor în bună măsură de tatăl său și foarte probabil influențat de vederile politice ale acestuia. Informațiile despre Mitropolitul Sava nu le dă decât în treacăt și în legătură cu domnia lui Apaffi, al cărui adversar era, prin tradiție familiară. Vrând să ilustreze corupția și sistemul de intrigi dela curtea lui Apaffi, arată unde a dus arghirofilia lui Ladislau Székely și Ștefan Nalácz, doi din sfetnicii intimi ai Principelui: la maltratarea și schingiuirea prin bătăi a Mitropolitului Sava.

Fie din simpatie față de Sava și Gheorghe Brancovici, cari împărtășeau politica tatălui său, fie din resentimente față de Apaffi, expunerea privitoare la adversarii lui Sava nu s'ar putea afirma că este cu totul lipsită de tendințe și, când constatăm

1) Szigethy Lajos, *Cserei Mihály és Historiája*, în revista *Erdélyi Múzeum*, Cluj, 1894, p. 429—451; Domján István, *Cserei Mihály, a kálvinista*. Ibidem pp. 670—677 și Benczik, *Nagyajtai és Miklósvárszéki Cserei Mihály*. Cluj, 1905.

aceasta, ne gândim mai ales la prezentarea motivelor de persecuțiune contra lui Sava.

*

Cât privește celelalte știri relative la maltratarea bătrânului Mitropolit, ele sunt confirmate parte prin documente, parte prin o altă relatare contemporană, aceea a preotului săsesc din Petrifalău, Andrei Gunesch. Născut la 1648 în Sibiu, după studii în străinătate, la Wittenberg, Andrei Gunesch se întoarce acasă, unde funcționează ca preot în Petrifalău întâi, apoi în Călnic, iar dela 1702 în Sebeș-Alba, unde ajunge protopop-decan¹⁾. În timpul șederii la Sebeș a scris, se pare, cronica sa, o continuare a istoriei lui Ioan Bethlen, pe care o duce dela 1663 până la 1690²⁾.

În cuprinsul acestei cronici rostește cuvinte de laudă la adresa Mitropolitului Sava, spre a aminti apoi de bănuielile, cari au căzut asupra lui, bănueli despre cari vorbise și Cserei, stăruind asupra arestării lui Sava și asupra pedepsirii lui cu bătaii cumplite, în urma cărora ar fi murit.

Concordanța acestor din urmă știri cu cele ale lui Cserei, ca și faptul că ele vin din partea unui preot, care putea fi destul de ușor și exact informat de lucrurile ce se petreceau într'un oraș foarte apropiat de parohia unde păstorea el, stau cheazășii ale veracității lor.

*

În sfârșit, notița scrisă de catolicul Ioan Vitézy din Bratislava (Pojon) la 21 Decembrie 1680, cu toate că nu amintește numele Mitropolitului Sava Brancovici, arată lămurit că numai despre el poate fi vorba în textul acesta: „Schismatica seu Valachica Religio inter receptas non numeratur, in Regno tamen toleratur. Habent etiam Valachi suum *episcopum coelibem, Albae Iuliae extra oppidum residentem, carnibus tota vita abstinen-*

1) *Joseph Trausch*, „Schriftsteller-Lexicon“, 1870, vol. II, p. 41.

2) *Joseph Trausch*, „Chronicon Fuxio-Lupino-Oltardinum“, ed. Brașov 1847, pag. 135 și următoarele.

tem olim militarem, nunc Principi in paucis charum, eo quod Valachos Calvinistis unire, sed frustra, adlaboraverit". [Religia șismatică sau valahică nu este numărată între cele recepte, totuși e tolerată în țara (Transilvaniei). Au și Valahii episcopul lor neînsurat, cu reședința în Alba Iulia, afară din oraș, om care toată viața s'a abținut de mâncări cu carne; odinioară a fost soldat, acum este puțin iubit din partea Principelui, deoarece s'a ostenit, în zadar, să unească pe Valahi cu Calvinii].

Rezultă și din scurtîimea acestei notițe, că autorul ei a însemnat în fugă ceea ce a putut afla cu prilejul trecerii sale prin Alba Iulia, dar la sfârșitul anului 1680, când și-a scris tratatul despre Transilvania, nu mai era în situația să cunoască exact peripețiile prin care trecuse sbuciumatul și nedreptățitul vlădică Sava, tocmai în vara și toamna aceluși an.

Autorul notiței Ioan Vitézy pare să fi fost un agent al catolicismului, după cum rezultă din dorința pe care o exprimă ca să vadă Transilvania cât mai repede încăpută „sub invictissimae Austriacae Aquilae alas reducere . . . fidemque catholicam pro iuncto erga eandem zelo ibidem plantare”¹⁾.

2.

ISVOARE DOCUMENTARE.

Mult mai numeroase decât cele narative, isvoarele reprezentate de documente vin să ajute, fie la completarea știrilor laconice, uneori prea vagi, ale isvoarelor înșirate mai sus, fie la verificarea unor date și relațiuni întâlnite acolo, de al căror adevăr ne îndoiam. Cercetarea critică a acestor documente și confruntarea lor cu isvoarele narative nu este din cele mai ușoare, din cauza lipsei originalelor, precum și a prea marelui lor

1) Titlul lucrării lui Vitézy este: *Transylvania hoc est brevis ac succincta regionis illius Descriptio*; a fost publicată de episcopul G. D. Teutsch în *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, 1853, p. 270 sq., cu titlul: „*Siebenbürgische Zustände unter M. Apafi I geschildert von einem Zeitgenossen*“.

risipiri în diferite colecţiuni şi publicaţiuni de documente. Totuşi s'ar putea grupa în:

- a) Acte adresate lui Sava Brancovici.
- b) Acte sau scrisori emanate dela Sava Brancovici.
- c) Acte privitoare la Sava Brancovici.

*

a) Din întâia categorie ar face parte în primul rând, dacă ţinem seamă de ordinea cronologică, decretul pe care Sava îl primeşte, în momentul hirotonirii sale (14 Septembrie 1656), dela Mitropolitul Ştefan al Ungro-Vlahiei. Acest decret, scris în româneşte şi reprodus în întregime în cronica lui Gheorghe Brancovici, este pe cât de interesant prin cuprins, tot pe atât de curios ca formă. Textul „praxiei” — căci aşa se mai numeşte acest decret — precizează cu amănunţime îndatoririle Mitropolitului Transilvaniei, precum şi obligaţiile pe cari credincioşii le aveau faţă de el. Mitropolitul era dator, se spune în această praxie, „să îndirepteze şi să înveţe pe numiţii ai lui Hristos oameni cu poruncile şi cazaniile tâlcuirii evangheliei şi a apostolului limbii lui şi ajutorările vieţii lui, toate învăţăturile de spăsenie şi de folosinţă sufletului... să facă şi să obârşească toate lucrurile arhieresti cu şederea sfântului scaun, ca un Mitropolit adevărat pe leage al aceii Mitropolii (a) Bălgradul (ui). Să facă citeţi într'ânsa şi în toată eparhia lui şi să hirotonească episcopi, când va trebui la episcopiile carele sunt supuse supt acea Mitropolie a Bălgradului, să domnească şi să oblăduască toate averile, cele mişcătoare şi nemişcătoare, şi să poarte grije de dânsele. Aşisderea iar îi dăm voie să oblăduască şi să poarte grije de biserici şi de mănăstiri împreună cu toată eparhia aceasta, să le caute şi să le curăţeze de toate putregaiurile necurate”. În schimb, atât călugării şi preoţii, cât şi mirenii trebuie să răspundă cu supunere şi cu cinstire, obligându-se „să-i dea toate pe orânduită tocmeală, cumu-i obiciaiul biruinţii ţării şi nici într'un chip să nu-i stea nimene împotriva”¹⁾).

1) Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj, vol. II, p. 20—27.

Atribuțiunile și drepturile Mitropolitului ardelean, formulate în documentul mai sus amintit, deși nu sunt lipsite de verosimilitate, nu se întâlnesc astfel precizate în nici un act de hirotonire, dat de vre-un Mitropolit al Țării Românești pe seama vre-unui confrate al său din Transilvania. Cuprinsul pare deci propriu să trezească temeri de o posibilă lipsă de autenticitate a actului. Dar cece face să apese și mai mult îndoiala asupra autenticității lui, e forma în care este prezentat. Anumite expresiuni ca: „de Dumnezeu păzita țară a *munteneștilor* Români” sau „Mitropolit al Bălgradului și a toată *Erdelia*” și anumiți termeni ca: *vlahozaplaninski* din titulatura Mitropolitului Ștefan, spre exemplu, au un caracter cu totul strein de limba, în care se redactau documentele muntenești din veacul al XVII-lea¹⁾.

Acest document, căruia nu i s'a găsit încă precedent nici ca fond, nici ca formă, ar putea fi deci considerat, fără prea mare temere de eroare, ca o plăsmuire a lui Gheorghe Brancovici, făcută chiar fără să fi avut la îndemână vre-un model. Punctele din „praxia”, atribuită Mitropolitului Ștefan, cuprind îndatoriri atât de firești și de elementare pentru un mitropolit, încât nu este exclus, ca Gheorghe Brancovici, crescut la curtea vlădicească a fratelui său, să le fi observat și să le fi cules din activitatea zilnică a acestuia, spre a le utiliza apoi, împreună poate și cu inspirațiuni luate de prin decretele principilor ardeleni, ca elemente de bază în alcătuirea pretinsei „praxii”.

Actului mai sus amintit, îi urmează o serie întreagă de diplome, date de principii Transilvaniei contemporani cu păstoria Mitropolitului Sava. Intre acestea deosebim trei diplome de întărire în vlădicie: 1) diploma lui Gheorghe II. Rákoczi din 28 Decembrie 1656²⁾; 2) diploma lui Acațiu Barcsai din 9 Ianuarie 1659³⁾ și cea a lui Mihail Apaffi din 23 Aprilie 1662⁴⁾.

1) *Silviu Dragomir*, l. c., pag. 9.

2) *Timotei Cipariu*, Arhivă pentru filologie și istorie. Blaj, 1867—1871, pag. 648—650.

3) *Nicolae Dobrescu*, Fragmente privitoare la Istoria bisericii române, Budapesta, 1905, pag. 37—38.

4) Dr. *Augustin Bunea*, „Vechile Episcopii românești, a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului”, Blaj, 1902, pp. 121—122.

Apoi câteva decrete privilegiale, cum sunt decretele acordate de Acațiu Barcsai în 15 și 20 Martie 1659¹⁾ pe seama preoțimii române, decretele apafiene din 1 Septemvrie 1663, din 20 Decemvrie 1673 și 30 Decemvrie 1675, 12 August 1676 și 4 Octomvrie 1679²⁾, precum și câteva aducătoare de restricțiuni, date tot de Mihail Apaffi, ca: decretul din 24 Mai 1667, cel din 20 Februarie 1669 și al treilea din 14 Iunie 1674³⁾.

Înrudit cu actele de mai sus ca proveniență și privind direct pe Mitropolitul Sava, este și actul de acuzare ce i se aduce acestuia în 2 Iulie 1680 din partea notarului lui Apaffi, Petru Alvinczi din Vurpăr, și a câtorva preoți și mireni⁴⁾.

Din aceeași categorie de acte adresate lui Sava, face parte și hrisovul de danie, pe care-l primește acesta dela țarul Alechie Mihailovici în 28 August 1665⁵⁾.

Interesul pe care îl pot trezi toate aceste acte, este de ordin pur informativ, de aceea nu vom încerca să facem aici operă de tehnică diplomatică, insistând asupra formei lor de redactare, stereotipă de altfel, ci ne vom opri mai mult asupra cuprinsului. Dar, pentrucă datele din cuprinsul documentelor mai sus amintite sunt strâns legate de activitatea Mitropolitului Sava, am găsit mai potrivit să insistăm asupra lor într'o încercare de reconstituire a vieții și activității acestuia, în partea a doua a lucrării de față.

*

b) Categoria a doua de documente o formează trei scrisori oficiale pornite dela Mitropolitul Sava, dintre cari prima, cea

1) *T. Cipariu*, l. c., p. 571—572 și *N. Dobrescu*, l. c., p. 39—40.

2) *T. Cipariu*, l. c., 572, 573, 574; *S. Dragomir*, l. c., p. 33—34; *T. Cipariu*, l. c., 574; *S. Dragomir*, l. c., pag. 35—36.

3) *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, XIV., p. 207. *Cipariu*, l. c., pag. 611—612 și 575.

4) *V. Mangra*, „Mitropolitul Sava II Brancovici“, Arad 1906, adn. XI. p. 172, după *Samuil Clain*, *Istoria Românilor*, manuscris IV, partea 8, § 6.

5) *S. Dragomir*, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, anexa XXIX, p.123—124. Extras din *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXXIV, M. S. I, București 1912.

adresată lui Mije Mihai din Bungard¹⁾, este scrisă în românește cu chirilice și poartă iscălitura și pecetea Mitropolitului. Originalul ei se păstrează în arhiva din Bistrița, câtă vreme al celorlalte două adresate de Sava țarului Alexie Mihailovici, s'au păstrat în arhiva Ministerului de externe din Moscova țaristă²⁾. În rândul aceluiași acte emanate de Sava, am putea pune și hotărârile sinodale luate în timpul lui, hotărâri cari, dacă nu vor fi fost propuse chiar de Sava, au fost în orice caz aprobate de el, precum și singhelia dată la 1677 pe seama preotului Paștiu, singhelie al cărei original se păstrează în arhiva dela Biblioteca Universității din Cluj, purtând impresionanta iscălitură a Mitropolitului în forma aceasta românească: *Sava Brancoveanu*³⁾.

c) Din categoria a treia fac parte destul de multe documente cari, în majoritatea lor, nu ating decât în treacăt amintirea lui Sava. Trebuie totuși să menționăm printre acestea diploma de întărire din 15 Februarie 1660, prin care principele Acașiu Barcsai înlocuște pe Sava cu un oarecare Gheorghe Moscovitul din Putivlia⁴⁾, apoi măsurile pe cari le-a luat Apaffi în Iulie 1680 pentru confiscarea averii lui Sava, actul de consemnare și sigilare a acestei averi, făcut în aceeași lună 1680⁵⁾, scrisoarea adresată de Mihail Apaffi reprezentantului său la

1) I. Lupaș, *Studii și conferințe istorice*. București, 1928, vol. I, p. 190—191, unde e reprodusă și în facsimil.

2) S. Dragomir, „Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea, p. 36.

3) N. Iorga, *Acte românești din Ardeal în Buletinul Comisiunii Istorice* vol. II, p. 26 și parțial reprodus textul la I. Lupaș, *Istoria Bisericii Române* ed. VI. București 1938, p. 64.

4) Hurmuzaki, *Documente* vol. XV₂, p. 1291—1293.

5) I. Lupaș, „Averea confiscată de principele Mihai Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici și fratele său Gheorghe în revista „Biserica și Școala“, din Arad, 1915, n-rii 37—39. Reproducem în *Anexe* traducerea românească făcută de fostul nostru coleg din timpul studiilor universitare la Cluj, d. Dr. Ladislau Makkai, pentru a căruia amabilitate îi exprimăm aici mulțumiri.

Constantinopol, Andrei Székalmi, în 30 Septembrie 1680¹⁾ și acordul încheiat la 21 August 1681²⁾ de Constantin Brâncoveanu, ca împuternicit al Principelui Șerban Cantacuzino, cu Ladislau Csáki și Cristofor Pasko la Constantinopol pentru reșezarea Mitropolitului Sava în scaunul vlădicesc din care fusese răsturnat „fără vină, de către guvernul tiranic al lui Apaffi“.

Șirul acestor documente s'ar putea încheia cu însemnarea pe care o face Gheorghe, fratele Mitropolitului, pe o Evanghelică dăruită bisericii din Veștem, la 1 Mai 1683³⁾ și cu diploma nobilitară pe care împăratul Leopold I o acordă fraților Gheorghe și Sava Brancovici în 7 Iunie 1683⁴⁾. Atât laconica însemnare, cât și diploma leopoldină, pe care o socotim postumă pentru Mitropolitul Sava, sunt cu deosebire prețioase pentru încercarea de fixare a unei date încă nesigure cu privire la Sava și anume a datei morții lui.

3.

ISVOARE LEGENDARE.

Fără să dăm o importanță exagerată afirmațiunii, pe care o făcea odată vestitul bizantinolog francez G. Diehl, spunând că „adesea legenda este mai adevărată decât istoria“, îndrăsnim totuși să punem în rândul isvoarelor și o legendă, în haina căreia poporul a păstrat vreme îndelungată amintirea Mitropolitului Sava. Legenda e cunoscută în două versiuni și se referă la batjocurile, pe cari a trebuit să le îndure Mitropolitul Sava Brancovici din partea Principelui Mihail Apaffi. Acceptată de unii (Clain, Maior, V. Mangra, G. B. Duică) și respinsă de alții

¹⁾ Török-magyar államkörü okmánytár, Budapest, 1872, vol. VI, p. 101.

²⁾ Documente istorice despre starea politică și ieratică a Românilor din Transilvania, Viena 1850, pag. 133—134 și I. Lupaș, *Lecturi din isvoarele istoriei române*. Cluj, 1928, pag. 192—193.

³⁾ N. Iorga, „Scrisori și inscripții ardelenene și maramureșene“, vol. II, p. 202.

⁴⁾ *Liber Regius, Leopoldi I ab anno 1683—1687*, vol. 18, p. 78—80. Reproducem în *Anexe* textul original latin al acestei diplome, pe care nu l-am găsit reproduș integral în nici una din publicațiile românești cunoscute mie.

(Gh. Șincai și Aug. Bunea) — această legendă, care arată că Apaffi ar fi încercat să-l umilească pe Sava, oferindu-i un câțel înfășat în scutece, să-l boteze¹⁾, a fost analizată cu aparat critic de Dl. prof. S. Dragomir²⁾ și s'a dovedit neintemeiată. Ea nu pare a fi decât iscusita adaptare, la cazul Mitropolitului Sava, a unei legende grecești mai vechi, care înfățișează un câine îmbrăcat călugărește și prezentat de către Sultanul turcesc Patriarhului Maxim din Constantinopol, spre hirotonire. Oricum ar fi această legendă, faptul că ea a putut fi raportată în esența ei tot la o atitudine răuvoitoare a Principelui Apaffi față de Mitropolitul Sava în legătură cu religia ortodoxă, apoi împrejurarea că aceeași legendă a fost aplicată și altui vlădică ardelean (Dosoftei), care și-a sfârșit viața, la 1638, în cazne asemănătoare cu cele suferite de Sava în ultimii săi ani, vine să aducă o nouă întărire concluziilor, cari pot să fie trase din celelalte izvoare, și anume că unul din principalele motive ale căderii lui Sava a fost — chiar în opinia publică a Transilvaniei dela sfârșitul veacului XVII — neinvinsa lui statornicie în credința ortodoxă.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1) *Vasile Mangra*, Sava Brancovici, p. 135—136, după istoria manuscrisă a lui Samuil M. Clain și Petru Maior, *Istoria bisericii Românilor*. Buda 1813, p. 80—81.

2) *S. Dragomir*, O poveste fără de temeiu, *Telegraful Român*, Sibiu, 1912, Nr. 33—34 și I. Lupaș, *Un vlădică român năpăstuit la 1638. Cine putea fi?* — in *An. Ac. R. M. S. I.* din 1939.

CAPITOLUL II.

LITERATURA ISTORICĂ PRIVITOARE LA MITROPOLITUL SAVA BRANCOVICI.

1.

CUM INFĂȚIȘEAZA PE SAVA BRANCOVICI ISTORICII ROMANI DIN SEC. XVIII ȘI XIX ?

Cu greu s'ar putea găsi o figură bisericească în șirul ierarhilor români din Transilvania, care să se fi împărtășit de o atât de largă atenție și apreciere nu numai din partea istoriografiei românești, ci și a celei de dincolo de hotare, ca Mitropolitul Sava Brancovici. Aproape toți cei ce au avut preocupări de istorie bisericească sau transilvană, începând cu istoriografii veacului al XVIII-lea și până la cei de azi, s'au oprit și au stăruit asupra lui Sava, studiindu-i vieța și opera, fragmentar sau în întregime. Cel dintâiu dintre istoriografii români, care îl amintește pe Sava, într'o destul de largă și amănunțită expunere, este Samuil Clain în a sa istorie manuscrisă¹⁾.

În expunerea sa, în afară de mici erori, Samuil Clain apare destul de bine informat. Cunoaște parte din privilegiile, pe cari Sava le-a obținut dela Principii Transilvaniei pe seama preoților ortodocși și amintește de hotărârile, cunoscute lui de asemenea, luate cu prilejul sinoadelor din 1675. Relatează apoi cu

¹⁾ Cf. *Gheorghe Șincai*, „Cronica Românilor”, București 1886, la anul 1680, p. 202—204 și *Mangra*, o. c., p. 135—138.

preciziune judecarea și condamnarea Mitropolitului și reproduce chiar în textul istoriei sale actul de acuzare împotriva lui Sava. În povestirea evenimentelor dela sfârșitul vieții Mitropolitului, informația documentară se împletește cu cea scoasă din „de obște și comună trădanie”. Pe baza acestei „trădani” înregistrează întreaga legendă cu cățelul, atribuită lui Sava. Clain sfârșește expunerea sa, afirmând că „tot norodul și clerul românesc ca un lucru adevărat ține, cum dela cei bătrâni au luat, că Sava acesta toate întâmplările acestea le-a pățit pentru credință, că s'a împotrivit eresului calvinesc și l-a lăpădat și nu a vrut a se uni cu acela”¹⁾.

Gheorghe Șincai amintește și el de Sava, la întâmplările anului 1680, dar nu face decât să reproducă părți din expunerea lui Clain, printre cari și legenda, fără să-i acorde însă crezare. Părțile pe cari le ia din istoria lui Clain, le completează cu reproducerea pasajului privitor la Sava din cronică la Mihail Cserei²⁾.

Petru Maior, vorbind într'un capitol de propaganda religioasă a principilor calvini și de mijloacele silnice, pe cari le întrebuițau aceștia pentru scopurile lor, ca „batjocorite desprețiri și moarte cu cari pe preoți și mai vârtos pe arhierii se apucară a-i speria, a-i munci și a-i măcelări”³⁾, caută să personifice printr'un exemplu aceste afirmațiuni, prezentându-l pe „lăudatul” Sava ca victimă a persecuțiunilor mai sus amintite. Autorul, pomenind de tratamentul necruțător aplicat lui Sava, dă dovadă de scrupul istoric, întărindu-și afirmațiunea printr'un document: acordul din 1681 al lui Constantin Brâncoveanu cu Ladislau Csáki și Cristofor Pasko. Cât despre legendă, o înregistrează și el, dar în altă variantă decât aceea găsită la Clain.

Acestor trei istorici trebuie să li se recunoască meritul de

1) *Mangra*, o. c., p. 138.

2) *Gheorghe Șincai*, o. c., la anul 1680: „eu trădania despre cățel o țin numai poveste fără de temei”, iar la anul 1687 scrie: „*Gheorghe Brancovici n'au fost sârb, ci diaș român*”.

3) *Petru Maior*, *Istoria Bisericii Românilor*, Buda, 1813 și *I. Lupaș*, *Cronicari și Istorici Români din Transilvania*. Craiova, 1933, p. 151—152.

a-l fi văzut, dela început şi fără ezitare, pe Mitropolitul Sava în adevărata lui lumină. După ei, se creează în jurul Mitropolitului o întreagă literatură care, deşi aduce uneori informaţie mai bogată decât cea întâlnită la autorii menţionaţi până aici, rămâne în linia de vederi şi de aprecieri, pe care au croit-o aceştia.

Uneori, încântarea de subiectul lor a dus pe câţiva cercetători ai faptelor Mitropolitului Sava la aprecieri şi mai elogiatoare, cum e aceea a lui August Treboniu Laurian, care afirmă că Sava ar fi unul dintre mitropoliţii cei rari şi care merită de a fi numărat între sfinţi", căci şi-a sfârşit viaţa ca un „*martir al credinţei româneşti*"¹⁾.

În cuvinte nu mai puţin de laudă, numindu-l *nemuritor şi sfânt al neamului*, îl înfăţişează pe Sava şi profesorul dela Braşov, Ioan Alexă Lapedatu, care nu se mulţumeşte cu simpla evocare a figurii acestuia, ci o prezintă drept pildă de urmat tuturor ierarhilor contemporani. „S'ar cuveni, — scria Ioan Al. Lapedatu la 1874, — *să-l serbăm pe acest mare bărbat ca pe un sfânt al neamului nostru; să-i dăm onoruri de sfânt, căci a murit pentru biserică şi naţiune*. Iar mitropoliţii noştri n'ar face rău să calce şi dânşii din când în când pe urmele lui Sava Brâncoveanu"²⁾.

Pe aceeaşi cale de exaltare şi admiraţie pentru memoria Mitropolitului Sava, urmează toţi contemporanii lui A. T. Laurian şi I. Al. Lăpedatu, dintre cari vom aminti pe Mitropolitul Andrei baron de Şaguna, pe Alex. Papiu Ilarian, pe Nicolae Tincu-Velea, pe episcopul Nicolae Popea, pe Gheorghe Bariţiu, pe Eudoxiu Hurmuzaki, pe Gheorghe Popovici — până la apariţia canonicului Augustin Bunea.

1) Documente istorice, Viena 1850, pag. 129—130.

2) Cf. I. Lupaş, „Cronicari şi istorici români din Transilvania", vol. II, p. 295.

2.

PERSONALITATEA MITROPOLITULUI SAVA BRANCOVICI
IN LUMINA CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN SEC. XX.

Augustin Bunea este cel dintâi istoric, care îl privește pe Mitropolitul Sava cu adversitate anticipată și sub un aspect cu totul diferit de al predecesorilor săi. În două din lucrările sale, în „Vechile Episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Belgradului” și în „Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria”, a luat o atitudine de foarte aspră și nedreaptă critică a activității lui Sava și de negare a oricărui merit ce i s'a atribuit acestuia. O singură frază va fi de ajuns să ilustreze felul în care Augustin Bunea îl privea, cu nestăpânită aversiune, pe Mitropolitul Sava. Comentând legiurile canonice ale lui Sava Brancovici și decretul princiar primit de acesta, spune: „îl găsim deci pe sârbul Sava aplecat a introduce instituțiuni și credințe calvinești și greoiu întru promovarea limbii și literaturii românești, chiar și atunci, când i se dau porunci atât de aspre din partea Calvinilor¹⁾).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Și Bunea caută să dovedească cele spuse mai sus. Dar pentru scoaterea la iveală a pretinsului calvinism, de care-l acuză pe Sava, îi caută o altă latură de atac, aceea a atitudinii filosârbești pe care, spune el, că ar fi avut-o Mitropolitul. Printr'o forțată și plină de pasiune interpretare a documentelor, Augustin Bunea nu se mulțumește să-l prezinte pe Sava ca Sârb numai de origine, dar Sârb și prin sentimente, acuzându-l de părtinire a elementului sârbesc, în timpul păstoririi sale. Acestui sârbism s'ar datori și lipsa de tipărituri românești din timpul cât a păstorit Mitropolitul Sava. Cu ceea ce vrea însă Bunea să probeze afirmațiunile sale: anume cu amintirea Românilor după Sârbi, în enumerarea credincioșilor lui Sava în diploma dată acestuia de către Gheorghe Rákoczi II, sau cu măsura luată de

1) A. Bunea, „Vechile Episcopii Românești”, p. 127.

calvini de a se înlătura din biserică preoții, cari nu știu decât „să borborosească” sârbește, nu sunt decât prea slabe argumente pentru a îndreptăți concluziile pe cât de rău voitoare, tot pe atât de naive ale autorului. Ordinea de enumerare e departe de a fi intenționată, după cum o dovedește și inversarea ei, cu câteva rânduri mai jos. Cât despre întrebuintărea limbii slavone în biserică, nu poate fi învinovățit Sava, când o tradiție multiseculară o ajută să mai supraviețuiască o bucată de vreme. Cu toate aceste acuzațiuni nedrepte aduse lui Sava, trebuie să recunoaștem totuși meritul lui Augustin Bunea de a-și fi dat silința să privească, în întreagă desfășurarea ei, viața și activitatea lui Sava încadrându-le cu succes în șirul evenimentelor politice contemporane. Pe de altă parte, în chestiunea controversată a originii lui Sava a știut să aleagă, poate mai mult din patimă decât din pătrundere științifică, drumul care mai târziu s'a dovedit cel adevărat. A fost apoi primul, care a căutat să afle în prigonirile lui Sava și un motiv de ordin politic, după cum s'a și întâmplat în realitate.

Ne vom întreba acum, ce-l va fi îndemnat pe autorul „Vechilor episcopii românești” să ia atitudinea de atac pe care a luat-o față de Mitropolitul Sava? Vom găsi răspunsul îndreptându-ne atenția spre epoca, în care a scris Augustin Bunea, epocă de închețare a celor două confesiuni românești învrăjbite: cea ortodoxă și cea greco-catolică, în care autorul nostru apare, ca reprezentantul inflăcărat al celei din urmă. Augustin Bunea, canonic la Blaj, ținea să dea o justificare actului unirii din 1700, exagerând și dând o mult mai mare amploare influenței calvine exercitată în veacul al XVII-lea asupra bisericii românești din Transilvania, pentru a ajunge la concluzia că Unirea n'ar fi însemnat o sfășiere a unității ortodoxe, ci numai o scoatere a bisericii românești de sub influența calvină.

Memoria Mitropolitului Sava, pătată de ultimul cercetător al ei, avea să fie curând reabilitată de Vasile Mangra, în studiul său apărut la Arad în 1906. Lucrarea lui Vasile Mangra intitulată „Mitropolitul Sava II. Brancovici” este întâia monografie închinată în întregime vieții și activității lui Sava, și unica

până în zilele noastre. Monografia această izbutită reprezintă tot ce s'a publicat până atunci mai complet și mai documentat cu privire la Mitropolitul Sava Brancovici. Trebuie apreciată grija autorului de a fi utilizat toate izvoarele cunoscute până atunci în legătură cu subiectul său. La fel de apreciabilă este și metoda tehnică, întrebuițată de el, de a fi reprodus textele documentelor de cari s'a servit, ca anexe ale studiului său. Mangra reînnoadă firul tradiției, întrerupt de Augustin Bunea în ce privește felul de înțelegere și apreciere a lui Sava, dar revenirea la albia săpată de cei dinaintea lui Bunea, o face polemizând cu acesta din urmă. Datorită acestui fapt lucrarea lui, remarcabilă de altfel, are un vădit caracter polemic, care îi diminuează în câțva valoarea de operă științifică. Într'adevăr, Mangra în dorința lui de răsturnare a tuturor concluziilor, la care ajunsese Bunea, cade uneori el însuși în exagerări, judecând părtinitor acțiunea lui Sava. Studiului lui Mangra n'a întârziat să-i vie răspuns din partea lui Bunea, — răspuns de o neobiceiuită violență — pe care acesta îl dă într'o broșură intitulată „Mitropolitul Sava Brancovici”. În cuprinsul acestei broșuri, Augustin Bunea nu ezită nici decum să-și mențină părerile, ci dimpotrivă le accentuează aducând lui Sava invective și mai grave decât în lucrările precedente și pe un ton de o agresivitate inadmisibilă celui mai pasionat purtător de condeiu.

Epoca de interpretare pe dibuite sau în mod tendențios a figurii Mitropolitului Sava, pare să fi luat sfârșit odată cu apariția broșurii mai sus citate a lui Bunea. De atunci incoace, cercetări întreprinse, cu aparat critic modern, au scos la iveală însemnat material documentar. Și materialul nou descoperit a avut norocul să fie studiat, în mod critic și obiectiv, de istorici moderni, cari au adus pe această cale însemnate contribuțiuni la lărgirea cadrelor, în care trebuie să fie privit Mitropolitul Sava. Așa dl. prof. N. Iorga, în special în trei din lucrările sale — în „Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor”, în „Sate și preoți” și în „Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria” — aduce știri lămuritoare asupra familiei lui Sava ca și asupra politicii dusă de acesta, în primii ani de păstorire. Această poli-

tică inaugurală a lui Sava a fost mai insistent și mai amănunțit cercetată într'un studiu special publicat în *Analele Academiei Române* (1913) cu titlul: „Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici”, studiu datorit d-lui prof. I. Lupaș care, făcând noi descoperiri documentare, a dat la iveală prin prelucrarea lor încă alte două studii privind sfârșitul lui Sava: „Averea confiscată de Principele Mihail Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici și dela fratele său Gheorghe” și „Odăjdiile Mitropolitului Sava Brancovici”¹⁾. Dar cea mai bogată contribuție la cunoașterea mai amănunțită și la documentata lămurire a principalelor evenimente din viața lui Sava a adus-o dl prof. Silviu Dragomir, prin informațiuni asupra strămoșilor acestuia, prin publicarea și traducerea actelor în legătură cu Sava, găsite în arhivele din Moscova și, în sfârșit, prin traducerea fragmentară și comentarea croniciei lui Gheorghe Brancovici.

O încercare de culegere și de sintetizare a tuturor datelor noi, cuprinse în mai sus amintitele studii, a făcut-o d-l *Șt. Mețeș* în a sa *Istorie a bisericii românești din Transilvania*²⁾, unde consacră un întreg capitol vieții și faptelor Mitropolitului martir.

Aceste recente și foarte bine pregătite studii încheie, cu vrednicie și prestigiu, literatura istorică românească mai mult decât seculară, închinată amintirii lui Sava Brancovici.

3.

SAVA BRANCOVICI VĂZUT PRIN PRISMA CERCETĂRILOR ISTORICE ALE CATORVA STRAINI DE NEAMUL ROMANESC.

Nu vom putea încheia această parte a lucrării fără să facem amintire și de câteva contribuțiuni streine privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici, printre cari un deosebit interes prezintă cele sârbești. Astfel avem studiul răposatului arhimandrit Ilarion

1) *I. Lupaș*, Studii, conferințe și comunicări istorice — vol. I. București, 1928, p. 203.

2) *Șt. Mețeș*, Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria. Sibiu, 1935, vol. I, pp. 266—299.

Ruvarač, „Fragmente privitoare la contele G. Brancovici și la Arsenie Crnoivič” (Odlomi o grofu G. Brankovič i Arsenie Crnoivič), apărut la Belgrad în anul 1896, în care autorul pune pentru întâia dată problema originii Brancoviceștilor. Negând cu totul pretinsa descendență din despotul Gheorghe Brancovici, așa cum o prezenta fratele Mitropolitului în plăsmuita sa genealogie, reușește să stabilească leagănul familiei lui Sava Brancovici în Herțegovina. Urmează apoi excelenta monografie a lui Jovan Radonič, „Contele Brancovici și vremea sa” (Grof Brankovič i negovo vreme), apărută în 1911 tot la Belgrad, care prin informațiunile sale vaste și sigure aduce un însemnat sprijin cercetătorilor români. Autorul acordă o largă atențiune în lucrarea sa și Mitropolitului Sava, stabilind cel dintâiu data morții acestuia în 1683.

În literatura maghiară, Ludovic Thallóczy, preocupat și el de originea Brancoviceștilor din Transilvania, închină acestei chestiuni studiul despre „Pseudo-Brancovici” (Az Ál-Brankovicsok), apărut în revista „Századok” din anul 1888.

Pokoly József în „Istoria bisericii reformate din Transilvania” (Az erdélyi református egyház története, Budapesta, 1904) arată că Mitropolitul Sava Brancovici, care avea „un cerc de jurisdicțiune mult mai întins decât antecesorii săi”, nu era „prieten al unirii (cu calvinii)”, ci a lucrat chiar pentru slăbirea acestei uniri în țara Făgărașului și în ținutul Hunedoarei, unde avea mai mulți aderenți” (vol. II, p. 280).

Dintre istoricii streini, cari au acordat deosebită atențiune Mitropolitului Sava, merită să fie menționați Christian Engel, care vorbește de silniciile făcute lui Sava pentru a-și schimba credința, silnicii cărora Mitropolitul le răspundea cu „sentințe din Biblie”¹); Johann Hintz, autorul unei istorii bisericești a „neuniților” din Transilvania (Geschichte des Bistums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen, Sibiu 1850), care amintește de două călătorii ale lui Sava în Rusia,

¹ Cf. *Mangra*, I. c., p. 133.

intâia în 1668, a doua în 1675, cu totul ipotetică (p. 26); E. Golubinski, în a sa „Scurtă privire asupra istoriei bisericii române” tradusă din rusește de Ioan Caracivoeanu, consideră pe Sava Brancovici ca pe „unul dintre cei mai buni și zeloși mitropoliți ai Transilvaniei¹⁾).

Ca un cunoscător al literaturii istorice române, germane și maghiare, profesorul Universității din Londra, d. R. W. Seton-Watson, în recenta sa carte de sinteză a istoriei române, publicată în limba engleză și franceză, a dat și Mitropolitului Sava Brancovici atențiunea cuvenită, subliniind importanța lui excepțională, precum și înlesnirile accidentale ce a reușit să obțină pentru credincioșii săi maltratați, fără a trece cu vederea nici strigătoarea nedreptate ce i s'a făcut prin sentința dela 1680, întemeiată pe o „mincinoasă acuzațiune de imoralitate”²⁾.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1) Cf. *Mangra*, l. c., p. 145.

2) R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, Paris 1937, p. 136: „Enfin en 1680 il faut condamné sur une accusation mensongère d'immoralité, privé de ses droits, dépouillé de ses biens, et, malgré son état de santé et son grand âge, jeté en prison. Șerban Cantacuzéne, en exerçant une pression sur Michel Apaffi, le fit remettre en liberté, mais il mourut la même année”.

PARTEA a II-a

MOMENTELE PRINCIPALE DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA MITROPOLITULUI SAVA BRANCOVICI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CAPITOLUL I.

ORIGINEA ȘI FAMILIA LUI SAVA BRANCOVICI.

Prim născut al lui Ioan Brancovici și al soției sale, numită în călugărie Maria, viitorul Mitropolit Sava Brancovici văzu lumina zilei pe la începutul veacului al XVII-lea, după cum se poate presupune din datele ulterioare ale vieții sale, în Ineu, una din cetățile mărginașe ale părților ungurene, aparținătoare Principatului Transilvan. Ineul făcea parte din zona de expansiune a imigrațiunii sârbe spre Transilvania și Ungaria. Populațiunea românească de aci se afla deci în nemijlocita apropiere a celei sârbești, ceea ce a pus în încurcătură pe biograful Mitropolitului Sava și a dat prilej la discuțiuni în jurul naționalității lui. Astfel pe când Cristian Engel, Cipariu și mai târziu Augustin Bunea îl considerau pe Sava Brancovici Sârb, alții ca Șincai, Petru Maior, Șaguna, Popea, August Treboniu Laurian, I. Al. Lăpedatu și Vasile Mangra îl socoteau drept „neaoș Român”. Dreptate aveau și unii și alții. Căci, dacă împrejurările din viața sa i-au dat prilej lui Sava să se românezeze și să-și afirme noua-i naționalitate în așa măsură, încât să fie considerat dimpreună cu frațele său Gheorghe, chiar de către contemporani ca Român¹⁾, tot atât de adevărat este, că cel puțin prin ascendența sa, Mitropolitul Sava rămâne legat de națiunea sârbească. Originea sârbească a familiei lui, confirmată ca atare și documentar, n'a încercat s'o tragă nimeni la îndoială, și mai puțin membrii ei. Dimpotrivă, aceștia, conștienți de originea lor și amăgiți de iden-

1) Cf. *N. Iorga*, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*. Vol. I, p. 460.

titatea numelui patronimic, se credeau coboritori din vechea dinastie de despoți sârbi a Brancovicilor. Această credință ne-o dovedește și împărtășește însuși Gheorghe Brancovici, fratele mai mic al Mitropolitului Sava, în cronica sa, în cuprinsul căreia, făurind o genealogie a familiei Brancovici, pentru justificarea proiectelor sale politice, scoate la iveală înrudirea sa în al 8-lea grad și în linie directă cu despotul Gheorghe Brancovici (1427—1456).

Genealogia mai sus amintită a dat loc, atât în istoriografia sârbească, cât și în cea maghiară și română, la vii și îndelungate discuțiuni asupra ei. S'au format două tabere în rândurile istoricilor, una pentru a da dreptate lui Gheorghe Brancovici, iar cealaltă pentru a dovedi falșitatea genealogiei plăsmuite. Plăsmuirea a putut fi dovedită pe bază de documente, după cum tot cu ajutorul documentelor s'a putut ajunge la alte concluzii în ce privește originea familiei Brancovici din Ineu. Venită, se crede, din părțile Herțegovinei din localitatea Korenici, al cărei nume îl găsim figurând în titulatura Mitropolitului Sava și a unchiului său Longhin și unde se mai păstrează încă tradiția casei lui Vuc Brancovici, această familie pare a fi cunoscută la început de documentele ungurești sub numele de Rácz (Sârb). Mai târziu, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, era în posesiunea unor întinse moșii în comitatele Arad, Zarand și Timiș¹⁾. Dintre înaintașii lui Sava sunt cunoscuți mai de aproape episcopii Sava și Longhin, amintiți în cronica lui Gheorghe Brancovici dimpreună cu alt înaintaș al lor Daniil — vlădică și el — asupra căruia însă, nu există altă știre decât mențiunea cronicarului. Despre Sava, fiul episcopului Matei din Lipova, se știe că pe la 1606 avea aci o casă și o moară. În anul următor (Iunie 1607) primește dela Sigismund Rákoczi proprietățile Suboțel, Bruznic, Radmanuta și Melitcota, drept răsplată pentru ajutorul dat Principelui la recucerirea Lipovei dela Turci. În 1627 îl găsim la Ineu, retras poate de teama de război a Turcilor. De aci, arendează o proprie-

¹⁾ S. Dragomir, Fragmente din cronica lui Gheorghe Brancovici, p. 4.

tate lui Petru Racz din Lipova¹⁾ și tot în calitate de „episcop de Lipova și Ineu” înzestreaază mănăstirea Hodoș-Bodrog cu o moșie din satul Hodoș²⁾.

Longhin Brancovici, unchiul lui Sava, a fost sfințit arhiereu de însuși Patriarhul Constantinopolului Chiril Lukaris, în 1628. După călătorii prin Rusia și Polonia, s'a așezat la mănăstirea Comana, unde îl găsim la 1643 zugrăvind icoane pentru Matei Vodă Basarab și pentru Doamna Elena³⁾.

La mănăstirea Hilandar dela muntele Atos s'au găsit mai multe obiecte dăruite de Longhin, printre cari și o icoană încadrată în ramă de argint purtând următoarea inscripție: „Această sfântă și minunată icoană a prea sfintei, curatei și preabinecuvântatei măritei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu și Pururea fecioară Maria și a preamăritului ei Fiu, pe care îl ține în preacuratele sale brațe și care șede cu cheruvimii și e preamărit de serafimi — a împodobit-o credinciosul și iubitorul de Hristos, marele și preastrălucitul cneaz și domn a toată țara Ungrovlahiei, Io Matei Basarab Voievod, împreună cu soția sa credincioasa Doamnă Elena, să-i pomenească Domnul Dumnezeu în vecii vecilor, amin — cu binecuvântarea Preasfințitului Arhiepiscop și Mitropolit a toată țara Ungrovlahiei, Chir Teofil; cu osteneala și silința mea a smeritului Mitropolit din Ioanopolie Longhin (sic) Korenici. Și în acest sfânt și dumnezeesc lucru au fost ajutători Jupan Stroe, mare vistiar și Jupan Udgiște (Udriște), al doilea logofăt și Jupan Șarban, al doilea vistiier, aco-peremânt și ajutătoare să le fie preasfânta Născătoare de Dumnezeu; — s'a sfârșit acest lucru sfânt în anul 7151, iar dela Nașterea Mântuitorului Isus Hristos 1643, 15 a lunii August²⁾). La adăpostul din Comana l-a găzduit și l-a ocrotit și pe nepotul său Simion, viitorul Mitropolit Sava și tot în acea mănăstire și-a

1) Idem, „Studii din Istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei arădane, „Transilvania”. Sibiu, 1917.

2) Idem, „Un document privitor la proprietățile mănăstirii din Hodoș-Bodrog în An. Inst. de Ist. Naț. din Cluj. Vol. III, 1926, p. 24—25.

3) Idem, Câteva date despre familia Mitropolitului Sava Brancovici. Revista Teologică, II, N-rii 9—10, Sibiu, 1908.

dat și obștescul sfârșit. S'a păstrat acolo inscripția de pe mormântul lui, alcătuită în felul următor: „Cu mila lui Dumnezeu Longhin, cu neamul din Corenici și Brancovici Arhiepiscop de Ineu¹⁾).

Pe când Longhin fusese atras de liniștea vieții monahale, fratele său și tatăl Mitropolitului Sava, Ioan, silit poate și de situația de permanentă amenințare din partea Turcilor, în care se găsea cetatea unde locuia el: Ineul, își alege o viață mai puțin pacinică, după cum ne dovedește calitatea sa de căpitan, calitate în care se găsea încă din timpul luptelor dintre Mihai Viteazul și Sigismund Báthori. Ioan Brancovici avea, după cât ne spune cronicarul Gheorghe Brancovici, patru fii și două fiice. Pe când cronicarul înșiră numele tuturor fraților săi: Simion (viitorul Mitropolit Sava), Mihail și Vasile, uită cu totul să menționeze numele mamei și al celor două surori ale lui. Alte amănunte asupra familiei lui Sava nu s'au păstrat decât în cronică mai sus amintită, dar și aci numai slabe mențiuni, făcute în treacăt, în legătură cu viața lui Sava. Ioan Brancovici, după spusele cronicarului, nu era indiferent față de educația copiilor săi. Ajungând la vârsta de învățătură, povestește Gheorghe Brancovici despre Sava, „prin sângea tatălui său se împărtăși de învățătura dumnezeiești Scripturi²⁾).

Faptul că tatăl lui Sava îi alege, drept prima hrană sufletească, slova Sfintei Scripturi, precum și un eveniment de mai târziu din viața mamei sale, anume călugărirea ei, dă în câțva cercetătorului posibilitatea să pătrundă în atmosfera vieții familiare, în care Mitropolitul de mai târziu își va fi petrecut anii copilăriei, atmosferă de adâncă religiozitate și cu puternică înrăurire asupra directivelor sufletești ale celui ce se va jertfi mai târziu pentru credința moștenită dela părinții și strămoșii săi.

1) Idem, ibidem.

2) „Fragmente din cronică lui G. Brancovici”, I. c., p. 52.

CAPITOLUL II.

TINEREȚA LUI SAVA BRANCOVICI, — PREOȚIREA LUI.

Dorind să vadă obiceiurile popoarelor dimprejur și dobândind învoirea tatălui său, Simion Brancovici își purtă anii tinerețelor prin Ungaria, prin Serbia și prin Bulgaria, pentru ca în cele din urmă, trecând Dunărea în Țara Românească, să se îndrepte spre mănăstirea Comana, unde se găsea retras unchiul său Longhin. Acesta îl primi „cum se cade și cu bucurie, ca pe un nepot al său și nu voi să-l îngăduie dela sine câtăva vreme”¹⁾. În timpul șederii lui la unchiul său, va fi căutat tânărul Simion să se deprindă cu zugrăvirea icoanelor, pe cari Longhin le făcea din înalte porunci domnești, și va fi continuat adâncirea celor de cari abia începuse să se împărtășească în scurta ședere printre ai săi, a poruncilor Sfintei Scripturi.

Viața liniștită dintre zidurile mănăstirii, fu întreruptă deodată de vești triste care îi soseau de acasă. „La Ienopole se ivi mare scârbă și ciumă aducătoare de moarte”, care nu cruță nici pe tatăl, nici pe unii din frații lui Simion. După mai puțin de o săptămână de suferinți, Ioan Brancovici trecu la cele vecinice dimpreună cu fiica sa cea mai mare. Trei zile mai târziu, alți doi frați, Mihai și Vasile, își urmează în mormânt tatăl și sora. Mai rămăsese în viață numai fratele cel mai mic, „firav și suferind” și el de o boală grea. Măhnită, mama lui Simion, „care a rămas singură plângându-se cu durerea ei”, îi scrisese lui Simion să se întoarcă spre a-i umple golul din inimă și din casă.

1) „Fragmente din cronică lui G. Brancovici”, I. c., p. 52.

Intorcându-se la ai săi, toate rudeniile se adunară şi îl sfătuiră pe Simion să se însoare „ca să înoiască casa rudei lor şi jalea adâncă s'o preschimbe în bucurie”.¹⁾

La început, Simion se împotrivesc acestor proiecte, amintind de promisiunea ce făcuse lui Longhin, de a se întoarce împreună cu fratele mai mic la Comana. Rugămintele stăruitoare ale mamei sale îl înduplecară însă şi îl determinară în cele din urmă să se căsătorească. La puţină vreme după cele întâmplate, moare un alt Brancovici, Grigore, protopopul Inelui. Simion este chemat să-i ia locul şi apare în această situaţie, după cele spuse în cronica lui Gheorghe Brancovici, ca menţinătorul unei tradiţii familiare şi anume a aceleia de a fi ocupată întotdeauna de un Brancovici, cea mai de frunte demnitate eclesiastică din Ineu. La început, Simion pare a se împotrivi, căci după cele spuse de Gheorghe Brancovici, grijile lui erau cu totul altele decât ale preoţilor. Desele incursiuni ale Turcilor, ajunşi cu stăpânirea până în preajma Inelui, reprezentau serioase motive de îngrijorare pentru locuitorii acestui oraş, eliberaţi nu demult, de asprimile celor 30 de ani de stăpânire musulmană. (1566—1593²⁾.

Poziţia foarte expusă a cetăţii îl îndemnă pe principele Gheorghe I. Rákoczi să transforme această cetate într'o fortăreaţă de primul rang. Din garnizoana de apărare a oraşului făcea parte şi Simion Brancovici. Prin repetatele participări la ciocnirile dintre Turci şi creştini, i s'a creat acestuia o astfel de faimă, încât chiar şi atunci când nu lua parte la vre-o luptă, în care Turcii erau bătuţi, biruinţa i se atribuia tot lui. Turcii, după încheierea unei păci cu Ungurii, vin să se plângă comiteiului suprem al Inelui, că pacea ar fi adeseori primejduită de pornirile războinice ale lui Simion Brancovici. Haina preotească, cu care a acceptat totuşi să se îmbrace, va fi fost în măsură să mai potolească neastâmpărul războinic al ostaşului de odinioară.

¹⁾ „Fragmente din cronica lui G. Brancovici”, l. c., p. 53.

²⁾ Szentkláray, „A csanádi egyházmegye és története”, pp. 448 şi 452—453.

Solii Turcilor continuă totuși să se plângă împotriva lui Sava, acuzându-l că ar fi „ziua popă, iar noaptea dușman înarmat și stricător de pace”¹⁾. Sabia și crucea par a fi fost mânuite cu destoinicie și vitejie deopotrivă în lupta pentru apărarea credinței, de către tânărul Simion, care ținu să fie hirotonit în Țara Românească, pentru a avea alături de el, într'o clipă așa de însemnată a vieții, pe Longhin, sfătuitorul lui din tinerețe.

Cu scrisori de recomandatie din partea orașenilor și a soborului eparhial, adunat pentru alegerea lui Simion, sta gata de plecare, când o grea lovitură veni să-l încerce: moartea unui copil al său. Grăbit, Simion porni totuși spre Țara Românească, unde episcopul Longhin „înțelegând chemarea dumnezeiască a nepotului său la hirotonie”, plecă împreună cu Simion la Târgoviște, spre a-i obține hirotonirea dela Mitropolitul Ștefan. „In Dumineca viitoare, la slujba dumnezeiască a liturghiei s'a făcut hirotonia întru preot a lui Simion Brancovici, cu ceremonialul obișnuit, prin mâinile preasfințitului Arhiepiscop și Mitropolit Ștefan al Târgoviștei”²⁾. In aceeași zi, la Ineu, avea loc înmormântarea răposatei soții a lui Simion. După o oprire la Comana, Sava Brancovici se întoarce acasă încărcat cu daruri „atât preoțești cât și cu de altele” primite dela episcopul Longhin. Acasă o găsește pe bătrâna lui mamă călugărită³⁾ și află de moartea soției sale. Credincioșii îi ieșiră cu bucurie întru întâmpinare și-l primiră, cum se primeau odinioară arhieriei. Curând, Simion a început să așeze „bune tocmeli atât în orașul Ienopolei cât și în împrejurimile eparhiei sale, întărind și păstrând în credința bisericii ortodoxe răsăritene, turma lui Christos”⁴⁾.

1) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici”, l. c., p. 54.

2) Ibidem, p. 55.

3) Părerea d-lui prof. Silviu Dragomir asupra acestui amănunt în „O nouă carte despre Brancovicești”, Telegraful Român, 1912, nr. 53.

4) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici”, l. c., p. 54.

CAPITOLUL III.

HIROTONIREA ȘI INSTALAREA LUI SAVA BRANCOVICI CA MITROPOLIT AL BĂLGRADULUI.

Nu-i fu dat lui Simion Brancovici să zăbovească mult în scaunul protopopesc din locul său de naștere. Cea mai înaltă demnitate arhierescă îl aștepta să-și pună în slujba ei sânguină și râvna creștinească, de care dăduse dovadă până atunci în păzirea turmei lui Christos. În anul 1656, pentru a se pune capăt sedisvacanței mitropolitane din Alba-Iulia, provocată de dispariția lui Simion Ștefan pe care încercaseră să-l înlocuiască niște vlădici fără reședință ca Gherasim și Daniil, s'au adunat în sobor atât clericii cât și mireni în cetatea de reședință a Bălgradului, în mănăstirea mitropolitană, cu hramul Pogoririi Duhului Sfânt, Dumnezeu mărit în Treime Sfântă, și au desbătut și s'au sfătuit îndeajuns, despre Mitropolitul care trebuie așezat. Pentru multe pricini și pentru meritele sale, deși era socotit ca prea tânăr spre a ocupa acea demnitate, totuși în fața necesității, toți s'au declarat, prin alegere, pentru Simion Brancovici, zicând: „cu voia lui Dumnezeu îl confirmăm și noi după a noastră cumpănită înțelegere”¹⁾.

Astfel ne relatează Gheorghe Brancovici modul cum s'a desfășurat soborul întrunit la 1656 pentru alegerea fratelui său în scaunul vlădicesc, relatare confirmată de însăși mărturia unui

1) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici”, l. c., p. 56.

act oficial contemporan, cum este diploma de întărire acordată noului Mitropolit de către Principele Transilvaniei¹⁾).

Principe al Transilvaniei era pe atunci Gheorghe Rákoczi al II-lea care, după caracterizarea lui Miron Costin era om tânăr, în bine și multă avere, și sbura cu gândul în toate părțile, cum să-și facă ceva veste²⁾).

El încheiase tocmai în anul 1655 alianță cu Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei și cu Constantin Șerban al Țării Românești. Cronicarul ni-l înfățișează între acești doi aliați ai săi, cu prilejul praznicului dela Gherghița, șezând în fruntea mesii și înghițind „mari și înalte gânduri, cum s'ar vedea crai peste crai și Domn peste Domni”³⁾).

Investit cu scrisori de recomandare din partea acestuia, Simion Brancovici plecă spre Țara Românească, unde urma să primească hirotonirea în noua sa demnitate. Ajuns la Târgoviște, prezenta Domnului Țării: Constantin Șerban Vodă scrisorile, pe cari le aducea cu el, din partea lui Rákoczi.

„Nefiind cu puțință, din pricina tirăniei turcești, arhierilor ardeleni a merge la scaunul patriarhal pentru sfințire”, Constantin Vodă dispuse ca Simion să fie hirotonit de Exarhul patriarhal și de Mitropolitul Țării Românești.

Mitropolitul Ștefan, care îl investise și cu taina preoției „cu multă, ba și cu mare bucurie s'a îmbucurat”⁴⁾ și a invitat pe Longhin să ia parte, împreună cu ceilalți episcopi, la sfințirea Mitropolitului din Ardeal. Ceremonia hirotonirii a avut loc în 14 Septembrie, la sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci. Gheorghe Brancovici ne-a lăsat în cronică sa o descriere, care dacă a fost exagerată pe alocuri, trezește totuși interes prin amănuntele ce cuprinde cu privire la festivitățile desfășurate cu acest prilej.

„In ziua amintită, luna Septembrie, la Înălțarea Sfintei

1) *T. Cipariu*, „Arhivă”, pp. 648—650.

2) *I. Lupaș*, „Miron Costin și concepția lui filosofică religioasă asupra istoriei”. Sibiu, 1493, p. 22.

3) *Idem*, *ibidem*.

4) „Fragmente din cronică lui G. Brancovici”, I. c., p. 56.

şi de viaţă făcătoarei Cruci a Domnului, s'au adunat în Mitropolia din Târgovişte atât arhieriei greci streini cât şi arhieriei ai altor neamuri şi ținuturi aflători acolo, precum şi episcopii eparhiali din ţară, pentru a îndeplini lucrarea după rânduiala desăvârşită. Intâi fu sfinţit, după rânduiala obișnuită, întru ieromonah şi schimbându-și numele de botez Simion, după vechiul său strămoș, cel dintâi arhieriu al Țării sârbești al Sfântului Sava, fu numit Sava". A treia zi săvârșindu-se sfânta liturghie, cu împreună lucrarea lui Dumnezeu, fu sfinţit ca Mitropolit. Atunci i se dete, după primirea darului duhovnicesc, și o scrisoare apostolească, scrisă de mâna numitului Mitropolit Ștefan, în limba slavo-română¹⁾).

Ceremonia sfințirii fu continuată și în zilele următoare cu celebrări de slujbe și hirotoniri de preoți „pentru a se obicinui”, iar în ziua Sfântului Evanghelist Luca i se dete cinstea să servească Sfânta Liturghie în biserica dela Curtea domnească, de față fiind și Domnul și Mitropolitul Ungro-Vlahiei. Încărcat cu daruri și odăjdii, primite atât din partea Domnului, cât și a Mitropolitului Ștefan, Sava se întoarse la credincioșii săi. Mulți dintre aceștia erau recrutați în armata Principelui Gheorghe Rákoczi II și așteptau, adunați în cetatea Alba-Iulia, momentul începerii războiului împotriva Poloniei. Toți soldații de religia ortodoxă — și se numărau de aceștia mai mulți printre seimeni, — „înșiruindu-se în două rânduri, povestește tot Gheorghe Brancovici, ca soldații, împreună cu călăreții, și așezându-se dela poarta mare a Mitropoliei, până la podul de peste Mureș, care în limba românească se chiamă Oarda, au întâmpinat pe noul Mitropolit Sava Brancovici, împreună cu tagma duhovnicească. Ei au primit pe Mitropolit cu litie și cu cântări bisericești și l-au introdus în biserica mitropolită în chip desăvârșit, după ritul obișnuit cu vrednică preaslăvire”. Pentru a putea intra în plenitudinea jurisdicțiunii sale, Mitropolitul Sava trebuia să mai facă încă un pas, să obțină confirmarea și din partea stăpânului său politic, Principele Transilvaniei.

1) *Silviu Dragomir*, „Fragmente din cronica lui G. Brancovici”, p. 56-57.

La 28 Decembrie 1656 acesta iscălește diploma de întărire a lui Sava, diplomă în care pe lângă confirmare, îi acordă noului Mitropolit și o foarte întinsă jurisdicțiune, cea mai întinsă pe care o avusese vre-un Mitropolit ardelean de până atunci. Astfel, câtă vreme predecesorul lui Sava, Mitropolitul Simion Ștefan nu i se recunoscuse prin diploma acordată lui, de către Gheorghe Rákoczi I, la 10 Octombrie 1643, decât jurisdicțiunea asupra bisericilor din comitatele Alba, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul interior, Dobâca, Cluj, Târnava, Turda și din districtele Chioar, Bârsa și Bistrița și din scaunele secuești și săsești, cu excepția bisericilor din Alămor, Orăștie, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Criș și din cele trei protopopiate ale Țării Făgărașului¹⁾, în cari nu avea decât atâta drept și autoritate, cât îi va îngădui superintendentul calvin, — lui Sava Brancovici, Gheorghe Rákoczi II, mai darnic, îi dă drept să-și întindă autoritatea și asupra Severinului, Zarandului, Bihorului și asupra Maramureșului²⁾.

În aceeași diplomă de confirmare din 28 Decembrie 1656, Gheorghe Rákoczi II se arată mai îngăduitor față de căpetenia bisericii române ortodoxe din Transilvania, decât părintele său, care cu o vădită tendință de proselitism calvin impunea, la 1643, lui Simion Ștefan respectarea unei serii de 15 puncte destul de amenințătoare pentru libertatea cultului ortodox. Gheorghe Rákoczi II, în afară de tipărirea cărților în limba națională a bisericilor și de îngrijirea școlilor, nu-i impunea însă lui Sava Brancovici nici o altă îndatorire calvinească și nici nu se gândea să-i știrbească autoritatea, punându-l în atârnavă de superintendentul calvin, după cum făcuse Gheorghe Rákoczi I cu predecesorul lui Sava în scaunul Mitropoliei. Dimpotrivă, el îi acordă „deplină putere în bisericile sau diecezele supuse jurisdicțiunii sale, de a săvârși drept și legiuit toate cele ce se țin de dregătoria sa, de a vizita bisericile și de a le cărmui, de a judeca în pricinile de căsătorie, de a pedepsi greșelile preoților cu viață desfrânată, de a împlini dregătoria bisericească cu învățătură și

1) T. Cipariu, „Arhivă”, pp. 628—629.

2) Idem, pp. 648—650.

evlavie și cu purtare curată, de a primi persoane destoinice și de a îndepărta pe cele nedestoinice și de a face toate cele ce se țin de chemarea sa, după obiceiul lor, numai să nu fie potrivnice învățăturii dumnezeiești, și de a se bucura de veniturile sale cele legitime, adică de acelea care le-au avut din vechime predecesorii săi, episcopii bisericilor Grecilor, Sârbilor și Românilor, și de a lua darea obișnuită pe an dela fiecare preot și protopop din bisericile românești¹⁾).

Atitudinea de toleranță și bunăvoință a Principelui Transilvaniei ar surprinde și ar părea inexplicabilă într'o vreme, în care de repetate ori s'a încercat din partea conducătorilor politici, îngrădirea de drepturi a bisericii ortodoxe. Totuși privind lucrurile mai de aproape, iese lămurit la iveală, că Gheorghe Rákoczi II a avut destule motive, și chiar motive puternice, cari l-au îndemnat să ia față de Mitropolitul ortodox atitudinea aceasta mai îngăduitoare. În primul rând, însăși personalitatea Mitropolitului Sava ar putea motiva, în oarecare măsură, încrederea pe care Gheorghe Rákoczi II i-o anticipase, lăsându-i neștirbite puterile asupra bisericii lui. Sava Brancovici aducea cu sine în scaunul Mitropoliei prestigiul unei tradiții familiare, creiată de o serie întreagă de vlădici, răsăriți din neamul lui și al unei apreciate activități bisericesti, desfășurată în cei câțiva ani de păstorire protopopească la Ineu. Și n'ar fi cu neputință ca însuși Gheorghe Rákoczi, în vre-una din șederile sale la proprietatea pe care o avea în Mocrea, aproape de Ineu, să fi auzit vorbindu-se de familia Brancovici și de reprezentantul acestei familii, contemporan cu el, de Sava. Dar ceea ce trebuie să fi avut o înrăurire hotăritoare asupra atitudinii Principelui, este situația politică, în care înscăunarea lui Sava îl găsește pe Gheorghe Rákoczi. Principele Transilvaniei „incopcia” tocmai în acele momente, după cum aminteam mai sus, raporturi de alianță și de bună prietenie cu Domnii Țărilor Române, cu Constantin Șerban al Țării Românești și cu Gheorghe Ștefan al Moldovei,

1) V. Mangra, o. c., pag. 52.

de al căror ajutor ostășesc avea neapărată trebuință pentru realizarea ambițiosului și primejdiosului său gând, de cucerire a tronului polon.

Pe când întărea cu semnătura sa diploma de confirmare pe seama noului Mitropolit Sava, expedițiunea împotriva Poloniei era în curs de pregătire, și trupele transilvănene, la cari se adăogaseră și 2000 de Munteni, cu căpitanul Odivoianul și tot atâția Moldoveni, având în fruntea lor pe serdarul Grigore Hăbășescul și pe Frățița, căpitanul de Fălcu¹⁾, stăteau gata de plecare în Alba-Iulia, unde Sava le găsisse concentrate încă dela întoarcerea sa din Țara Românească. În frigurile pregătirii și în nerăbdarea de a vedea războiul pornit, Gheorghe Rákoczi se va fi gândit mai puțin la propaganda calvină și mai mult, fără îndoială, la felul cum să țină cât mai strâns în alianță pe principii Țărilor Române, de al căror sprijin nu se putea lipsi. Mijlocul îl găsi în îmbunătățirea soartei bisericii românești, creind pentru Sava, reprezentantul și cârmuitorul ei, o situație privilegiată față de a premergătorilor lui. „Și Sava, cu tradițiile sale de familie, cu străsele relații ce avea dincolo de munți și, în sfârșit, cu simțul valorii sale proprii, era om care să se știe menține în această situație”²⁾.

1) N. Iorga, „Studii și Documente”, vol. IV, pag. CCLXXXI și I. Lu-paș, *Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici* în An. Ac. Rom. S. I., 1913.

2) N. Iorga, „Istoria Românilor din Ardeal și Țara Ungurească”, vol. I, p. 256.

CAPITOLUL IV.

ANI DE NELINIȘTE.

Curând după așezarea lui Sava în scaunul mitropolitan, ceasuri grele aveau să se abată asupra Transilvaniei. În 30 Decembrie 1656, la două zile după confirmarea lui Sava, Rákoczi publică un manifest contra regelui polon Cazimir, pentru a porni apoi în luna următoare, însoțit de 50.000 de ostași să cucerească tronul Poloniei. Aderarea celor doi domnitori români la această expediție, părea să asigure succesul întreprinzătoarei îndrăzneli a lui Rákoczi. Incercarea aliatului acestora, se sdrobi însă de serioasa rezistență a Polonilor, care aduseră împotriva lui și oaste de Tătari. Peste câteva luni, după ce o bună parte din armată s'a prăpădit pe drum, iar alta a căzut în prinsoarea Tătarilor împreună cu comandantul ei Ioan Kemény, Rákoczi se întorcea acasă înfrânt și istovit. Pentru domniii Țărilor Române, consecințele acestei nenorocite expediții a fost mazilirea lor neîntârziată și o neîntreruptă pribegie până la sfârșitul vieții lor. Aceeași soartă îl aștepta și pe Gheorghe Rákoczi din partea Turcilor, cari trimiseră poruncă „staturilor” (dietei) ardelenesă-și alegă un nou principe. Acestea, intrunite la 25 Octomvrie 1657, în dietă la Alba-Iulia, după multe discuțiuni asupra celui care trebuia să ia succesiunea lui Rákoczi — căci se iviseră trei candidați: Ioan Kemény, Acațiu Barcsai și Francisc Rédey — își fixează alegerea, abia în 2 Noemvrie acelaș an, asupra lui Francisc Rédey, pe care însă Poarta nu vrea să-l confirme. Rákoczi profită de acest fapt, pentru a se lăsa din nou ales de către „staturile” ardelenes, la începutul anului 1658. Realegerea

lui, ca și apelul, pe care îl face la forțele austriace pentru a se ridica împotriva Turcilor, atrage mânia acestora asupra Transilvaniei, sub forma unei cumplite pustiiri, deslănțuite cu ajutorul tătar și căzăcesc, pe pământul transilvan. Expediția de jaf a Turcilor întâmplată în August 1658, aduse însemnate pagube și stricăciuni mai multor orașe din Transilvania și nu fu cruțată nici cetatea ei de reședință Alba-Iulia¹⁾, iar Mitropolia ortodoxă fu arsă și jefuită cu mănăstire cu tot, cum ne spune Gheorghe Brancovici. Turcii n'au părăsit Transilvania, până când n'au reușit să impună ca nou principe în locul lui Rákoczi, pe fostul ban al Lugojului și Caransebeșului: Acațiu Barcsai, Român de origine dar trecut la legea calvină. După ce acceptă condițiuni grele din partea Turcilor, ca cedarea Ineului, Caransebeșului și Lugojului, precum și urcarea haraciului la 40.000 de galbeni, Barcsai fu prezentat de către un capugișu „staturilor transilvane“ chemate cu poruncă la Sighișoara²⁾.

O altă dietă însă, adunată la Târgu-Mureș, declară că va rămânea credincioasă lui Rákoczi. Astfel, Transilvania ajunge să aibă doi principii în loc de unul: pe Barcsai, cel sprijinit de Poarta Otomană, și pe Rákoczi, înverșunatul reprezentant al politicii neprietenești față de Turci. Aspirațiile de întâietate ale celor doi principii, n'au întârziat să transforme pământul Transilvaniei într'un însângerat teatru de luptă pentru satisfacerea ambițiilor, în care erau amestecate și figuri românești cum a fost Popa Gheorghe din Ciurila, sau Popa Roman, din Teleagd³⁾, partizani mai mult ai politicii antiturcești, decât ai Domnului de origine românească.

Primul care cade în luptă, este însuși cel care a provocat-o, Gheorghe Rákoczi, în Iunie 1660. Cu el însă nu dispăre și politica lui. Comnadantul trupelor sale, Ioan Kemény îi moștenește

1) I. Lupăș, „Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici“, în Studii, conferințe și comunicări istorice, vol. I, p. 170—172.

2) N. Iorga, „Studii și Documente“, vol. IV, CCXCX.

3) I. Lupăș, „Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici“, p. 182. N. Iorga, „Ist. Rom. din Ardeal și Țara Ungurească“, p. 259.

aspirațiile și-i continuă politica, pe care o duce însă cu mijloace mult mai puțin cinstite, decât predecesorul său. Pe la începutul anului 1661, fiind ales de către staturile transilvane principe în locul lui Barcsai, Kemény caută să-l suprime pe acesta în orice chip și nu-și face nici un scrupul în alegerea mijloacelor. Invitat de Kemény la vânătoare, Barcsai este prins și omorât din porunca acestuia, în Iulie 1661¹⁾. Dar și pe Kemény îl ajunse răsplata faptelor sale. Încă în vara aceluiași an Turcii năvăliră în Transilvania, Kemény nefiind ajutat de imperiali, fu silit să se retragă, iar Ali-pașa comandantul oștilor turcești, impuse staturilor transilvane la 14 Septembrie 1661 pe Mihail Apaffi ca principe. O încercare a lui de revenire și înlăturare a lui Apaffi, rămase înfrântă de întâmpinarea pe care i-o făcură Turcii la Se-leușul-Mare, pe al cărui câmp de luptă „trupul lui Kemény fu zdrobit în picioarele cailor”²⁾.

În astfel de frământări și de împrejurări tulburi, trebui să-și inaugureze păstoria Mitropolitul Sava. Cetatea lui de scaun, Alba-Iulia, reședință oficială în același timp și a principilor transilvani, unde toate evenimentele politice și războinice trebuie să fi fost înregistrate și să fi avut un puternic răsunset, nu-l putea lăsa pe Mitropolitul Sava străin de ceea ce se întâmpla în preajma sa și cu atât mai puțin indiferent, dată fiind personalitatea lui și demnitatea la care fusese înălțat.

A se amesteca în politică și a se fixa asupra unei anumite atitudini într-o situație atât de neclară și de nesigură, ca aceea care a urmat în Transilvania imediat după înscăunarea lui, nu putea fi pentru noul Mitropolit un lucru tocmai ușor.

În momentul înlocuirii lui Gheorghe Rákoczi cu Francisc Rédey, Sava Brancovici nu număra mai mult de 10 luni de păstorie vlădicească. Mitropolitul Sava va fi vrut să rămână, și va fi încercat să fie, recunoscător celui care i-a dat dovadă de

1) I. Lupaș, „Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici”, p. 190.

2) Idem, „Principele Ardelean Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici”, pag. 190.

atâta încredere prin diploma de confirmare, din 28 Decembrie 1656, dar necesitatea de consolidare a demnității în care se găsea, îl silea să treacă în tabăra lui Francisc Rédey. Despre raporturile lui Sava cu noul Principe ni s'au păstrat foarte puține informațiuni. Cronica lui Gheorghe Brancovici amintește de reconfirmarea lui Sava din partea lui Rédey.

Deși nu ne-a rămas nici o diplomă sau vre-un act, care să confirme amintirea de mai sus, o știre mărunță, relativă la o vizită pe care Sava ar fi făcut-o pentru Rédey la pașa din Budă¹⁾, îndreptățește presupunerea privitoare la aplecarea lui Sava față de Rédey și încrederea de care acesta l-ar fi învrednicit pe vlădica Românilor din Transilvania.

Oricare ar fi fost relațiile dintre Sava Brancovici și Francisc Rédey, ele nu erau menite să dăinuiască multă vreme din pricina prea grabnicei înlăturări a acestuia din urmă, dela conducerea Transilvaniei. În 10 Octombrie 1658 Acațiu Barcsai „Borcea Iacoș” cum îl numeau Românii, își inaugura domnia, exclamând într'o cuvântare ținută în aceeași zi, că „mai bine de nu s'ar fi zămislit niciodată în pântecul maicei sale, ori să fi murit în ora în care s'a născut, decât să piară sub cârmuirea lui libertatea acestei țări (a Transilvaniei) și să se înceapă prin dânsul stoarcerea dărilor grele, cu neputință de plătit²⁾).

Promisiunile făcute în această cuvântare n'au fost date uitării de Barcsai care a înțeles să și le țină și față de biserica neamului din care a răsărit, cel puțin atâta timp, cât aceasta a fost păstorită de Sava. Abia instalat în scaunul de principe, Acațiu Barcsai repetă în 9 Ianuarie 1659 confirmarea, pe care Gheorghe Rákoczi i-o acordase Mitropolitului Sava în 28 Decembrie 1656, cu o mare deosebire însă. Pe când Gheorghe Rákoczi îi recunoscuse lui Sava autoritatea asupra Transilvaniei întregi, — cu excepția Țării Făgărașului, unde fusese numit episcop încă

1) Ștefan Meș. „Șerban Cantacuzino și biserica românească din Ardeal, Vălenii de Munte, 1915”, p. 19, nota 1.

2) I. Lupaș, „Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici”, p. 173.

din 1656, unul din vlădicii fără reședință anume Daniil, — Acațiu Barcsai, prin diploma mai sus amintită, îi întindea lui Sava jurisdicțiunea „cu aceeași autoritate ca și în celelalte ținuturi ce i s'au încredințat spre păstorire la 1656”¹⁾ și asupra acestui ținut.

Nu este lipsit de importanță și de semnificație, pentru relațiile dintre Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava, noul privilegiu pe care cel dintâi îl acordă acestuia, căci nu odată Țara Făgărașului a fost despărțită bisericește de restul Transilvaniei ortodoxe. „Raportul de atârnare a bisericilor românești în Țara Făgărașului față de Mitropolia Bălgradului se știe că era destul de nestatornic. Când li se acorda mitropoliților din Bălgrad jurisdicție și asupra acestui teritoriu, era un semn de grație și deosebită bunăvoință din partea principilor calvini”²⁾. Grația și bunăvoința, de care Acațiu Barcsai îi dădea dovadă lui Sava, serveau mai mult cu mijloace de a-l atrage pe Sava, politicește, cât mai aproape de el. Mitropolitul Sava a știut să tragă folos din încercările de împrietenire ale principelei Barcsai, dacă nu pentru sine, cel puțin pentru biserica în fruntea căreia se găsea, arătându-și dela început aplecarea — sinceră sau nesinceră — față de politica lui Barcsai. Astfel la dieta convocată pe ziua de 26 Februarie 1659 la Bistrița, îl vedem apărând și pe Sava Brancovici, însoțit de Martin Sârpataki, un om de încredere al principelui Barcsai, cu rol important și mai târziu³⁾.

Mitropolitul Sava va fi știut să înfățișeze cu prilejul acestei diete dela Bistrița, cu multă îndemănare, suferințele și prigonirile îndurate de slujitorii bisericii ortodoxe, pentru a-l îndupleca pe Barcsai atât de repede să ierte parte din îndatoririle fiscale, pe cari preoții le aveau față de vistieria țării. Prin de-

1) *N. Dobrescu*, „Fragmente privitoare la istoria bisericii române”, *Budapesta*, 1905, p. 38.

2) *I. Lupaș*, „Principele ardelean Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici”, p. 175.

3) *Idem*, „Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici”, p. 176.

cretul pe care îl dă din Bistrița, la 15 Martie 1659, principele Barcsai arată că „a cunoscut cum că preoții români din Transilvania și din părțile Ungariei unite cu Transilvania, pentru multe feluri de împiedecări ce au, abia pot să-și împlinească îndeajuns chemarea, mai ales pentru aceea, pentrucă din vremile cele dintâi ale principilor țării acesteia transilvane, cari au fost înainte de noi, cu plățirea și stoarcerea dijmelor și a nonelor și a altor asemenea greutăți dregătorii cei la aceasta puși, — fără îndoială fără voia principilor, numai folosul lor căutând — cu afurisită orbire îi asupresc, ceea ce se împotrivesște atât cu legea dumnezeiască, cât și cu chemarea lor cea bisericească”. Ascultând apoi și rugăciunea făcută pentru ei de prea cinstitul Sava Brancovici, episcopul tuturor bisericilor românești în țara noastră, și de protopopi, îi scutește și îi mântuiește pentru totdeauna pe preoții români „de darea dijmelor și a nonelor, adică de dijma grâului, secarei, orzului, ovăsului, meiului, linteii, mazării, bobului, fasolii, cânepii, inului, stupilor, mieilor, mieluşeilor și a altor vite și marhe¹⁾”, ce trebuia dată în fiecare an fiscului.

În 20 Martie, tot din Bistrița, Acațiu Barcsai acordă prin decret deosebit, scutire de dări și pe seama preoților din Țara Făgărașului, accentuând datoria acestora, precum și a tuturor preoților români din Transilvania și părțile anexe, de a sta sub jurisdicțiunea și cârmuirea vlădicului românesc din această țară²⁾.

Cu toate privilegiile obținute dela principele Acațiu Barcsai pentru biserica sa, în lupta ce se va aprinde între acesta și rivalul său Gheorghe Rákoczi II, Mitropolitul Sava nu va face parte din tabăra celui dintâi, ci va înclina mai mult spre politica lui Rákoczi, cel combătut aprig de Turci. Privită izolat atitudinea lui Sava, ea ar putea fi judecată cu asprime, iar Mitropolitul însuși ar putea fi învinuit de nestatornicie și de lipsă de recu-

1) Cf. *Cipariu*, „Arhivă”, p. 571—572 și *V. Mangra*. l. c., p. 63.

2) Cf. *N. Dobrescu*, „Fragmente privitoare la istoria bisericească”, p. 39.

noștință față de binefăcătorul său, Barcsai. Nu trebuie să uităm însă, că Acațiu Barcsai fusese impus de Turci și reprezenta politica filoturcească în Transilvania. Ori Sava Brancovici, care moștenise o veche tradiție familiară de luptă împotriva Turcilor, tradiție sporită fără îndoială și prin desele ciocniri pe care le avusese cu Turcii în tinerețta sa, nu putea sta alături de ocrotitul acestora, mai mult decât nevoile imediate ale turmei sale credincioase i-o cereau. Indată ce împrejurările politice îi vor permite însă, el se va întoarce la politica părinților, care va fi totodată și aceea a convingerilor lui, căci îl vedem continuând-o cu stăruință până la încheierea zilelor sale. După afirmațiunile lui Radonici¹⁾ Sava ar fi trecut de partea lui Gheorghe Rákoczi, cam pe la jumătatea anului 1659. Așa se explică faptul că în vara anului 1659, după ce intrase Barcsai în Alba-Iulia, nu-l mai găsim pe Sava în scaunul mitropolitan, ci pe Ghenadie, care se întitulează „Arhiepiscop de Bălgrad, Maramureș și a toată Țara Ardealului”²⁾.

Cunoscut sub numele de Ghenadie al treilea în seria mitropoliților ardeleni, înlocuitorul lui Sava pare să fi fost de origine din Putivlia, orașel în părțile sudvestice ale Rusiei, și să fi purtat, înainte de a se călugări, numele Gheorghe. Astfel se chema „Georgius Putivlensis Moscovita” vlădica pe care Acațiu Barcsai, strâmtorat la Sibiu de asediul lui Rákoczi, îl întărea printr'un decret de confirmare emanat în acest oraș, la 15 Februarie 1660. Decretul de confirmare al noului Mitropolit arată, printre altele, și motivele cari l-au determinat pe Barcsai să-l înlătore pe Sava din demnitatea sa. Sava era anume învinuit „că n'ar fi împlinit cerințele slujbei sale, n'ar fi respectat condițiile ce i s'au pus, ci nepăzind credința față de Principe și neavând grije de binele obștesc al Patriei, s'a amestecat în afacerile publice ale acestei Țări istovite de foarte multe calamități și prin aceasta

1) S. Dragomir, „O nouă carte despre Brancovicești”, Telegraful Român, 1912, p. 53.

2) N. Iorga, „Documente românești din Arhivele Bistriței”, p. 9.

ar fi accelerat pericolul suprem, atât asupra Principelui, cât și asupra acestei Patrii mult iubite¹⁾.

Se mai amintește apoi în acelaș decret și de intervenția unor protopopi români la Barcsai, intervenție menită să indemne și mai mult pe acesta să porceadă la înlocuirea lui Sava.

Pe Ghenadie îl alege Barcsai și îl numește episcop al bisericilor românești, sârbești și grecești de sub stăpânirea sa, fără să-l cruțe însă, după cum făcuse cu Sava, de o serie întreagă de condițiuni, foarte asemănătoare cu cele impuse la 1643 lui Simion Ștefan și care însemnau tot atâtea măsuri luate de Principe pentru calvinirea bisericii ortodoxe.

Dar pe când Acațiu Barcsai îl destituia pe Sava dela cârma bisericii sale, acesta, nesocotind el însuși calitatea lui Barcsai de principe al Transilvaniei, continua să se mențină în drepturile sale și să locuiască în Alba-Iulia, de unde scria în Decembrie 1659 Bistrițenilor și le amintea de vremea când a fost Barcsai Akos²⁾. Totuși, drepturile de mitropolit pare să nu și le mai fi recunoscut decât singur Sava, căci în scrisoarea, pe care o adresa Bistrițenilor, întrebuița un taler împărătesc, pentru întărire, în locul pecetei vlădicești care va fi ajuns poate în mâinile rivalului său Ghenadie. Dela sfârșitul anului 1659, și până în Septembrie 1660, nu mai există nici o știre privitoare la Sava. Tăcerea în care e învăluită existența acestuia timp de aproape un an și faptul că tocmai în acest timp Gheorghe Rákoczi „care bătea la toate ușile după ajutor” trimitea la Moscova o solie în persoana unui popă românesc — a unui „sacrificulus” — i-a indemnât pe

1) *Hurmuzachi*, Vol. XV, partea II, 1913, pag. 1291—1293: „*perhibetur nopsis humillime in personis honorabilium quorundam Seniorum Valachalium Szavam Brenkovits* Episcopum scilicet hactenus Valachalem non ipso Deo, non officii sui requisitis, conditionibusque et fide ipsius nobis super eo praestita, non denique publico Patriae commodo curatis, in ruinam Regni hujus nostri compluribus pro nunc exhausti calamitatibus ejusmodi se immiscuisse negotiis, quae non minus nobis, quam Patriae etiam huic dulcissimae ultimam perniciem censeantur”.

2) *N. Iorga*, „Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria”, p. 258.

unii cercetători ai faptelor lui Sava Brancovici, cum a fost Şincai, Iorga şi Bunea, să creadă că acel „sacrificulus” nu ar fi fost altul decât Mitropolitul Sava. Nu există însă nici o amintire contemporană despre participarea lui Sava la solia lui Rákoczi, amintire pe care să se poată sprijini afirmaţiunea de mai sus. În acest răstimp va fi privit şi el îngrijorat şi întristat luptele ce se desfăşurau nu departe de reşedinţa sa, sub zidurile Sibiului, şi se va fi împărtăşit şi el de suferinţele, pe cari le pricinuiră Turcii, veniţi să răpună pe Rákoczi în vara anului 1660. Din toamna aceluiaşi an şi anume din 21 Septemvrie 1660, se poate reînnodea firul cunoştinţelor privitoare la Sava, cu ajutorul unui act prin care, „pentru mai mare credinţă” în calitate de „vlădică de Bălgrad şi de toată Ţara Ardealului”, întărea singhelia dată de Mitropolitul Ghenadie la 1628, pentru protopopul Ianăş din Hunedoara¹⁾.

În anul următor, poate să fi primit Sava Brancovici o nouă confirmare din partea principelui de curând ales Ioan Kemény, confirmare nedovedită prin acte, dar amintită de cronicarul Gheorghe, fratele Mitropolitului. Nu ştim dacă, datorită noii confirmări, sau în temeiul celor vechi se găsea Mitropolitul Sava la 18 Aprilie 1661, în plin exerciţiu al funcţiunii sale ierarhice, chemând la judecată printr'un răvaş întărit cu pecetea Mitropoliei din Bălgrad, pe un oarecare „Mije Mihai din Bungard cu fata sa, ce a fost măritată după popa Petru”. Dar şi această presupusă confirmare, dacă va fi fost dată, nu era sortită să aibă prea lungă valabilitate. Repede a cădere a lui Ioan Kemény şi instituirea lui Mihail Apaffi din partea Turcilor la 14 Septemvrie 1661 în scaunul vacant însemna pentru stabilitatea scaunului vlădicesc al lui Sava, un nou motiv de îngrijorare. Dar prin cunoscuta-i abilitate politică, Sava reuşeşte să obţină şi dela acesta, în 23 Aprilie 1662, diploma de confirmare în scaunul vlădicesc din Bălgrad²⁾.

1) *N. Iorga*, „Studii şi Documente”, vol. XII, p. 281.

2) *A. Bunea*, *Vechile Episcopii*, p. 121—122

Această nouă și ultimă confirmare a lui Sava reprezintă un moment însemnat din păstorirea lui. E încheierea cu succes a unei lungi și grele lupte, purtată cu tenacitate și cu multă iscusință politică de Mitropolitul Sava, pentru păstrarea unor drepturi câștigate prin proprie vrednicie.

Răvașul Mitropolitului Sava Brancovici dela 18 Aprilie 1661.

CAPITOLUL V.

PRIMII ANI DE PĂSTORIRE A LUI SAVA BRANCOVICI SUB DOMNIA LUI MIHAIL APAFFI. CĂLĂTORIA LUI LA MOSCOVA.

Inaugurarea păstoririi lui Sava, sub domnia noului Principe, se face sub auspicii promițătoare. Diplomei de întărire, dată de Mihail Apaffi în 23 Aprilie 1662, îi urmează în curândă vreme o diplomă privilegială care nu este, prin cuprinsul ei, decât o nouă confirmare a celei semnate de Acațiu Barcsai la Bistrița în 15 Martie 1659. Decretul lui Apaffi dat la 1 Septemvrie 1663 adaugă însă noi scutiri, iertând pe preoții români de pe moșiile fiscale și de dijele pe vin și de censul montan¹⁾.

Perioada de calm și de potolire, ce s'a scurs în primii ani ai domniei lui Apaffi, a îngăduit Mitropolitului Sava să-și închine timpul și preocupările, mai mult decât în epoca precedentă, nevoilor bisericii sale. Indreptarea acestor nevoi trebuia să înceapă tocmai în Bălgrad, în cetatea sa de reședință, unde după relatările lui Gheorghe Brancovici, însăși Mitropolia, împreună cu întreaga mănăstire, au fost prădate și arse în două rânduri (presupunem în vara anului 1658 și în 1660) de năvălirile Turcilor și ale Tătarilor²⁾.

Tot Gheorghe Brancovici ne spune în cronica sa, cum se îngrijise Sava să acopere casa Domnului cu șindrilă, după cele două devastări, iar a treia oară, fiind Mitropolia din nou aprinsă

1) Cipariu, „Arhivu”, p. 572.

2) S. Dragomir, „Fragmente din cronica lui Gh. Brancovici”, p. 58—59.

de potrivnici, tocmi să i se facă în Țara Românească cruci de fier, cu globuri de aramă aurite, pe care le așează pe turnurile bisericii, iar biserica n'o mai acoperi cu șindrilă, ci tocmi să i se aducă țiglă din alte părți, pentru că acolo nu se găseau „pe cari le așează pe acoperiș și cari până în ziua de azi prea frumoase se văd”¹⁾. Mărunte, informațiile de mai sus au totuși o deosebită importanță pentru cunoașterea spiritului gospodăresc al lui Sava și a dragostei lui de frumos. Nu ne vom mira atunci de ce hrisovul de danie din 1698 al lui Constantin Brâncoveanu pentru Mitropolia Bălgradului, nu-l amintește pe Mihai Viteazul ca întemeietor al ei, ci spune că a fost „făcută și înălțată de preasfântul și de Dumnezeu alesul și pomenitul părintele Sava Brancovici”²⁾.

Restaurând și primenind biserica Mitropoliei sale, își va fi adus aminte Mitropolitul Sava de frumoasele lăcașuri de închinare văzute în Țara Românească, și va fi încercat poate să facă din catedrala sa o podoabă asemănătoare celor de acolo. În curând însă, starea de liniște a lui Sava fu tulburată din pricina unor învinuiri aduse lui, cari ajungând până la urechile principelui Apaffi, l-au determinat pe acesta să dea la 24 Maiu 1667, un decret privitor la școala și tipografia, ce ar fi trebuit restaurată din veniturile anuale ale mănăstirii din Alba-Iulia. Prin decret au fost însărcinați Ioan Zoba, Toma Topay, Dumitru Logofătul și Gheorghe Chira, epitropii mănăstirii și ai averii ei, să ceară lui Sava Brancovici socoteală de veniturile încasate dela începutul vlădiciei sale, să ia măsuri pentru ridicarea școlii și reînființarea tipografiei, și totodată să cerceteze și pricinile pentru cari a întârziat această lucrare, apoi cu ajutorul preoților din Lancrăm, Sebeșul-Săsesc și Armeni vor căuta să îndrepte lucrările, iar dacă s'ar afla în țară preoți români, cari să fi suferit vre-o nedreptate din partea Vlădicului, Principele vrea să-i ocrotească și pe aceștia. Să fie deci convocată o adunare obștească,

1) Idem, „Fragmente din cronica lui Gh. Brancovici”, p. 59.

2) N. Iorga, „Sate și preoți din Ardeal”, București, 1902, p. 345.

în care să-și poată înainta jalbele oricine, spre îndreptare.

Mitropolitul Sava își va fi justificat învinuirile aduse prin lipsa de bani, de care suferea, și poate prin această justificare va fi reușit să obțină dela Apaffi învoirea să plece în lungul drum, pe care avea de gând să-l facă la Moscova „pentru a culege milă”¹⁾. Dar mai era Mitropolitul Sava mânat spre Moscova și de alte gânduri, decât de nevoia de a strânge milă. Tocmai în 1668, când întreprindea Mitropolitul Sava călătoria sa la Moscova, se strânsese acolo un mare sobor, la care participau și „judcătorii lumii răsăritene, Patriarhul Alexandriei, cu Patriarhul Antiohiei și cu mulți alți mitropoliți și episcopi, nu numai din țara Moscovei, ci cari erau adunați și dela alte neamuri”²⁾.

Ambiția și mândria lui Sava de a fi de față la un astfel de sinod, îl grăbeau să ajungă cât mai neîntârziat în capitala Rusiei. Dar și acest motiv, și cel arătat mai sus, nu par să fie suficiente pentru a justifica prezența lui Sava la Moscova și se va vedea mai departe, de ce. Călătoria lui Sava la Moscova, povestită în cronica fratelui său și relatată de numeroase știri documentare, este destul de amănunțit cunoscută, pentru a putea fi pe de-a-ntregul reconstituită. După ce primește „cu greu” îngăduință de plecare dela principele Apaffi, îngăduință însoțită de o scrisoare pe care Apaffi o adresează Țarului rusesc³⁾, Sava Brancovici pleacă pe la începutul anului 1668 pentru ca, trecând prin Polonia, să ajungă în 8 Maiu al aceluiași an la Smolensk, însoțit de arhidiaconul Ioan, diaconul Stoica, fratele său Gheorghe, doi nepoți și alți șase oameni⁴⁾.

Prin Polonia trebuie să fi trecut Sava pe la sfârșitul lunii Aprilie, căci în 30 ale acestei luni primește dela Regele polon Ioan Cazimir o recomandăție către țarul Alexei Mihailovici,

1) „Fragmente din Cronica lui Gh. Brancovici”, p. 59.

2) Idem, ibidem.

3) S. Dragomir, „Relațiile bisericeii rom. cu Rusia în veacul al XVII-lea”, an. 24, p. 115—116.

4) Idem, ibidem.

scrisă — fapt cu totul neașteptat — cu mai multă bunăvoință față de Mitropolitul Transilvaniei, decât a lui Mihai Apaffi. Pe când Principele Apaffi îl lăsa pe acesta, fără prea multe recomandări, în mila Majestății Sale nebiruite a Țarului¹⁾, Regele polon neîndoindu-se că Sava Brancovici, după ce a întreprins un drum așa de îndepărtat, va obține dela Majestatea Sa împărătească cele dorite, intervine cu „iubire” pentru el la Majestatea Sa²⁾. Dela Smolensk, pleacă mai departe spre Moscova. În 31 Mai este primit în audiență de Țarul Alexei Mihailovici. Asupra acestei audiențe, s’au păstrat în biroul ambasadiorilor din Moscova însemnări, cari ne descriu în amănunte primirea cu care a fost onorat Sava. Prezentat în audiență de unul dintre consilierii dela biroul ambasadiorilor, după cum era obiceiul pentru audiențele străinilor, Sava apare înaintea Țarului împreună cu toți însoțitorii lui. Logofătul Gherasim Dochturov, însoțitorul lui Sava și cel care trebuia să facă prezentările, se adresează Țarului cu următoarele cuvinte: „Alexei Mihailovici, mare domn Țar și mare Cneaz, singur stăpânitor a toată Rusia Mare, Mică și Albă, și s’a închinat ție marelui Domn Mitropolitul Sava din Bălgradul Ardealului”. El îi înșiră apoi toate darurile aduse de Mitropolitul Sava: o icoană a Sfintei Treimi, încadrată în argint, o cruce de lemn în cadru de argint cu diamant, o panaghie tăiată în chiparos, încadrată în aur cu pietre scumpe și rubine, două cruci tăiate din lemn de cedru. Țarul, după ce încredință lucrurile primite diacilor dela vistierie, își întinse mâna spre sărutare Mitropolitului și însoțitorilor săi, întrebându-i de sănătate. Și Mitropolitul răspunde rugându-se „pentru darul Domnului”. Sava mai fu întreat și de sănătatea principelui Apaffi, pentru a fi în cele din urmă anunțat, că marele Cneaz Alexie Mihailovici „oblăduitor altor multe țări și împărății răsăritene, apusene și ale Nordului, îl miluește cu dania Majestății Sale împărătești:

1) Cf. S. Dragomir, „Relațiile bisericii românești cu Rusia”, anexa 24, p. 115—116.

2) Cf. Idem, ibidem, anexa 25, p. 116—117.

o cupă de argint aurită, cu acoperemânt, o ștofă de camohă (brocart), un soroc (patruzeci) de soboli și bani 30 de ruble¹). Audiența luă sfârșit, odată cu acordarea acestor daruri.

Dela Palat Sava, însoțit de tovarășii săi de drum, se îndreptă spre locuința sa, care pare să fi fost „la curtea unui mitropolit din Moscova”²).

A doua zi, la 1 Iunie, s'a prezentat Sava în biroul ambasadurilor cu cneazul Nichita Ivanovici și a predat o scrisoare al cărei text original a ajuns până la noi³). Iată ce spunea Mitropolitul Sava în acea scrisoare: „Am auzit că-i tocmeală sau pace cu Polieci, dar nu știm căci unii vorbesc că-i pe veci, alții că-i numai vremelnică și alții că-i numai dela Polonia pacea aceea și eu singur aș trimite să aflu despre aceasta dela Regele polon, dar avem îndoială că nu vor spune adevărul, fiindcă Rákóczi Gheorghe a războit cumplit Polonia și Turcii păgâni încă sunt aproape de noi; să nu afle că noi ne bucurăm auzind că monarhii și creștinii sunt uniți, fiindcă asta nu le place păgânilor. Auzim și despre aceea că Turcii vor războiu și au voie să ajute Cazacilor și atunci nici nouă nu ne va fi bine.

Bucuroși am face și noi aceea ce e spre umilirea Turcilor, dar fără ajutorul altor creștini și monarhi și fără voia și ajutorul lui Dumnezeu nimic nu-i cu putință, căci și noi suntem sub picioarele lor și de aceea și noi, dacă am ști cu adevărat, că va fi năvălire asupra procleților de Agareni și noi am fi gata la aceea”⁴).

S'a discutat mult asupra acestei scrisori și i s'au dat deosebite interpretări. Pe când unii, cei mai mulți, ca profesorul Kapterev, arhimandritul Dimitrievici și profesorii Radonič, Iorga, Lupaș, caută să dea, bazați pe cuprinsul actului de mai sus, o nuanță politică vizitei lui Sava la Moscova, alții, ca profesorul

1) Idem, „Relațiile”, anexa XXVI, p. 117—119.

2) Idem, „Fragmente din cronica lui G. B.”, p. 59.

3) Idem, „Relațiile”, anexa XXVIII, p. 119—121, facsimil I.

4) Idem, „Relațiile”, anexa XXVII, p. 119—121.

Dragomir, nu văd în el decât răspunsul la interogatorul ce se lua tuturor călătorilor în Moscova, răspuns pe care Sava, în loc să-l dea oral, l-a dat în scris, lămurind pe secretarii dela ambasadă asupra impresiilor ce și le-a câștigat în cursul călătoriei sale¹⁾.

Ori cum ar fi acest memoriu, intenționat dela plecare sau alcătuit abia la Moscova, el își păstrează întreagă importanța prin cuprinsul lui. Ni se înfățișează aci, după cum am văzut mai sus, un adevărat program politic, a cărui idee de bază ar fi unirea tuturor forțelor creștine din răsărit împotriva Turcilor, „împotriva procleților de Agareni“.

Cu toate că ideia Mitropolitului Sava nu este nouă, deoarece încă din 1654 se preconiza la Moscova o alianță a creștinilor răsăriteni, care se și realizează în parte prin tratatul încheiat în 7 Mai 1656 de Domnul Moldovei Gheorghe Ștefan cu Țarul Alexie Mihailovici, și prin soliile trimise în 1659 de Domnii români și de Gheorghe Rákoczi II la Moscova²⁾, ea trebuie relevată, dacă nu pentru aportul ce-l aduce în istoria noastră diplomatică, pentru o mai bună și mai completă conturare a personalității lui Sava. Mitropolitul Sava dădea astfel o nouă dovadă de ascutit și foarte clar văzător simț politic, cu care ne-a obișnuit încă din primii ani de vlădicie și în același timp, oferea o bună dovadă de constanță în atitudinea sa politică, permanent ostilă Turcilor. Aceeași grijă de luptă și de înlăturare a pericolului turcesc o avea și în calitatea sa de Mitropolit, pe care o avusese și în tinerețe când îngrozea prin vitejie pe Turcii dela granița de Vest a Transilvaniei.

Deși sinodul era încheiat la sosirea lui Sava³⁾, iar milostenia o primise, după cum am văzut, din prima audiență la Țar, Sava continuă să mai rămână câțva timp la Moscova. În ziua Sfinții-

1) S. Dragomir, „Relațiile”, p. 39—40.

2) Dimitrie Ionescu, „Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1656”. Revista Ist. Rom. 1933, v. III, fasc. II—III, p. 234—246.

3) S. Dragomir, „Relațiile”, p. 37.

lor Apostoli Petru și Pavel îl întâlnim luând parte la slujba ce se oficia în catedrala dela curtea împărătească de către Patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Moscovei, înconjurați de un numeros cler. Slujba aceasta trebuie să se fi săvârșit într'o atmosferă de mare solemnitate și strălucire, căci fratele Mitropolitului pare a fi fost foarte impresionat, socotind după largă descriere, pe care o face acestei slujbe în cronica sa. El ne povestește cum în mijlocul catedralei s'a așezat un pristol înalt pentru cei trei Patriarhi, cum dela pristol și până la ușile împărătești, în șir de amândouă părțile, stăteau mitropoliții, toți îmbrăcați în odăjdiile lor arhieresti, iar episcopii, arhimandriții și celelalte fețe bisericești adăstau fiecare la locul cuvenit atât de frumos, că celui ce privea i se părea, că nu e om pământean, ci că uitând lumea de față, stă în fața tronului Prea Înălțatului și Prea Bunului Dumnezeu¹⁾.

Mai zăbovind Sava la Moscova, în 2 August a fost primit din nou în audiență de Țar, în audiența numită „de adio“, când i s'a dat o nouă milostenie de 200 de ruble în soboli²⁾. În 4 August i se încredința lui Sava o scrisoare adresată de țarul Alexie Mihailovici lui Apaffi (din greșeală în scrisoare e menționat Rákoczi, în loc de Apaffi), prin care acesta era anunțat că Vlădica bisericilor de legea grecească din Transilvania, Sava Brancovici a fost miluit cu milostenie din partea Majestății Sale Împărătești „pentru unica drept măritoare credință³⁾ și pentru rugămintea lui (a lui Apaffi)“.

În preajma plecării, la 28 August 1668 Mitropolitul Sava primi din partea Țarului un hrisov de danie, prin cuprinsul căruia i se îngăduia Mitropolitului să revie tot la câte șapte ani la Moscova, pentru a primi noi danii. Se prevedea în acel hrisov, ca Mitropolitul să aibă cinci însoțitori, să aibă la dispoziție care

¹⁾ „Fragmente din cronica lui G. B.“, p. 60.

²⁾ Dragomir, „Relațiile“, p. 40.

³⁾ Idem, „Relațiile“, anexa XXVIII, p. 122 și adm. XXIX, p. 123—124.

pentru încărcarea daniilor și să fie scutit de vamă¹⁾). Hrisoave de acest fel au fost foarte rareori date reprezentanților bisericii românești, și atunci în semn de mare grație din partea Țarului rusesc. Deci acordarea unui astfel de hrisov lui Sava, era semnul unei deosebite atențiuni, de care s'a bucurat la curtea Țarului. Și nu numai acest fapt ne permite să ajungem la astfel de concluzii. Un istoriograf rus, Maicov, spune că Sava și-a câștigat grația Țarului în așa măsură, încât acesta a dispus să se facă pentru el o frumoasă mitră arhierescă, iar la plecare, în ziua de 28 August, Țarul a dispus, spre deosebita cinste a lui Sava, lui Bogdan Trusov, căpitanul strelitșilor din Moscova, să-l pe-treacă până la Smolensk²⁾).

Încărcat cu cinste și cu daruri, Mitropolitul Bălgradului părăsi Moscova, împreună cu fratele său Gheorghe, în ultimele zile ale lui August. În 12 Septemvrie Sava ajunsese într'o localitate de graniță, la Zverevici, de unde adresa Țarului o scrisoare de mulțumită, amintind totodată de unele promisiuni făcute acestuia, anume de a-l „încunoștința despre toate”. Se pare că în drum auzise oarecari vești, căci se roagă să fie adevărate, promițând că „despre acestea va știrici” mai bine și va scrie „cuvânt adevărat” Majestății Sale. La 22 Octomvrie 1668 Sava trecea prin *Varșovia* și primea dela Ștefan Kalaicsy o obligațiune pentru 137 de galbeni, pe cari îi împrumutase acestuia la Moscova și pentru 130 de florini ungurești, pe cari îi împrumutase aceluiași, încă de mai înainte³⁾).

Sosi astfel în deplină pace în eparhia sa din Transilvania unde, trăind încă vre-o câțiva ani, fu ținut în bună cinste atât de către cneazul stăpânitor din Ardeal, cât și de către ceilalți boieri sfetnici, în demnitatea sa de mai înainte⁴⁾).

1) Idem, anexa XXIX, p. 123—124.

2) S. *Dragomir*, „Relațiile”, p. 40—41.

3) Idem, „Relațiile”, p. 41; după Radovici, Prilozi, p. 22—23.

4) „Fragmente din Cronică”, p. 61.

CAPITOLUL VI.

SITUAȚIA MITROPOLITULUI SAVA DUPĂ INTOARCEREA DELA MOSCOVA.

„Dar, spune Gheorghe Brancovici, continuând pasagiul reprodus în capitolul precedent, între toate aceste fericite evenimente plăcute n'au lipsit nici întâmplări potrivnice și neplăceri nenorocite, și niciodată n'a fost un atât de fericit Avel, pe care să nu-l fi pismuit ucigașul de oameni Cain¹⁾. Intr'adevăr, Sava întors acasă la scaunul Mitropoliei, avu foarte repede prilej să constate că atmosfera din jurul lui era schimbată. Ce se întâmplase? Principele Mihail Apaffi nu uitase că este calvin și mai puțin l-ar fi lăsat să uite preotul dela curtea sa, Mihail Tófoi, care aducea cu el dela universitățile din Anglia și Wittenberg, unde studiasse, bogate cunoștințe teologice și zel de propagandă pentru religia sa. Nu mici vor fi fost stăruințele acestui preot pe lângă Mihail Apaffi, pentru a-l face să revină la politica principilor calvini, înaintașii lui, cari făcuseră foarte stăruitoare încercări de a atrage pe Români la calvinism. Dacă până după întoarcerea lui Sava dela Moscova principele Apaffi nu-și întetise acțiunea de proselitism calvin asupra bisericii ortodoxe, se datorește poate și faptului că îl credea pe Sava mai ușor de înfrânt în dârzenia lui confesională, de cum s'a dovedit. Inșă călătoria întreprinsă de Sava la Moscova, călătorie care i-a permis acestuia să cunoască mai de aproape o biserică ortodoxă în plina ei strălucire și i-a dat prilej să-și sporească încrederea în

1) Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, vol. II, 1924, p. 61.

puterea biruitoare a acestei biserici, apoi rezultatele cu cari s'a întors Sava: o îmbelșugată milostenie din partea Țarului și un hrisov de danie pentru „unica drept măritoare credință creștină”, au fost în măsură să trezească în sufletul principelui Apaffi îngrijorări și bănueli, asupra prea fățișei atitudini ortodoxe a lui Sava. Și dacă ar fi să se admită și ipoteza unei misiuni politice a Mitropolitului Sava la Moscova unde acesta vorbea „de puțința, de nevoia unei cruciate ca aceea pe care peste 5 ani o va predica Ștefan Vodă Petriceicu”¹⁾, se va înțelege și mai bine de ce Principele, credincios Turcilor, întreprinse fără întârziere o acțiune de persecutare împotriva vlădicului valah, îngrădindu-i drepturile și posibilitatea de a hotări nestânjenit în treburile bisericii sale. Indemnat și de superintendentul Petru Kovásznai, dădu un decret în 20 Februarie 1669, prin care impunea lui Sava condițiuni identice în esența lor, cu cele înșirate în diploma din 10 Octomvrie 1643²⁾.

I se cerea anume lui Sava, „să facă școli, unde-i cu puțință printre Români, mai ales în mănăstirea din Alba-Iulia, în comitatul Hunedoarei și al Marmației, precum și pe teritoriul Cetății de piatră, în care tinerii să fie învățați întâi a ceti și a scrie românește și apoi, pe unde se poate face cu înlesnire, să se dea și o cultură mai întinsă a limbei”. Să funcționeze din nou tipografia la Alba-Iulia spre a se tipări cărți folositoare, mai ales cele sfinte, să fie certați (dojeniți) și chiar înlăturați preoții cari afară de carte sârbească nimic nu înțeleg, și cari nu cunosc nici cele mai necesare principii ale religiei creștine, pentru a fi înlocuiți cu preoți mai bine pregătiți și cunoscători de carte ro-

1) *N. Iorga*, *Istoria Românilor*, vol. VI, Monarhii. București, 1938, p. 301 și *I. Lupaș*, *Istoria bis. a Românilor ardeleni*, Sibiu 1918, p. 71, unde sunt reproduse din memoriul Mitropolitului Sava Brancovici aceste cuvinte concludente: „Este în părțile acestea mare mulțime de creștini pravoslavnici: Sârbi, Bulgari, Români, toți aceștia așteaptă să fie de undeva *năvala creștinilor asupra blăstămatului de Turc*, căci sunt în mare lipsă, necaz și strămtoare; dacă ar vrea Dumnezeu, aceștia toți ar fi cu oaste gata” . . .

2) *Șincăi*, „Cronica Românilor”, anul 1648.

mânească. Dar cea mai grea condițiune, care i se impunea Mitropolitului, era dependența lui de către episcopul calvin „atât în hirotonirea preoților și a protopopilor, precum și în destituirea celor nevrednici sau primirea îndărăt a celor ce făgăduesc îndreptarea vieții în vizitarea și în convocarea și diriguirea sinodului general românesc” precum și supunerea tuturor hotărârilor sinodale „unei reviziuni mai mature” care să fie făcută de sinodul pastorilor unguri, ortodocși-reformați de religiuine evanghelică¹).

Decretul de mai sus, cu condițiunile lui jignitoare pentru autoritatea Mitropolitului ortodox, însemnează deslănțuirea unei lungi și îndărătnice lupte între principele calvinizant și vlădica românesc din Alba-Iulia, luptă în care Sava Brancovici dă dovadă de cel puțin de tot atâta abilitate și energie, de câtă dăduse și în împrejurările viforoase ale întâilor săi ani de cărmuire ierarhică.

Un an mai târziu, în Aprilie 1670, îl găsim pe Mitropolitul Sava în Țara Românească, obținând dela Antonie Vodă din Popești hrisov de danie²) și iscăbind un act de judecată alături de Patriarhul Ierusalimului Dosoftei, care se afla la Târgoviște tocmai atunci³). Un nou apel la Țara Românească îl repetă fratele Mitropolitului în 1673 (20 Aprilie), când încheie o înțelegere secretă cu Grigore Ghica Vodă — acela a cărui soție fusese des vizitată de Sava în exilul ei ardelean — înțelegere care prevedea „binele comun și întărirea bisericii ortodoxe”⁴).

După știrbirea de drepturi, din 1669, Apaffi scutește printr'un decret, dat în 20 Decemvrie 1673, pe preoții români de dijmele cari trebuiau să se dea fiscului din vin, din grâu și din

1) *V. Margra*, l. c., pag. 67—68, anexa VII, p. 163—166.

2) *Pușcariu*, „In orele libere”, Sibiu, 1867, p. 28—32; cf. *Ș. Mețes*, „Istoria bisericii românești din Ardeal”, vol. I, p. 284.

3) *Revista pentru filologie, istorie și arheologie*, XIII, București, 1912, p. 62—63.

4) *N. Jorga*, „Sate și preoți din Ardeal”, p. 69.

alte legume, ca și din dijma oilor și a stupilor, trimitând ordin slujbașilor săi, să nu îi mai silească pe aceștia la darea nici unui fel de dijmă, nici să-i silească, nici în persoana, nici în averile lor să nu-i supere, nici să-i păgubească, ba încă să-i scutească față de cei ce ar mai încerca să le stoarcă dijme¹⁾). Rămâne de văzut: poate fi considerat acest act privilegiat ca o victorie a lui Sava sau ca o simplă momeală pentru preoții ortodocși, spre a se lăsa mai ușor atrași de curentul de calvinizare? În întreg cuprinsul decretului nu se face nici o amintire de vre-o intervenție a lui Sava Brancovici, după cum se făcea în decretul, de aceeași natură, dat de Barcsai la Bistrița în 15 Martie 1659. S'ar fi putut ca Sava să fi intervenit prin vre-unul din sfetnicii săi și astfel, în mod indirect, meritul privilegiului din 20 Decemevrie 1673 i-ar reveni tot lui. Un alt decret însă al lui Apaffi, dat la puțin timp după cel amintit mai sus, ar desminți presupunerea de împăcare, fie ea chiar mijlocită, a lui Apaffi cu Mitropolitul Sava. Este vorba de decretul, pe care-l adresează Apaffi în 14 Iunie 1674 „episcopului și vicarilor și tuturor păstorilor bisericilor celor românești din Transilvania“, prin care hotărăște ca episcopul calvin Gáspár Tiszabecsi „să aibă de grijă de toate bisericile românești, și să le ocârmuiască după cunoștința sufletului său“²⁾). Li mai cere acestuia să se intereseze „unde ar putea fi tipografia cea românească, pe care o făcuse răposatul prinț Rákoczi“ și termină decretul amenințând, că cei ce se vor împotrivi voiei, orânduiei și poruncii lui Tiszabecsi, de pedeapsă nu vor scăpa³⁾). Actul acesta, din 14 Iunie 1674 — repetare și întărire a celor din 1667 și 1669 — nu era decât o intenție rostită a Principelui calvin, de a trage cât mai curând cu buretele peste însăși ființa bisericii române. Și începutul îl făcea lipsind de autoritate chiar pe căpetenia acestei biserici. Dar

1) Cipariu, „Arhivu“, p. 573.

1) Idem, ibidem, p. 575.

3) Idem, ibidem, p. 575.

Mitropolitul Sava nu s'a lăsat înfrânt. Deși mândru și ambițios din fire, a înțeles, că nu cu o atitudine prea dârză va putea ține piept atacurilor lui Mihail Apaffi, ci făcând din nou apel, ca în toate împrejurările grele prin care a trecut, la eminentele sale calități diplomatice, a preferat să-i lase lui Apaffi iluzia de învingător, pentru ca puțin după aceea, să aibă el însuși o însemnată victorie pe teren religios.

CAPITOLUL VII.

SAVA BRANCOVICI CA ORGANIZATOR ȘI LEGIUITOR BISERICESC.

Repetatele încercări de siluire a drepturilor lui Sava, începute în 20 Februarie 1669, n'au fost în măsură să-l abată pe Mitropolitul ortodox dela îndatoririle sale ierarhice. Astfel în 1672 ia parte la târnosirea mănăstirei din Moisei (Maramureș), iar în 1674 târnosește biserica din Vlădeni lângă Brașov¹). În acelaș an s'a zugrăvit și vechia biserică din Săliște de către „Nicolaus Pictor Poloni“. Inscricția din 15 August 1674 amintește și pe *Craiul Epaffi* (sic) și pe *Mitropolitul Sava*, precum și pe „judele Pătruț *ca boerii scaunului*“²).

În anul următor, în 1675, Sava „având grije de lucrurile bisericesti“, a adunat într'un sobor pe toți jurații scaunului cu protopopii, la Bălgrad în mănăstire.

Convocarea acestui sinod răspundea unei îndoite necesități; mai întâi starea critică, în care se găsea biserica românească din punct de vedere al disciplinei — și pentru aceasta stau mărturie însăși hotăririle luate în sobor — cerea o neîntârziată îndreptare. Dar acest sobor răspundea totodată și necesității de a spulbera neîncrederea, pe care o manifestase Apaffi în ultimul său decret, față de posibilitățile de organizare și de cârmuire vlădicească ale lui Sava. Strânși în sobor, preoții și jurații scaunului³), prezidați de Mitropolitul Sava, se sfătuiră și deliberară

1) R. Tempea, „Istoria bisericeii din Schei“, ed. St. Stinghe, p. 12—15.

2) I. Lupăș, „Două inscripții dela biserica cea mai veche din Săliște“ în Anuarul Inst. de Ist. Naț., Cluj, V, 496.

3) Jurații și martorii apar după afirmațiunea unui zăconic din 1860, ca o creație a lui Sava, pe care unii (Bunea și Grama) o consideră drept influență calvină.

o serie întreagă de hotăriri, care au ajuns până la noi sub forma a două așezăminte sobornicești¹⁾.

Hotăririle acestor așezăminte, pe cât de salutare atunci, tot pe atât de interesante pentru cel ce le privește azi, ar putea fi grupate după conținutul lor în patru categorii:

1. Măsuri pentru înlăturarea superstițiilor, din cari fac parte cele ce urmează:

„Când cheamă creștinii pe popa la bolnavi să-i cuminece și nu vor să iasă după popa din casă, acolo popa să nu meargă la morții casei, molitvă să nu facă nici oaselor nici hainelor, nici oi sau vaci peste mort să nu dea, au găini, iară în lături pot da, picioarele dobitoacelor să nu le spele, nici să le arză cu lumina în frunte și colac peste groapă să nu dea, banul în groapă să nu se arunce, muierile să nu țipe pe uliță”.

„Cari nu vor să-și îngroape morții Lunea sau Miercurea, la aceia popii să nu meargă”.

„Popii să nu facă molitvă pe dobitoace”.

„Cari oameni sau muieri fac foc în curte la Joia Mare sau la Blagoveștenii și vor să pună masă și pâine și zic că vin morții să se încălzească și aruncă apă pe pajiște să bea morții, aceia se vor da șpanilor; dacă nu se vor lăsa sărbătorile drăcești Marția și Miercurea, cine va ține, acela să se dea șpanilor să (dacă) nu se vor lăsa; cu lopete la Paști să nu se bată”.

2. Măsuri privitoare la slujba religioasă, în care „cuvântul lui Dumnezeu trebuie să se vestească în rumănește creștinilor în biserică și unde va trebui și va fi de lipsă, iar care cărți sântu scrise și scoase pre limba rumănească, să se cetească și să se învețe în biserică creștinilor și într'alte locuri unde va fi de lipsă”.

3. Măsuri disciplinare pentru preoții, cari n'au voie să dea Paștile să le poarte mirenii, și de le vor da, li se va lua popia; nu au voie să se facă vornici pe la nunți și să umble

1) Cf. *T. Cipariu*, *Acte și fragmente*, pp. 145—150 și *V. Mangra*, I. c., pp. 79—82.

beți „prin târg și pe la crâșmă”, căci deasemenea li se va lua popia.

În ce privește îndatoririle religioase ale acestora, în săvârșirea slujbei, „de bobonășaguri (superstiții) ce nu este scris la tipic, să nu fie”.

„Botezul să-l facă cu apă și cu foc, așa cum este tocmeală”.

Preoții „de pe la orașe și de pe la biserici, unde sunt mai cu dobândă și plata li se dă mai bună, în toate zilele să fie slujbă în biserică, iar celorlalți preoți tuturora dimpreună le poruncim, lângă Duminică, Miercuri și Vineri, și când se vor întâmpla în sărbători, așisderea și în posturi să se facă slujbă în toate zilele”.

„Popii cari nu se nevoiesc cu românie ci tot cu sârbie, unii ca aceia și lor facu-și de către Dumnezeu pedeapsă și de către poporeni uriciune și soborului scădere, aceia cu un cuvânt să se oprească din popie”.

„Tot protopopul să nu primească nici un preot în popor până nu va aduce carte dela protopopul, unde a fost înainte, cum s'au purtat”.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„Nici un popă fără știrea protopopului să nu se tocmească. Iar care se va tocmi fără știre, să fie oprit din popie”.

4. Indrumări adresate mirenilor cari sunt datori „unde cum se va cuveni” să dea plata preoților, să învețe Tatăl Nostru”, Crezul și cele zece porunci, „iar pentru să se mai întărească, și pruncii nefiind în școală, unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la biserică și popa, după ce va isprăvi slujba bisericeii, să facă știre cum să strângă pruncii în biserică să învețe cum este scris mai sus”.

Am expus mai pe larg punctele hotărârilor sobornicești luate în timpul lui Sava, pentru a ne putea da seamă pe de o parte de grija, pe care acesta a purtat-o bisericii sale, iar pe de altă parte pentru că aceste hotărâri reușesc să ne dea o icoană destul de limpede a stării, în care se găsea biserica ortodoxă din Transilvania, în vremea păstoririi Mitropolitului Sava Brancovici.

Hotărârile mai sus înșirate desvăluiesc totodată intențiile ce-

lor cari le-au luat, de a naționaliza și de a ridica la un mai înalt nivel cultural și moral biserica păstorită de Sava.

Pentru că aceleași tendințe se găsesc deseori mărturisite și în diplomele principilor transilvani, cari au trecut chiar la realizări, înființând, în 1657, cu scopuri calvinizante, o școală românească la Făgăraș, pentru pregătirea dascălilor și preoților din Țara Oltului, i-a făcut pe unii să vadă în hotărârile luate în soborul din 1675 tot atâtea încercări de a introduce calvinismul în biserica ortodoxă din Transilvania.

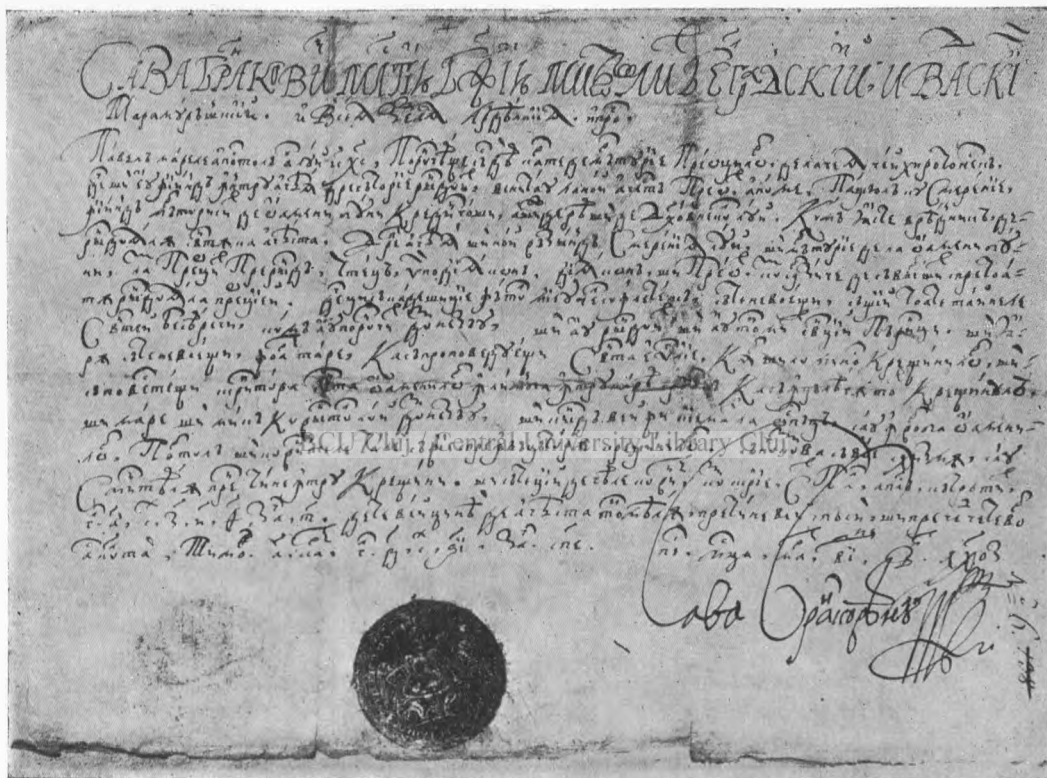
E adevărat că există o asemănare „frapantă” — cum o numea Bunea — între decisiunile principilor, relative la biserica românească, și între măsurile luate de soborul clerului ortodox.

Dar ne poate duce această constatare la concluzia că Sava a devenit o unealtă în mâinile calvinilor?

Intreagă activitatea trecută și persecuțiunile, pe cari va avea să le îndure din partea adversarilor săi politici și confesionali în primul rând, au destulă putere de desmințire a pretensei atitudini calvinești, ce i s'a atribuit pe nedrept Mitropolitului Sava. Dar acesta nu s'a mulțumit numai cu hotărârile votate în soborul din 1675 pentru ridicarea nivelului preoțimii și turmei credincioase, ci stăruia și cu alte ocazii pentru adâncirea vieții religioase prin predici bine întocmite pe înțelesul tuturor. Există despre aceasta o bună dovadă în textul singheliei, semnate la 1677 cu frumoasa iscălitură *Sava Brancoveanul*, care împărțind preotului Paștiu hirotonirea, a ținut să-i dea totodată și sfatul părintesc de a se nevoi foarte tare, să propovăduiască Sf. Evanghelie curat și luminos creștinilor și să povestească Scriptura Sfântă oamenilor în limba întru care grăesc „ca să înțeleagă tot creștinul cuvântul lui Dumnezeu”¹⁾.

Hotărârile luate în sinodul dela Alba-Iulia, au fost, după cât se pare, în măsură să-i mulcomească pentru moment pornirile răuvoitoare ale Principelui Apaffi, căci îl vedem acordând

1) Cf. N. Iorga, *Acte românești din Ardeal* în Bul. Com. Ist. II, p. 266. și I. Lupaș, *Istoria bisericii române*, ed. VI, p. 64.

Singhelia semnată de Mitropolitul Sava Brancoveanu pe seama preotului Paștiu la 12. III. 1677.

în 30 Decembrie 1675, o diplomă care, la cererea lui Sava, asigură acestuia și urmașilor săi respectarea tuturor privilegiilor obținute până atunci, poruncind totodată credincioșilor săi de toate rangurile, să nu-i smulgă pe protopopii și preoții ziselor biserici nici de sub ascultarea episcopului numit, nici de sub a urmașilor lui¹⁾.

Impăcarea lui Apaffi cu Sava, pe această cale, coincide cu încă o dovadă de simpatie arătată Brancoviceștilor în același an 1675. Principele dăruiește anume, lui Gheorghe Brancovici, o moșie în Vințul de Jos — moșie aparținătoare odinioară lui Radu dela Afumați — ca semn de recunoștință poate, pentru serviciile pe cari i le va fi adus acesta, în calitatea sa de agent diplomatic la Constantinopol. N'ar fi exclusă ipoteza ca însuși Gheorghe Brancovici, profitând de situația favorabilă, în care se afla, să fi contribuit cu intervenția lui la darea diplomei anterior citate (privilegiului), care a făcut să poată fi încheiat în mod atât de victorios pentru Sava, anul 1675.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1) T. Cipariu, „Arhivu”, p. 651.

CAPITOLUL VIII.

ULTIMII ANI DE CĂRMUIRE VLĂDICEASCĂ A LUI SAVA BRANCOVICI. DESTITUIREA LUI.

Decretul din urmă, dat lui Sava, n'a însemnat pentru acesta un câștig definitiv, care să-i asigure liniștea până la sfârșitul păstoririi sale. Dimpotrivă, textul decretelor ce vor urma poate dovedi că bătrânul Mitropolit a trebuit să ducă în puținii ani de vladicie cari îi mai rămâneau, o trează și continuă luptă pentru menținerea drepturilor și autorității de curând redobândite. Și lupta aceasta a dus-o cu succes până aproape de sfârșit.

Astfel, în 12 August 1676, reușește să smulgă dela Apaffi noui privilegii pentru preoții români, cari sunt scutiți de a da dijmă oricărei alte autorități streine de biserica lor¹⁾.

Doi ani mai târziu, în 23 Octomvrie 1678, Sava primește din partea lui Apaffi un nou decret, în care e anunțat, că deși s'au ridicat pâri împotriva lui, Sava nu va avea să îndure nici o înfruntare sau păgubire nici în persoana, nici în demnitatea, nici în averea sa și, atât în umbletele lui cât și la reședință, își va încasa dările provenite dela preoții români²⁾). Aceleași dispozițiuni se repetă și în 4 Octomvrie 1679, dar decretul cu această dată, dacă ținem seamă de el, nu reprezintă decât ultimul popas în acțiunea de înlăturare a lui Sava, acțiune de mult pusă la cale de adversarii confesionali și politici ai Mitropolitului.

O anumită împrejurare veni în ajutorul lui Apaffi și în al

1) *T. Cipariu*, „Arhivă”, p. 574.

2) „Fragmente”, p. 37.

sfetnicilor săi, ca să le îlesnească împlinirea intențiilor răuvoitoare ce-i nutreau lui Sava: descoperirea unui complot îndreptat contra lui Mihail Apaffi. Realizarea acestui complot n'a putut fi împiedecată decât mulțumită lui Mihail Teleki, conducătorul de fapt al politicii transilvane, care a reușit să răpună pe Dionisie Bánffy, șeful mișcării antiapaffiene. Dar politica de opoziție necruțătoare a celui dispărut, a fost continuată de un puternic număr de magnați ardeleni, grupați în jurul lui Paul Bélydy, cari cu ajutor dela Constantinopol și dela Viena, încercau să înlăture domnia tiranică a Principelui ardelean. Vicleanul Mihail Telcki plănuiește și suprimarea lui Bélydy prin obișnuitul mijloc, prin asasinatul politic, dar acesta izbuti să scape cu câțiva tovarăși ai săi, la Constantinopol. Aci fu prins în 1678 și aruncat în închisoarea celor șapte turnuri, unde și-a și încheiat viața în anul următor¹⁾.

Gheorghe Brancovici, o mărturisește el însuși în cronica sa, se afla și el printre aderenții lui Bélydy, împreună cu Ladislau Csáky, Toma Domokos, Cristofor Pasko, Sigismund Bölönyi și Valentin Kálnoky. Sava Brancovici, mânat poate chiar de intențiile încercări de constrângere religioasă ale lui Apaffi, se va fi alăturat și el la politica fratelui său. Va fi fost deajuns să se șoptească doar despre adesiunea Mitropolitului român la mișcarea lui Bélydy, pentru ca să fie adusă fără întârziere la cunoștința lui Apaffi de către neobositul însuflețitor al propagandei calvine Mihail Tófoi, numit de curând superintendent al bisericii reformate. Principele Mihail Apaffi, luând grabnice măsuri de cercetare și judecare a cazului lui Sava Brancovici, face să se arunce asupra acestuia năvală de injurii menite să acopere motivele de ordin politic și religios, dela care pornea acțiunea lui, împotriva Mitropolitului Sava. În aceste împrejurări se constituie în 2 Iulie 1680 un scaun de judecată la Alba-Iulia, al cărui președinte fu numit Petru Alvinczi din Vurpăr, protonotarul

1) *Deák Farkas*, „Uzoni Bélydy Pál“, Budapesta, 1887 și *Biró Venczel*, „Bélydy Pál felkelése“ în revista *Századok*, 1920.

Principelui, iar membrii fură numiți predicatorul și protopopul calvinesc Ioan Veresmarthy din Benic și Ioan Zoba, protopopul român din Vințul de Jos, — o veche unealtă de propagandă calvină în slujba lui Apaffi, care pășise de mai înainte în aceeași calitate de acuzator al lui Sava, încă din 24 Mai 1667, — și alți bărbați mireni și din tagma bisericească, știutori de legi. Prim acuzator în această judecată era Mihail Tófoi, care își trimisese reprezentant pe Ștefan Palos de Sz. Katosna, iar în numele lui Sava, „care era foarte bolnav, însă era în mi sus-zisa mănăstire” (din Bălgrad), veniră fratele său Gheorghe și Ioan Pater, unul dintre Grecii neguțători. Scaunul de judecată astfel alcătuit, a pronunțat o sentință, din al cărei text se pot desprinde următoarele învinuiri aduse Mitropolitului, pentru o quasi motivare a nelegiuitului act de pripită destituire volnică:

„Sava Brancovici, neținând seamă nici de legile cele dumnezeiești nici de cele omenești și părăsind datoria dregătoriei sale, nu s'a îngrozit cu groaznice și urâte păcate a se întina și a se pângări, carele pe Caterina Temesváry, muiera unui nemeș, anume Valentin Szénásy de Kolozsvár, cu haine bărbătești îmbrăcată au făcut a se răpi și la sine a se duce și pe aceea, fiindu-i lui rudenie împotriva legii rudeniei, țiitoare la sine o au ținut, apoi fugind în părțile turcești și pe mai sus zisa rudenie a sa, ca pe o țiitoare la sine a se duce au făcut”.

„A lăsat mănăstirea Bălgradului a se pustii, a se strica și a se surpa și a părăsit neîngrijită tipografia limbii românești și alte bunuri și venituri ale mai sus zisei mănăstiri, sau neîngrijindu-le sau risipindu-le, le-au prăpădit”.

Din pricina acestor nelegiuiri, soborul și scaunul „care a fost dintr'o sută și unul de bărbați” a hotărît că „Sava Brancovici cel până acum vlădică Românilor, să se lapede și din dregătoria episcopoească și din cea preoțească, în temeiul canoanelor 80 și 81 ale bisericii calvine din Ardeal și canon 75 al legii românești și ca persoană infamă să se dea în mâna magistratului din afară al Măriei Sale Craiului, să facă cu el după Aprobatae Constitutiones partea I. Tit. I. Art. 3., însă așa că, făcân-

du-se acestea, să fie dator a da seamă de averile mănăstirii Bălgradului¹⁾).

Ar fi învinuiri cât se poate de grave cele aduse băranului Mitropolit Sava, dacă n'ar fi contrazise atât de isvoarele timpului cât şi de tradiţie şi dacă spiritul de intrigi şi de corupţie dela curtea lui Apaffi n'ar fi cunoscut şi din alte fărădelegi săvârşite în cursul îndelungatei sale cărmuiri transilvane.

Dionisie Bánffy a fost ucis din ordinul lui Teleky, iar Ladislau Székely, omul credincios al lui Mihail Teleki, care a contribuit şi la surparea Mitropolitului Sava, mitueşte un paznic dela Jedicule, pentru a-l otrăvi pe Pavel Béldi.

„Teleki, relatează cronica lui Cserei, după ce a răpus pe boerii cei mari ai Transilvaniei, începu a governa Transilvania cu tirănie atât de cumplită, încât de când locuiesc oameni în Transilvania, niciodată, nici sub voievozi, nici sub principii, Transilvania nu mai fusese subjugată atât de tare şi oamenii de nimeni nu s'au temut așa de mult ca de Teleki. Nimeni nu cuteza să-l contrazică, pentrucă îndată înviersuna pe Principele împotriva oricui şi-l arunca în temniţă pe oricare boer de frunte, îl suduia şi-l înfrunta în public; iar dacă cineva avea vreo treabă la Principe, suplica sa îi era în deşert, dacă nu mergea mai întâiu cu daruri la Teleki. Din toată țara îi aduceau daruri²⁾).

Victimă a volniciei şi lipsei de scrupule a lui Teleki a căzut însuşi favoritul Principesei, Mihail Barcsai, aruncat în temniţa dela Gheorgheni, pe când i se confisca toată averea, apoi Ladislau Vaida, al cărui caz prezintă multe puncte de asemănare cu acel al Mitropolitului Sava Brancovici.

Teleki, nereuşind să-l înlătore pe Ladislau Vaida dela Capitanatul din Trei-Scaune, născocoşte una din cele mai odioase calomnii împotriva acestuia. Plăteşte anume doi servitori de ai lui Vaida să-şi pârască stăpânul, pentru a-l acuza apoi de

1) V. *Mangra*, l. c., p. 101—103.

2) Din Cronica lui Mihail Cserei 1661—1711 în revista *Transilvania*, an. II, nr. 7, p. 73.

sodomie. Consecințele acestei acuzațiuni au fost aruncarea pârîtitului în închisoarea dela Gheorgheni și prădarea tuturor bunurilor și averilor sale, dintre cari suma de 30.000 de florini și-o însuși chiar Teleki¹⁾.

În seria acestor acte de volnicie, atât de frecvente în timpul domniei lui Apaffi, se poate încadra și procesul Mitropolitului Sava Brancovici, pe care iată în ce lumină ni-l înfățișează cronicarul Mihail Cserei: „Cu toate că Sava era înrudit de aproape cu Ladislau Székely, pe acesta l-a învins pofta de bani și, fiindcă nu putea să ajungă la banii vlădicului în alt chip, a conspirat împotriva lui cu Ștefan Naláczi, în care conspirație Teleki nu era amestecat. Dar nereușind să-l împingă în disgrația Principelui pe altă cale, au mituit cu daruri pe un preot valah din Vințul de Jos, ca să învinuiască pe vlădic la Principe, că-și ține la casă o muiere desfrânată. Pe bietul Principe slăbănog l-au înduplecat să creadă aceasta, fiindcă Ștefan Naláczi și Ladislau Székely au întărit cu credința lor; pe vlădică l-au prins, i-au prădat întreagă averea și nemulțumindu-se numai cu atât, i-au cerut trei mii de taleri. Vlădicul trimise pe fratele său în Țara Românească, să ceară acești bani și să-i aducă. Dar fratele său nu s'a mai întors”.

Afirmațiunile lui Cserei, privind cauzele destituirii lui Sava, își găsesc reazim în graba, cu care Apaffi dispune să se confiște neîntârziat averile fostului Mitropolit.

În aceeași zi în care la Alba-Iulia se dădea sentința în procesul Mitropolitului Sava, Principele Apaffi adresa o scrisoare Sfatului orășenesc din Sibiu, prin care cerea imediata sigilare a bunurilor pe cari Sava Brancovici și fratele său Gheorghe le aveau la reședința lor din acel oraș.

„Vă poruncim, se adresează Principele magistraților din Sibiu, Măriilor și Domniilor Voastre din bună vreme și foarte serios ca, îndată ce veți fi primit această scrisoare a noastră,

¹⁾ Din Cronica lui Cserei 1661—1711, în revista *Transilvania*, an. II, nr. 8, pp. 87—88.

numai decât să aşezaţi sub peceteţi toată averea lor din această reşedinţă; chiar şi gazdelor să le porunciţi să ştie că răspund cu vieaţa şi cu pierderea întregii lor averi, dacă nu vor îngriji straşnic şi cu astfel de băgare de seamă asupra bunurilor pece-tluite; căci din orice pricină şi în orice chip s'ar ivi vreo pagubă în aceste bunuri, dânşii vor suferi de bună seamă şi pagubele şi pedeapsa fără nici o cruţare. Dar, dacă s'ar întâmpla să fie cercetaţi cumva pentru averea din această reşedinţă de către alţi oameni şi trimişi, gazdele să fie obligate a împărtaşi Mă-riilor şi Domniilor Voastre şi obligăm pe Măriile Voastre ca pe astfel de oameni fără întârziere să-i trimiteţi la curtea noastră, sub bună pază şi fără întârziere¹⁾.

Dar Principele socoteşte că n'a luat destule măsuri pentru a se vedea în posesiunea averii lui Sava şi după trei zile, în 5 Iulie 1680, scrie din nou Sibienilor, anunţându-i că a trimis doi oameni ai săi: pe Samuel Medgyessi şi pe Ştefan Arpassi, cari asistaţi de doi reprezentanţi ai Sibienilor, „să ia în seamă toate bunurile ce se află acolo sub orice nume” şi, dacă ar bănuî că s'ar mai afla şi lucruri ascunse, să le caute şi până la noui ordine să le supravegheze, fără a le da oricui le-ar cere.

În 7 Iulie Samuel Medgyessi şi Ştefan Arpassi pleacă la Sibiu, pentruca în 9 Iulie să-i găsim inventariînd, după cum dispusese Principele printr'o nouă scrisoare, toate obiectele din locuinţa fraţilor Brancovici. În 12 Iulie oamenii Principelui tri-meteau raport de modul cum s'a făcut inventarierea şi sigilarea bunurilor — în prezenţa a patru oameni — de sosirea unei înalte comisii din partea Măriei Sale şi de expedierea la Alba-Iulia acelor nouă lăzi în care s'au strâns, s'au încuiat şi s'au sigilat toate lucrurile aflătoare în locuinţa Mitropolitului¹⁾.

S'a păstrat întreg inventarul bunurilor lui Sava şi merită toată atenţiunea pentru amănuntele interesante din cuprînsul

1) Scrisoarea lui Mihail Apaffi către Sfatul din Sibiu se păstrează în Arhiva Universităţii Săseşti la a. 1680.

lui, amănunte cari permit să aflăm cu oarecare aproximație din ce consta averea unui ierarh ardelean în veacul XVII.

Din mai sus amintitul inventar¹⁾ aflăm că Mitropolitul Sava, încă din 1674 avea locuință la Sibiu, în casa lui Ioan Graffius, care îi era dator cu 30—40 florini și interesele pentru acest împrumut erau plătite în natură, din chiria locuinței, cedată Mitropolitului Sava și fratelui său Gheorghe.

Dintre obiectele găsite, va fi de ajuns să amintim doar câteva, ca să ne dăm seama de bunăstarea materială a Mitropolitului ca și de preocupările lui cărturărești. S'a găsit printre altele o mulțime de litere românești, cari erau așezate în patru table, — o cruce românească făcută din lemn de chiparos, 7 fire mărunte de trestii turcești bune pentru condeie, o mulțime de scrisori românești, o cușmă engleză de cazac, o stofă violetă mai fină de Londra, postav vișiniu englezesc, o călimară turcească, un picior pe dinafară și pe dinăuntru aurit, o farfurie aurită de argint, cu podoabă în formă de coroană cu pietre scumpe și turcoază, o cruce românească de argint aurită, smălțuită, tăiată în lemn de chiparos și cu chipuri de „flaiszon” (email?), o cărjă obicinuită de episcop român de sîdef de argint aurită, o mitră de episcop, făcută din catifea neagră, cusută și împodobită foarte bogat cu scofiu alb și galben, cu mărgăritare, un lanț de atârnat la gât, de argint aurit, împreună cu o cruce de argint aurit, o carte românească împodobită, un instrument bogat, de argint aurit în formă de sfeșnic aparținând ritului românesc, o foarte bogată haină de episcop, legată într'un mănunchiu, constând din 13 bucăți de materii de mătase, unele cusute bogat cu scofiu și chiar cu mărgăritare, actul de confirmare al regelui Ioan; într'o traistă câteva cărți românești, într'o altă traistă câteva exemplare tipărite românește, într'o a treia

1) Publicat de I. Lupaș în „Averea confiscată de Principele M. Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici și fratele său Gheorghe” în revista *Biserica și Școala* din Arad, 1915, Nr. 37.

traistă exemplare tipărite româneşte, într'o ladă mare pestriţă, patrusperezece saci de cărţi şi tipografia împreună cu toate instrumentele şi cu literele româneşti; într'un sac câteva scrisori, scrieri şi cărţi româneşti; într'o teacă cărţi româneşti, maghiare şi latine *66 la număr şi un ziar legat în piele (egy irhában varrot diarium)*. Dacă acest ziar ar fi fost ziarul personal al lui Sava şi dacă s'ar fi păstrat până astăzi, ar fi putut constitui pentru cercetări cel mai preţios izvor relativ la timpul păstoririi lui mult încercate.

Dar Mitropolitul Sava pare să fi avut şi o frumoasă avere în bani deoarece în 29 Septemvrie 1680 Principele Apaffi îşi trimite din nou oamenii credincioşi la Sibiu cu ordin să ridice de acolo şi să aducă banii vlădicului valah¹⁾.

În afară de bunurile sale personale Mitropolitul Sava a mai lăsat o importantă avere aparţinătoare Mitropoliei din Alba-Iulia, al cărei conţinut de obiecte bisericeşti, odăjdii şi tipărituri e cunoscut din Zaconicul, alcătuit în Iunie 1680 „când soborul cel mare cu voia şi porunca Craiului Apaffi pe părintele Iosif Buday pre vlădica Ardealului mitropolit Bălgradului l-au ales²⁾).

Printre cărţile aparţinătoare Mitropoliei din Alba-Iulia, Zaconicul aminteşte o Psaltire românească, o Poucenie de Moldova (probabil Cazania lui Varlaam din 1643), o Pravilă mare tipărită româneşte (probabil Indreptarea legii din 1652), un „Prolog“ tipărit în Moldova româneşte, care l-au dat Pater Ianoş, o Evanghelie românească şi Apostol românesc, „care l-au dat Şerban Vodă“. Din înşirarea aceasta se vede că era la curtea vlădicească a lui Sava o *considerabilă bibliotecă*, din care nu lipseau nici cărţile străine, nici importante tipărituri româneşti din veacul XVII.

Data la care este amintită în acest Zaconic alegerea urma-

1) I. Lupaş, „Averea confiscată de Principele M. Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici şi fratele său Gheorghe“ în revista *Biserica şi Şcoala*, Arad, 1915, Nr. 37.

2) *Cipariu*, Acte şi Fragmente, pag. 257—263.

șului lui Sava, trezește întrebarea dacă nu cumva destituirea de fapt a acestuia din urmă, n'a precedat pe cea de drept? În același Zaconic din Iunie 1680 se spune că, strângându-se toți protopopii și ctitorii la Bălgrad, la mănăstire în 6 Iulie 1679 au luat la porunca Principelui în seama lor toată averea Mitropoliei din mâinile lui Sava. Dacă adăugăm acestei știri și un amănunt din actul de acuzare ce i s'a adus lui Sava anume că acesta ar fi fugit „în părțile turcești”¹⁾, s'ar putea ajunge la următoarea ipoteză: în 1679, curând deci după descoperirea complotului lui Beldi, Apaffi începu să-și îndrepte atacurile de răzbunare contra lui Sava, cu jigniri și dovezi de neîncredere ca aceea de a i se smulge din mâini administrația bunurilor bisericești. N'ar fi imposibil ca, dela un timp, Sava să nu mai fi putut suporta situația penibilă ce i se creiase și să fi căutat un refugiu în părțile turcești, pentru a reveni înapoi de silă sau de bună voe să-și poarte mai departe „cununa de mucenic”, pe care i-o împletiseră calvinii. Piedică în fața acestei presupuneri ar putea sta numai diploma privilegiată dată de Apaffi lui Sava în 4 Octomvrie 1679²⁾, dacă autenticitatea ei n'ar putea fi ușor pusă la îndoială³⁾. Atacurile contra lui Sava vor fi început deci de prin 1679, pentru a lua mai târziu formele unei brutale persecuțiuni. Fra-

¹⁾ În 2 Februarie 1680 se înregistrează la Brașov sequestrarea cailor vlădicului valah în folosul Craiului (cf. N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, A. A. R. București 1899, p. 114: „1680 Die 2 Februarie. Zahlen von des Bläschen Bischoff Ross zu beschlagen welches Ihr Fürstlichen Gnaden ist geführt werden). Să fi avut loc confiscarea în momentul în care Mitropolitul Sava încerca să treacă în Țara Românească, ce ar putea fi identificată în acest caz cu „părțile turcești?”

²⁾ „Fragmente”, pag. 34—37.

³⁾ Faptul că această diplomă nu se găsește în original, ci numai în reproducerea din *Cronica lui Gheorghe Brancovici*, apoi unele forme ca „Vlachok” în loc de „olahok” și mențiunea Rușilor pe cari nu-i mai amintește nici o altă diplomă printre credincioșii lui Sava (Sârbi, Greci și Români), apoi o altă dovadă de plâsmuire în materie de acte, pe care ne-a dat-o Gheorghe Brancovici, ne întărește credința că și actul mai sus citat e rezultatul imaginației bogate a fratelui lui Sava.

tele său Gheorghe ne spune că, deși era „zăcător de boala podagrei, îl așezară pe un cal și îl duseră cu așa batjocură în pretoriul ighemonului, unde fu închis în temniță”¹⁾. De temniță avu parte și cronicarul — ne-o spune el însuși — pentru a li se putea răpi toate averile. Dar pe când acesta isbuti să scape și să treacă în Țara Românească, fratele său continuă să suporte prigonoriile, pe care persecutorii săi nu ezitau nici un moment să le facă din ce în ce mai umilitoare. Astfel după mărturia cronicarului Cserei „pe bietul nevinovatul vlădic l-au scos dela închi-soare și numai în cămașă și ismene, atâta l-au corbăcit (biciuit), până ce s'au rupt și au căzut cămașa, ismenele și carnea de pe dânsul, pentru care ne mai putându-și ținea lipsa cea firească a trupului, au trebuit mișelul să moară”²⁾.

Cronicarul sas Gunesch înfățișează în acelaș fel suferințele cumplite ale lui Sava care, fiind întemnițat întâi, i s'au aplicat apoi lovituri „enorme” pentruca puțin după aceea să-și dea nefericitul suflet³⁾.

Suferințele și injosirile îndurate de Sava trebuie să fi fost în adevăr „enorme” ca ele să ajungă să îmbrace haina legendară și să se transmită din gură în gură, generații de-arândul.

1) „Fragmente”, pag. 64.

2) G. Șincai, Cronica la anul 1680.

3) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, pag. 188: „Florebat istis temporibus inter valachicos pastores, quos vulgo nominant popen, *Episcopus nomine Sava*, Iste . . . proventus erat ad id officium, ut reliquorum Valachicorum sacrificulorum Superintendentens et Antesignanus esset. Sed ex hoc fastigio subito, mutata fortuna, decidit. Cum enim in suspicionem fornicationis apud Magnates venisset, et quod concubinas foveret (nam ab antiquo veteri quadam consuetudine Valachi Episcopi non solebant habere conjuges, licet omnibus pastoribus ipsorum matrimonium licitum sit), *primum incarcerationatus, postmodum plagis enormibus* tratatus est, ut paulo post inglorius infelicem exhalaret animam”. Acestea le scria preotul Gunesch la anul 1680, când păstora în parohia din Petrești (Petersdorf).

CAPITOLUL IX.

INCERCĂRILE DE REINTEGRARE A LUI SAVA ÎN DREPTURILE SALE. SFARȘITUL LUI.

Dacă știrile relative la năpăstuirile lui Sava nu și-au găsit până acum contrazicere, cele privitoare la moartea lui în urma bătăilor suferite, nu se mai pot menține. Dovezi documentare ne arată, că după încheierea în împrejurări tragice a păstoririi sale, a mai trăit câțva timp, încercând chiar să-și recâștige drepturile pierdute. O însemnare făcută pe un Apostol slavon, păstrat în biserica Feleacului și care a fost scrisă la 24 Iulie 1681 „în zilele lui Apaffi Mihai crai și Mitropolit Sava-Brancovici”¹⁾ arată că pe atunci Mitropolitul Sava continua încă să fie considerat ca atare. O plângere cam din aceeași vreme vorbind de „episcopul grecesc (ortodox), fără să-i amintească numele, care din nou își cere episcopia și din propria sa autoritate pune dieci valachi fără știrea generalişului (soborului) . . . iar lângă Cluj a sfințit și biserică grecească contra legilor țării”²⁾, pare să se raporteze tot la Mitropolitul Sava. Când va fi fost eliberat Sava din închisoare, pentru a-și relua activitatea vlădicească, nu se poate preciza.

Se știe însă, că Gheorghe Brancovici izbutește să se refugieze în Țara Românească, unde avea să-l întâmpine largul spri-

1) *N. Iorga*, Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene, Vol. II, pag. 100.

2) *Történelmi Tár*, 1878, pag. 706—707.

jin și ospitalitatea Domnului Șerban Cantacuzino, mărturisite în calde cuvinte de prietenie: „Iubite frate, i se adresă Șerban Vodă lui Gheorghe Brancovici, vechia ta iubire de frate n'o uit, când eram și eu pribeag, iar tu puternic, nu ai îndepărtat dela mine toate binefacerile cu prisosință, de aceea vreau să te cinstesc . . . și chemând într'un glas ajutorul lui Dumnezeu, celelalte lucruri le vom isprăvi cu bună silință și folos“¹⁾.

Nu numai Gheorghe Brancovici, dar și ceilalți nobili transilvăneni cari au luat drumul pribegiei, ca Cristofor Pasko, Ladislau Csáki sau Valentin Kálnoky, și-au găsit un protector în Domnul Țării Românești, plin de viu interes pentru tot ce se petrecea dincolo de munți.

Refugiați la Constantinopol, disidenții ardeleni se pun imediat în legătură cu reprezentantul lui Șerban Vodă la Poartă, cu Constantin Brâncoveanul, care își oferă puterea sa de influență în acțiunea de răsturnare a lui Apaffi, cu condiția ca cei dintâiu îndată ce vor isbuti a se întoarce în Transilvania, să dea liber exercițiu religiei ortodoxe „după uzul celor bătrâni“, iar pe „înțeleptul Domn Mitropolitul Sava, care a fost închis fără vină de guvernul tiranic al lui Apaffi“, să-l „restabilească în dregătoria sa cea de mai înainte și să i se reintegreze cinstea defăimată“²⁾.

Principele Apaffi nu rămâne indiferent față de uneltirile, cari se pun la cale împotriva lui și se teme ca adversarii să nu-și facă o armă tocmai din cazul Mitropolitului Sava. De aceea se grăbește să scrie, încă din 30 Septembrie 1680, reprezentantului său la Constantinopol, Andrei Székalmi: „Dacă afacerea vlădicului românesc se va aduce înainte, poți răspunde precum e

1) Fragmente, pag. 67.

2) „Illustrissimus Dominus Constant. Brancovanu . . . expetiit a nobis, ut Religio eorum liberum more antiquorum haberet exercitium, circumspetus autem Dominus Metropolita Sava nuncupatus, et a moderno Apafio tyranico gubernio innocenter captivatus, pristino restitueretur officio, cum redintegratione prostituti honoris“. Declarația lui Lad. Csáky și Cristofor Pascu către Constantin Brâncoveanul, Constantinopol 21 August 1681, cf. Cipariu, Arhivu, pag. 652 și V. Mangra o. c., pag. 179—180.

adevărul: lămuririle date sunt false, căci el a fost osândit după legea cea dreaptă într'un sobor de obște al preoților unguri și români și de față cu oameni înțelepți dintre mireni, la pierderea vlădiciei; și afacerea e încă înaintea judecății. Dar după faptele lui cele rele, ar fi vrednic nu o singură dată de moarte. Poți lua și hotărîrea sinodului (din 2 Iulie) ca dovadă¹⁾.

Apaffi încearcă de asemeni să-și slăbească adversarii, printr'o politică de apropiere față de Șerban Cantacuzino „trimițând adesea solii săi să facă pace²⁾. Știa însă cât interes pune Domnul Țării Românești în cauza lui Sava Brancovici, pentru care își făcea caz de conștiință de a n'o fi cercetat „după pravilă“, iar dacă a lăsat orice cercetare și a încuviințat alegerea unui nou Mitropolit în persoana lui Iosif Budai la 4 Septembrie 1680, a fost „numai să nu rămână creștinii din țara lui Apaffi fără păstor³⁾. Va fi aflat de asemenea, că Șerban Cantacuzino promitea să răzbune „nemaipomenita barbarie“, făcută lui Sava, cheltuind 500.000 de taleri, pentru înlăturarea lui Apaffi dela cârma Transilvaniei⁴⁾. Toate acestea îl vor fi determinat pe Principele Apaffi să-l elibereze pe nedreptățitul Mitropolit, pentru a înlesni mersul negocierilor diplomatice cu Șerban Vodă. „Pentru a-l câștiga (pe Șerban Cantacuzino), slobozi din temniță și pe Mitropolitul Sava“, ne confirmă cronicarul Gheorghe Brancovici presupunerea, vorbind de Mihail Apaffi și politica acestuia față de Domnul Țării Românești⁵⁾.

Bătrân de ani și bolnav de podagră, Mitropolitul Sava n'a mai așteptat clipa reabilitării sale depline, ci se stinse, atât de lăsat în umbră, încât nimeni nu s'a gândit să însemneze cel puțin data și locul morții sale. Dedicățiunea de pe Evanghelia dăruită la

1) Török-magyarokori állam-okmánytár, VI, p. 101 ș. Ș. *Metes*, Istoria bisericii românești din Transilvania. Vol. I, p. 297.

2) Fragmente, pag. 68—69.

3) Scrisoarea lui Șerban Cantacuzino către Mihail Apaffi la *N Iorga*, Sate și Preoți, p. 344.

4) Acte și Fragmente, p. 270 și Șt. *Metes*, o. c., p. 297.

5) Fragmente, p. 69.

Emblema de baron a fraţilor Gheorghe şi Sava Brancovici¹⁾.

¹⁾ După *Márki Sándor*, Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. II. rész. A török hódítástól napjainkig. Arad, 1895, p. 242: Száva püspök bárói címere.

1 Mai 1683 de Gheorghe Brancovici bisericii din Veștem, dovedește, că la acea dată Mitropolitul Sava nu se mai afla în viață. Evanghelia era dăruită spre a pomeni la sfânta Liturghie pe „smerit rugătorul Măriilor Sale răposatul Sava, Mitropolitul Ardealului, împreună cu tot neamul și rudeniile aceluiași Mitropolit¹⁾. Bătrânul Sava nu va fi închis ochii pe veci mult înainte de 1 Mai 1683, deoarece la începutul acestui an, Gheorghe Brancovici, continuând să se adăpostească la curtea lui Șerban Cantacuzino, dădea instrucțiuni contelui Csáky, care tocmai pleca la Viena, asupra celor ce avea de spus Impăratului, în vederea obținerii unui titlu nobilitar atât pentru el, cât și pentru fratele său Mitropolitul²⁾. Intervențiunea lui Gheorghe Brancovici își are efectul dorit: în 7 Iunie 1683, Leopold I ridică la rangul de baron pe Gheorghe Brancovici și pe fratele său Sava³⁾, — târzie dar bine meritată răsplătire a celui care nu a consimțit să-și cruțe bătrânețele de cazne și suferințe pentru credința sa în Christos și apărarea legii strămoșilor săi.

Când frate-său, mai tânăr și mai legat de farmecul vieții pământești, îl îndemna să se refugieze „*în altă țară*” spre a

¹⁾ N. Iorga, Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene, v. II, p. 202.

²⁾ I. Radonič, Prof. G. Brancovič, p. 271.

³⁾ Te inquam Georgium Brankovics ac per Te Szavam pariter Brankovics fratrem tuum carnalem ac uterinum et haeredes et posteritates tuos utriusque sexus universos masculos et feminas, in futurum et infinitum nascituros ex certa nostra scientia mo.que proprio ac animo deliberato non solum in ordinem et numerum, coetumque ac consortium verorum et indubitatorum regni nostri Hungariae liberorum baronum evehentos, aggregandos et cooptandos, quorum etiam in haereditate suprafatorum, Herczegovinae, Sirmiae et Joanopolis districtuum, quae antenatus olim Wolfgangus Brankovics Podgoricensis gavisus fuisse perhibeatur confirmandos et ratificandos esse duximus“. Liber Regius Leopoldinus 18, p. 78. Cf. I. Radonič, Prof. George Brancovič, p. 271 nota 2. Textul diplomei înlătură cu totul ipoteza lui Ruvarac, că Sava cel amintit mai sus ar fi altul decât Mitropolitul, deoarece nu i se adaogă titulatura alături de nume. Omiterea titulaturii s'ar putea explica prin faptul că Sava n'a mai ajuns să fie, oficial, reintegrat în drepturile sale pierdute prin nelegiuita sentință din 2 Iulie 1680.

scăpa de dușmani, Sava, stăpânindu-și durerea, îi zise cu resemnare creștinească: „Frate preaiubite și fiul meu sufletesc, nu pierde puterile, căci puterea lui Dumnezeu se desăvârșește în slăbiciune . . . În adevăr nu mai am prea mare greutate în suflet, dar mai vârtos mă doare să te văd murind tânăr pentru mine și lângă mine, căci timpul despărțirii mele a sosit, luptă bună am luptat, cursul am plinit, credința dreaptă am păzit. Și acum să se preamărească Christos în trupul meu fie prin viața, fie prin moartea mea, căci viața mea este Christos și moartea îmi este câștig . . . Vină la cea din urmă sărutare a mea, înainte de moartea mea; să mergi cu bine și Domnul Dumnezeu să fie cu tine și îngerul său, care a călăuzit pe Tovit, fiul lui Tovie, bine să te călăuzească . . . pentiuca să-și poți păstra viața în ortodoxie, îți reamintesc un singur sfat: *niciodată să nu te lepezi de credința dreaptă a strămoșilor noștri!*¹⁾).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ S. Dragomir, „Fragmente din cronica lui Gheorghe Brancovici”. An. Inst. de Ist. Naț., vol. II, p. 66 și I. Lupaș, „Cronicari și istorici români din Transilvania”, vol. I, p. 33—34.

PARTEA a III-a

ANEXE DOCUMENTARE.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

Răvașul Mitropolitului Sava Brancovici către Mije Mihaiu din Bungard¹).

1661

IV. 18.

Rojdestva Bojicia. 1661 Aprilie 18 zile. Aceasta scriu domniei tale Mije Mihaiu din Bungard, să te afli cu fata ta ce i-au fost măritată după popa Pătru, într'alt chip să nu faci ce să te afli Sămbătă foarte demeneată. Așa să socotești cum să nu-ți pară glumă că mi-i voe să se facă rând între ei, să nu te supere atâta.

Vlădica Sava m. p.

II.

Singhelia Mitropolitului Sava Brancovici pentru preotul Paștiu²).

1677

III. 12.

Sava Brancovič Milostiiu Bojeiu Mitropolitu Belgradskii ă Vadskii, Maramurșkii ă Văsea Zemlea Ardealskiea i proci.

1) Originalul în Arhiva din Bistrița; *regist* publicat de prof. N. Iorga în *Documente românești din Archivele Bistriței*, vol. II, București 1900, p. 10.

2) Pecete cu cei 3 Arhangheli și legendă: *Sava Brancovici ot Ardeal* (restul indescifrabil). Originalul în Arhiva Muzeului Ardelean, publ. de prof. N. Iorga în *Buletinul Comisiei Ist. a României*, vol. II, București 1916, p. 266.

Pavel, marele apostol al lui Isus Hristos, poruncește să se dea carte de mărturie preoților dela ceia ce-i hirotonesc. Deci și eu, fiind întru aceia dregătorie rânduit, venit-au la noi acest preot anume Paștiul cu smerenie, fiind mărturisit de oameni buni credincioși, așîșderea și de duhovnicul lui, cum este vreadnic de rânduială sfântă ca aceasta. Drept aceia și noi, văzând smerenia lui și mărturie dela oameni buni, l-am preoțit pre rând, citeț, ipodiacon, diacon și preot cum s'ar zice desăvârșit spre toată rânduiala preoției. Deci ți se cade și ție, fătul meu cel sufletesc, să te nevoești să știi toate tainele Svintei Beseareci cum au poruncit Dumnezău și au rânduit și au tocmit Svintții Părinți. Și iară să te nevoești foarte tare ca să propoveduești Svânta Evanghelie curat și luminos creștinilor și să povestești Scriptura Svântă oamenilor în limba întru carea grăesc, ca să înțeleagă tot creștinul, și mare și mic, cuvântul lui Dumnezău. Și când vei fi chemat la ospăț sau în vorba oamenilor, portul și cuvintele tale să fie spre învățătură creștinilor, să nu cumva să vie schizmă sau sminteală pren tine întru creștini. Și să te ții de celea cuvinte cum scrie St. Pavel apostol cătră Tit. glava 1 stih 7, 8, 9¹ zač 300 de te vei ținea de această tocmeală pre tine vei spăsi și pre cei ce te vor asculta. Timotei 1-a Carte, glava 4, stih 16²) zač 285.

Pisan meseça Martiia 12 dni vlt. 1677
Sava Brancoveanu m(anu) propria.

1) Locurile citate din Sf. Scriptură au următorul text: „7. Căci se cuvine Episcopului să fie fără de prihană... nu grabnic la mânie, nu dat la beutură, nebătăuș, nepoftitor de câștig urit (8), ci primitor de oaspeți, iubitor de bine, treaz la minte, drept, cuvios, înfrânat (9), ținându-se de cuvântul cel credincios al învățaturii ca destoinic se fie și să indemne la învățatura cea sănătoasă și să răfuiască pe potrivnici”.

2) „Păzește-te pe tine însuși și învățatura; stăruiește în ea căci, făcând aceasta, și pe tine te vei mântui și pe cei cari te ascultă”.

III.

Ordinul lui Mihail Apaffi către Magistratul din Sibiu pentru sechestrarea averii lui Sava și Gheorghe Brancovici¹⁾.

1680

VII. 2.

Traducere românească.

Mihail Apaffi din mila lui Dumnezeu Principe al Transilvaniei, Domn al Părților din Regatul Ungariei și Comite al Secuilor.

Generoșilor, Prudenților și Circumspecților Credincioși ai noștri sincer iubiți. Salutare și milostivire din partea noastră.

Cunoscând Măriile și Domniile voastre credincioase că nu putem intra în voia Strălucitei Porți decât plătind (la vreme tributul), precum și pentru liniștirea frământărilor mari și primejdioase acum, în zilele de curând trecute, cu prilejul dietelor actuale, după care a urmat stricta hotărîre de a se trimite cât mai repede la Poartă o mare parte din darea ce trebuie administrată și pornită. Dar după cât am înțeles din partea Măriilor și Domniilor voastre credincioase, cu mare scădere a fost opăcit în Brașov trimisul nostru, cinstitul sol Kabos Gábor, care fusese anume delegat să ducă darea aceasta, dar până în ceasul de față n'a putut s'o administreze. Aceasta e o pricină de supărare și pentru noi, dar nu mai puțin și pentru țară, simțim și ne temem de piedecile și neplăcerile, ce pot urma din aceste tărgăniri zăbavnice și suntem uimiți de ele. Drept care, în puterea datoriilor ce aveți față de Noi și față de Țară, Vă poruncim Măriilor și Domniilor voastre credincioase, cu milostivire și foarte serios, ca precum Vă iubiți averea, norocul și hălăduirea Domniilor voastre (în țara aceasta) nezăbovind nici o zi, nici un ceas, acum și de fapt, îndată să grăbiți cu administrarea (dării) câtă vreme se află pomenitul nostru sol în Brașov așa fel încât,

1) Originalul în Arhiva Universității săsești din Sibiu, an. 1680, nr. 1388.

dacă s'ar întâmpla să plece acesta cu ceea dare, pe noi nu ne veți putea învinui pentru aceasta, dacă pe cheltuiala Domniilor voastre se va ivi trebuința să se trimită cu poșta alți oameni, cari să meargă după el cu darea achitată în parte.

În afară de aceasta să mai știți îndeosebi Măriile și Domniile voastre că *vlădica român de până acum pentru cunoscutele sale necuviințe numeroase fiind osândit în chip legiuit, se află în prinsoare*; Care, așa credem, împreună cu fratele său Gheorghe Diacul, având o anumită reședință în Sibiu, prin oamenii D-voastre (de încredere) sau și prin alții veți lua fără întârziere toate măsurile și dispozițiile de trebuință pentru averile lor aflătoare acolo. Prin urmare și în privința aceasta Vă poruncim Măriilor și Domniilor voastre din bună vreme și foarte serios, ca îndată ce veți fi primit această scrisoare a noastră, numaidecât să așezați sub peceti toată averea lor din această reședință; chiar și gazdelor să le porunciți să știe că răspund cu viața și cu pierderea întregii lor averi, dacă nu vor îngriji strașnic și cu astfel de băgare de seamă asupra bunurilor pecetluite; căci din orice pricină și în orice chip s'ar ivi vre-o pagubă în aceste bunuri, dâșzii vor suferi de bună seamă și paguba și pedeapsa fără nici o cruțare. Dar dacă s'ar întâmpla să fie cercetați cumva pentru averea din această reședință de către alți oameni și trimiși, gazdele să fie obligate a împărtași Măriilor și Domniilor voastre și obligăm pe Măriile și Domniile voastre ca pe astfel de oameni fără întârziere să-i trimită la Curtea noastră sub bună pază și fără întârziere. Altfel să nu faceți. Dat în cetatea noastră Alba-Iulia, în ziua de 2 a lunii Iulie Anul 1680.

Apaffi m. p.

Statului din Sibiu

IV.

Alt ordin al lui Mihail Apaffi către Sibieni în aceeaș chestiune.

1680

 VII. 5.

Traducere românească.

Mihail Apafi etc.

Spectabili, Generoși, Prudenți etc.

Cu toate că în zilele trecute am poruncit prin stolnicul nostru, să purtați cu sârguință de grijă asupra averii Episcopului Sava și a fratelui său Gheorghe Diacul, ce se păstrează în orașul Măriilor voastre, totuș am aflat de cuviință a dispune ca ea să fie luată în seamă de către slujile noastre dela Curte, cu numele Samuil Medgyessi și Ștefan Arpási; prin urmare poruncim Măriilor Voastre cu milostivire și foarte serios ca, primind această poruncă, pe lângă numiții noștri slujitori trimițând și dintre oamenii Măriilor voastre 2 inși, să ia în seamă toate bunurile ce se află acolo sub orice nume și dacă ar bănuși că s'ar mai afla pe la cineva și lucruri ascunse, căutându-le și pe acelea cu jurământ, până când nu va sosi în privința lor o nouă poruncă a noastră, până atunci să le supraveghiați cu sârguință și la cererea nimănuși să nu le dați fără porunca noastră. Altfel nu veți face. Dat în cetatea noastră Alba-Iulia, ziua 5 Iulie A. 1680.

Apaffi m. p.

Către Sibieni.

V.

*Ordinul lui Mihail Apafii către judele regesc din Sibiu,
Gheorghe Armbruster.*

1680

 VII. 9.

Traducere românească.

*Michael Apafi Dei gratia Princeps Transylvaniae; Partium
Regni Hungariae Dominus et Sicularum Comes.*

Sp(ectabi)lis ac Generose, Prudens et Circumspecte fidelis nobis syncere dilecte Salutem et Gratiam nostram. Am luat scrisoarea Graţiei Voastre şi primim cu graţie înştiinţările din două cauze împreună cu dorinţele Graţiei Voastre. Ceeace priveşte situaţia oamenilor săraci, rătăciţi în această patrie din ţara Măriei Sale a Voevodului muntenesc, într'o parte şi Graţia voastră dă un răspuns la aceasta în scrisoarea sa, anume că până acum n'a fost în obicei, ca impozitele oamenilor de acest fel, cât au fost în ţara noastră, să fie altundeva percepute; precum nici silirea lor la convertire. Deci în privinţa aceasta fără consimţământul ţării nu vrem să dăm pricină la un obicei mai nou. În acest sens şi Graţia voastră să se poarte după înţelepciunea sa în răspunsul ei cu astfel de modalitate convenită, încât dorinţa ei să înainteze. Despre bunurile lui Sava Brankovith şi ale fratelui său Gheorghe Literatul, aflătoare acolo, înţelegând Graţia Voastră a doua dispoziţie a noastră, anume că nu vrem să le mai lăsăm în nici un fel fără inventar; să îndeplinească deci Graţia Voastră dispoziţia aceea a noastră în privinţa acestui lucru. Dacă între acestea se vor găsi şi bunurile lui Korda, un curtean al nostru, n'ar fi de pagubă, dacă ar însemna şi acestea. Totuşi dispoziţia noastră ce va urma despre toate acestea, să o aştepte Graţia Voastră. *Nec secus facturus*. Datum in Civitate n(ost)ra Alba Iulia die 9 mensis Julii A. 1680.

Apaffi m. p.

Judelui regesc din Sibiu.

Spectabiles ac Generosi, Prudentes ac Circumspecto *Georgio Arumpruzster* Consiliario nostro intimo Civitatis n(ost)rae Cimbiniensis Judici Regio ac Universtatis Saxonicae Na(tionis) Comitum Supremo. Fideli nobis syncere dilecto.

VI.

Inventarul averii confiscate la Sibiu.

1680

VII. 9.

Traducere românească.

Ziua de 9 Iulie, 1680.

*„Consemnarea bunurilor Vlădicului român Sava Brancovici
și ale fratelui său Gheorghe Brancovici.*

1. Acestea sunt într'o ladă verde mai mică, în care am găsit un frâu aurit pentru cal, făcut din argint turcesc pe curea albă fără zăbală și hăț; pentru acesta tot pe curea albă o preasenă deasemenea argintie aurită, tot pentru acest frâu un instrument de pe botul calului, făcut din argint pe lanțuri de argint și pe curea albă.

Blide de cositor, 19 la număr. Iarăși blide mai mici, 2 la număr. Farfurii, 9 la număr. Pe ele numele domnilor noștri Korda. Patru sfeșnice de aramă, două la fel, două de altă formă, cu picioare.

Un ciucure¹⁾ turcesc uzat, cu noduri.

Un orologiu rău de perete cu cadran.

Iarăși un ciucure rău, purtat, din granat²⁾ verde.

2. Acestea sunt într'o ladă verde mai mică, în care am găsit numele domnilor noștri Korda:

Un păhar nou înflorit, de argint cu capac și cu picior, pe din afară aurit în întregime.

1) ciucure = cafrang, podoabă pentru cal.

2) granat = grânăt, ca culoare înseamnă stacojiu, de aici vine înțelesul de stofă de culoare stacojie (pannus coccinus), iar la urmă a devenit numele unui fel de stofă fără stabilirea precisă a culorii.

Alt păhar mare de argint de o formă veche cu capac și cu picior înafară și înăuntru, aurit în întregime.

Două cești de argint, una mai mică, alta mai mare, înăuntru aurite, pentru femei.

O cană spoită cu cositor făcută din jaspin negru.

Patrusprezece nasturi de manta¹⁾, făcute din scofiu²⁾ galben.

Nasturi mai mici de dolman, făcuți din scofiu alb, 14 la număr.

Iarăși două monezi aurite de argint, bătute pe numele și chipul lui Gheorghe Basta.

Taler bătut pe numele și emblema regelui Ioan al doilea, 1 la număr.

Trei bani de argint, câte o jumătate de taler.

Șase monezi de argint, câte cincizeci de bani.

Doi bani, câte patruzecișicinci de orți de Danzig³⁾.

Doi bani răi de formă veche. 9 bani mărunți de argint.

O bucată de o materie de mătăasă țesută din fire de argint și aur.

Două bucăți de postav englez roșu mâncate de molii.

O pungă tocită de catifea roșie pentru un ceas și o pungă făcută din bagazie⁴⁾ albastră.

Toate acestea au rămas pe seama domnilor noștri Korda.

3. O cutie neagră de pivniță având în ea șase butelii de cositor de mărime mijlocie. Pe ea blazonul domnilor noștri Korda.

O mulțime de litere românești, cari sunt așezate în patru table.

4. Acestea sunt într'o ladă mare albă, în care am găsit și numele domnilor noștri Korda scris pe o foaie.

Opt linguri de argint, toate la fel, una cu coada ruptă.

Patru furculițe de argint, toate la fel.

1) manta = mente, manta de blană.

2) scofiu = iszkófiu, fir de metal prețios întrebuințat pentru cusături.

3) ort de Danzig = danczkai orth, ban folosit în nordul Ungariei. 1 ort e egal cu un sfert de taler sau cu o jumătate de floren.

4) bagazie = bagazia, postav mai tare.

O piele roșie imprimată¹⁾ pentru masă.

Un topor turcesc cu coadă argintie acoperită cu piele de rechin²⁾.

Un paloș turcesc, cu o curea albă argintie cu catifea roșie.

O sabie maghiară (fără prăsea³⁾), cu o curea neagră argintie, aurită, acoperită cu piele neagră de rechin.

O sabie argintie aurită acoperită cu piele neagră de rechin, cu mâner înfășurat cu sârmă de argint.

O sabie maghiară argintie aurită, acoperită cu piele neagră de rechin, cu un maiț⁴⁾ de mătăsă albastră, având asupra lui rozete cu solzi.

Trei bucăți de perpeta⁵⁾ verde bune pentru perdea.

Pantaloni de granat vioriu venețian.

O bucățică de hârtie, pe ea cu numele *domnilor noștri Korda*. Atlas verde înflorit, 16 coți⁶⁾ și jumătate.

O bucată de caftan turcesc, 2 coți fără un sfert.

Un capac de catifea neagră de pe o teacă de pușcă, împodobit cu o subțire panglică de aur. Numele *domnilor noștri Korda* pe el.

Un toc de pieptene de pe părete, făcut dintr'o materie de mătăsă roșie și cusut cu scofiu. *Korda*.

O rochie făcută din catifea vișinie înflorită, pe ea o blană lată de aur în șase rânduri, în jos tivită cu panglică de aur.

La aceea un corsaj asemănător, împodobit bogat cu dantelă de aur. *Korda*.

1) piele imprimată = piele, în care se imprimă cu șabloane cu decor și care servește pentru acoperirea mesii.

2) piele de rechin = czápa sau cápabör, adică corium punctis asperatum, piele folosită mai ales pentru fabricarea obiectelor de lux.

3) prăsea = kardkápa, partea care acoperă mânerul săbiei.

4) maiț = maicz, cingătoare sau hăț de frâu din metal prețios sau din alte materii scumpe.

5) perpeta = stofă franceză de lână foarte durabilă.

6) cot = ulna sau sing. Partea de 0,8 a cotului vienez (röf 0,777 metru). Deci cotul din Cluj și Sibiu ar fi de 0,6216 metru. Însă mai precis 40 de röf e 49 de sing, și astfel cotul din Cluj și Sibiu e de 0,6342 metru.

O pereche de mănuşi cusute de piele pentru femei. *Numele domnului Korda pe ea.*

4 fire de pene negre de struţ pentru pălărie. Numele lui Sigismund Korda pe ele.

Tot pentru pălărie pene albe, negre, roşii mai mărunte de struţ. O manta de granat verde veneţian fără căptuşeală, cu 10 nasturi de scofiu alb pe ea.

O altă manta de granat verde veneţian tot fără căptuşeală, fără nasturi.

Nasturi de domn, mari şi cu ţeavă pentru patru rânduri de mantale. Pentru una 12 perechi ţesute din fir de aur. Pentru a doua 12 perechi ţesute din fir de argint. Pentru a treia 12 perechi ţesute din mătăasă verde. Pentru a patra 11 perechi din mătăasă de culoare de garoafă.

Un găitan împletit din mătăasă roşie şi din fire de argint cu nasturi şi ghinde¹⁾ pentru o cartuşieră.

Dantelă lată de aur, 22 coţi şi un sfert. Panglică subţire de aur, 9 coţi (şi jumătate).

O bucăţică de catifea înflorită viorie, toate acestea sunt învăluite într'o bucată de hârtie, în care găsim *numele domnilor noştri Korda.*

Un ciucure roşu englezesc, uzat. Doi coţi de blană roşie de suman²⁾.

N(ota) B(ene). Aceste bunuri din ladă până acum au rămas în seama domnilor noştri Korda.

Celelalte lucruri au fost ridicate şi anume:

O manta din stofă mai dură de Londra³⁾, căptuşită cu blană

¹⁾ ghindă, nasture cu ghindă = makk, makkos gomb. Sub ghindă se înţelege forma de lemn de nasture în formă de ghindă pe care năsturarul aplică mătasa, scofiul sau pielea.

²⁾ blană de suman = szürprém. Probabil blană pentru suman.

³⁾ stofă mai dură de Londra = közlandis, (stofă de rând din Londra).

de oaie, cu nasturi de cositor pentru o femeie.

O cingătoare roșie uzată.

O plapomă de mătasă aurită făcută din caftan, la margini tivită cu atlas roșu.

O plapomă uzată de bagazie. O pilotă albastră de pui. Trei perne împreună cu tocurile lor.

O pernă mică pestriță pentru femeie; aceste toate sunt într'o față roșie de pernă.

Un mic scaun de lagăr cu piele. O pușcă rea polonă pentru vânat.

5. O ladă mare verde pestriță, în care am găsit registrul lui Sigismund Korda, care s'a scris în 19 Noemvrie anul 1665, despre bunurile date fiicei sale, Varvarei. Următoarele persoane l-au scris: Ioan Dadai, Ștefan Tholnai și Ioan Szikszai. Iar în lada aceasta sunt următoarele:

Intr'o pungă de piele bani de groșițe¹⁾ R 51 // 60.

Intr'o basma mică taleri cu lei, 2 // la număr.

Bani de poltură R 5 // 16.

Doi piteni de argint turcesc.

O mănușă românească cu o basma de mătasă albastră, aparținând ritului românesc.

O cruce românească făcută din lemn de chiparos și o alta tăiată, „flaiszont“²⁾.

Un căpuș românesc din atlas negru de suman³⁾ pentru un călugăr.

O pereche de papuci galbeni și tot o pereche de obiele galbene.

O șapcă neagră din postav de suman pentru un călugăr.

1) groșița = garas, Groschen. O groșiță avea valoare după anul 1672 6 denari în loc de cinci, iar 100 de denari noi făceau un florin unghuresc, numit kurta forint sau poltura forint. Iar florinul renan (rénes forint) avea valoarea de 120 denari, adică 20 de groșițe noi.

2) flaiszont = înțelesul nu se cunoaște. Copistul textului a pus în notă cuvântul „Flachsleinwand“.

3) atlas de suman, postav de suman = postav de lână, din care se fabrica sumanul.

O scufie de postav de suman, înfășurată cu fir de aur, pentru femei.

O bucată mică tăiată de catifea viorie. Trei mosci.

Două presene(?) uzate, una cu rozete aurite făcute din argint turcesc cu maiț; a doua e la fel, însă cusută numai pe curea.

7 fire mărunte de trestii turcești bune pentru condeie.

Podoabă atârănătoare argintie aurită, aurită în întregime de pe hățul unui frâu¹⁾ aparținător la un harnașament argintiu.

Patru coți de maiț roșu îngust. O mulțime de scrisori românești.

Un instrument cu solzi, făcut în forma unei lămpi turcești.

Trei pungii de piele, goale. Câteva bucăți de marochin galben și roșu.

O cușmă engleză de cazac, roșie și rea, fără căptușeală. O bucățică de postav negru.

Cinci coți de maiț pestriț îngust. Un păhar de lemn, obicinuit la Români, și două linguri ce se țin de el.

Trei cupe de lemn cu capac. Farfurii de lemn, 23 la număr.

Intr'un săculeț 30 de cozi de jder; picioare de jder și de samur.

O țevă de nasturi pentru o manta, țesută din mătasă cârmâzie roșie²⁾.

Nasturi mari și mai mici pentru dolman făcuți din mătasă cârmâzie roșie cu fir de argint. În total 32.

Nasturi făcuți din scofiu, 4 la număr.

Nasturi cu ghinde pentru manta făcuți din mătasă verde, 14 la număr.

Nasturi cu ghinde pentru manta sau dolman, făcuți din mătasă albastră, 30 la număr.

Opt coți de granat turcesc vișiniu. Stofă violetă mai fină de Londra³⁾. 2 coți și un sfert.

¹⁾ hățul frâului = kantâr aladsója (aladsäg — frânghie).

²⁾ cârmâzie = karmazsin, înseamnă și culoare cârmâzie roșie și un fel de stofă, care de obicei este din această culoare, dar poate să aibă și alte culori.

³⁾ stofă mai fină de Londra = failandis sau mai precis fainlandis, (stofă) fină de Londra.

Postav vişiniu englezesc, doi coş, 4 şi jumătate sferturi.

Un ciucure rău, verde. O călimară rea turcească.

6. Acestea sunt într'o a şasea ladă mare verde:

Instrumente, ce aparţin unei mănăstiri româneşti.

Un păhar de argint cu picior, pe dinafară şi pe dinăuntru aurit, o farfurie aurită de argint, care se ţine de el cu podoabă în formă de coroană cu pietre scumpe şi turcoază.

O cruce românească argintie, aurită, smălţuită, tăiată din lemn de chiparos şi cu chipuri de flaiszon. O alta şi mai mică decât aceasta cu o bucăţică de argint aurit.

O cârjă obișnuită de episcop român, de sîdef, argintată şi aurită.

O monedă în valoare de patru taleri de argint şi un întreg taler turcesc.

Cincisprezece piţule¹ noi, rele şi un treizeci-ban rău.

O mitră de episcop român, făcută din catifea neagră, cusută şi împodobită foarte bogat cu scofiu alb şi galben şi cu mărgăritare, la aceasta aparţine un lanţ pentru atârnat de gât, de argint aurit împreună cu o cruce de argint aurit, suspendată de el. Iarăşi o carte românească împodobită.

Un instrument bogat de argint aurit în formă de sfeşnic, aparţinător la ritul românesc; toate acestea sunt ale mănăstirii.

Un pompon aurit cu două pene de argint aurit.

Un toc de piele, în care sunt trei păhare tăiate din cristal.

Două mănuşi de piele de iarnă.

O basma de farfurie, câteva bucăţele de haine, o lingură de lemn şi săpun de sulemenit.

Trei linguri de argint, trei perechi de cisme cârmâzii galbene.

Trei perechi de pantofi, două cu obiele. Două perechi de obiele cârmâzii galbene.

O bucăţică de bagazie roşie dublă.

O cingătoare roşie rea şi uzată. Un covor de sofă.

Trei covoare albe, două mai mici.

1) piţulă = suszták, hatos. Ban de 6 creifări.

Trei coți și un sfert de granat turcesc de culoare roza în două bucăți.

Un păpuc galben uzat. Trei piei galbene cărmâzii și două roșii. Câteva bucățele de caftan. O piele de vidră.

Câteva bucățele piei de miel. O pereche de ghete albe pentru o fată.

O cușmă roșie engleză fără căptușeală.

O jumătate de cot de bagazie roșie.

2 coți și jumătate de față de masă pentru bufet. Două bucăți din aceasta.

Câteva bucățele de postav violet, vioriu și verde.

Cinci curele turcești de legat cu maiț.

Două perechi de hăț de frâu din bagarie.

Diploma de întărire (confirmatio) a regelui Ioan.

Iarăși în lada aceasta o foarte bogată haină de episcop (odăjdii) legată într'un mănunchiu. Constă din treisprezece bucăți de materii de mătasă, unele cusute bogat cu scofiu, ba chiar cu mărgăritare.

Un biciu tătäresc.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. Aceste lucruri felurite sunt în lada din casa de dindărăt:

În lada primă verde am găsit scrisori din partea domnului Valentin Szénási, din cari putem concluda, că bunurile din această ladă, cari nu sunt chiar foarte scumpe, ar putea să fie ale femeii. Iar scrisorile sunt cinci la număr.

O rochie verde înflorită de damasc căptușită cu bagazie albastră, fără corsaj¹⁾, în jos tivită cu o subțire panglică de aur.

O plapomă rea uzată. O alta asemănătoare.

O cană simplă de cositor, de o capacitate de 2 ejtel²⁾. Un capac

1) corsaj = mál. Partea de piept a unui corp. Aici probabil partea de sus a hainei femești.

2) ejtel = ejtel sau justa, vine din nemțește: Achtel (o optime). E o măsură de capacitate, o optime a măsurii „veder”. Un veder din Cluj și din Sibiu e de 11,32 de litre, deci un ejtel e de 1,415 de litru.

al unei cane de cositor.

Trei cane mai mici de cositor cu capace.

Cinci farfurii ordinare de cositor, numele lui Valentin Szénási pe ele.

Șapte farfurii bine formate de cositor din Nürnberg pentru fructe.

Șapte castroane de cositor, numele lui Valentin Szénási pe ele.

Un castron mai mic de cositor și castroane și mai mici, 7 la număr.

O butelie mică de cositor. O ceașcă rea turcească.

Un mic bazin de spălat din aramă.

Un încălzitor de mâncări din aramă.

Un sfeșnic de aramă.

Un alt sfeșnic stricat de aramă.

Două urcioare mici creștine, noi, unul cu capac.

Un fel de instrument de fiert.

Trei linguri de fier.

Șapte linguri pictate de lemn.

Opt săpunuri bune de sulemenit și de rumenit.

O putinică¹⁾ de lemn plină cu ace de sule.

O cutie goală de lemn.

Câteva bucățele de blană, un fus, o manșetă, cuțite și copcii de argint și aramă, etc.

O jumătate de val de pânză²⁾.

O altă jumătate de val de pânză.

O bucată de val de catifea.

Fețe de masă, treisprezece la număr.

O bucată de pânză românească.

1) putinică = ompolyka. Poate că e vasul cunoscut sub nume de kártyus, adică vas mijlociu de lemn cu o singură toartă. Poate însă, că vine din latinescul ampulla și atunci înseamnă urcior.

2) val de pânză = vég vászon. După o pildă din 1653—54, un vég, întrebuințat ca măsură, face 9 coți, deci 5,7078 metri. În general însă un vég înseamnă un val de pânză fără luarea în considerație a lungimii lui exacte.

Două fețe stricate de perne.

Câteva fețe de mindire, basmale turcești, bucățele de postav, de perpetă, etc.

O jumătate de val de pânză de bumbac.

O mică țevă de mătasă întunecată sură, turcească.

Un săculeț de piele cu nisip de călimară.

O cutie stricată, în care sunt câteva instrumente de fier pentru fereastră.

O cutie goală albă în formă de scatulcă.

Douăsprezece farfurii pictate într'un toc.

Câteva scrisori, scrieri și cărți românești într'un sac.

Intr'o cutie albă în formă de scatulcă câteva scrisori, mănere de cositor pentru uși și alte lucruri mărunte.

O cutie mică cu sticle. O alta goală, mai rea.

Câteva butelii de lemn mai mari și mai mici.

Intr'o tecă *cărți române, maghiare și latine, 66 la număr.*

Un mănunchiu de lumânări de ceară. Un ziar cusut în piele.

Intr'o cutie albă câteva scrisori și anume tot aici e „*Donatio Statutoria*“ despre casa din Vinț și despre moșteniri.

Câteva scrisori rupte legate într'un mănunchiu.

Două butoaie, în cari sunt farfurii mari de sticlă.

Un păhar înșelător pictat¹⁾.

Trei legături de multe hârtii curate.

2. Intr'o ladă pestriță câteva zăvoare, coase și alte instrumente de fier.

Unsprezece păhare de lemn, cari se potrivesc.

Intr'o traistă câteva cărți românești.

Intr'o altă traistă câteva exemplare tipărite românești.

Intr'o a treia traistă exemplare tipărite românești.

Opt traiste pentru ovăs.

Iarăși câteva instrumente de curele, butelii, tocuri de puști.

1) păhar înșelător pictat = ira'os csaló pohár. Se poate că e asemănător cu păharul cunoscut al breslelor, din care nu puteai să bei numai atunci, când ai potrivit cele două părți, din care era compus.

Urcioare creștine noi, 4 la număr.

Șapte fiare¹⁾ cu lanțuri, împreună cu frânghiile lor cu mușamale.
O masă de piele de lașăr. O pătură albă.

Harnașamente noi albe, cusute cinstit pentru șase cai, împreună cu toate asortimentele și cu frânele ce se țin de ele.

O blană de urs pentru o capră de trăsură. O sapă „vanczar”²⁾.

O scoabă mare de fier pentru o vatră. Castroane mediocre de cositor, 4 la număr.

Un cort micuț cu tocul lui. *Numele domnului meu Korda pe el.*

Câteva oale și castroane de aramă de lașăr.

Două fețe de perne de lână.

O scatulcă mică cu opt butelii mici pestrițe de sticlă din Polonia.

Intr'un butoiu alb instrumente pentru litere, minium³⁾, trei linguri pentru pastă⁴⁾.

Multe lumânări de ceară.

3. Intr'o ladă mare pestriță patrusprezece saci de cărți.

O perdea uzată de lână.

Șapte covoare albe.

Două covoare pestrițe roșii mohorâte.

Un covor alb, rău, ros de șoareci.

Un chilim⁵⁾ uzat.

27 de găleți⁶⁾ de ovăs.

Tipografia împreună cu toate instrumentele ce se țin de ea și cu litere românești.

1) fiare = nyüg, legătura ce se pune la picioarele calului ca să nu fugă.

2) vanczar = înțelesul nu se cunoaște.

3) minium = metal, numit și cinobrium.

4) pastă = past, probabil materia din care s'au turnat literile.

5) chilim = kilin sau kelén, stofă turcească, covor.

6) găleată = köböl, cubulus; măsură de capacitate. Există cubulus maior și minor (nagy és kis köböl). În Transilvania s'a folosit mai ales prima. O găleată de acest fel conține 8 veka (1 veka ardelean e de 22,64 de litre), deci o găleată are o capacitate de 181,12 de litre.

Dar de şase ani fiind dator Ioan Graffius, gazda din Sibiu, acestui Episcop Sava cu treizeci-patruzeci de fiorini, în timpul acestor ani a fost sălăşluit la casa acestui proprietar, a ținut la el bunurile prisoselnice, cu acea condiție, ca prețul chiriei să i se socotească în fiecare an în interese și fiindcă și bunurile lui Korda, precum și lada soției lui Valentin Szénási au fost la casa lui, de aceea acest nenorocit proprietar vrea ca prețul sălaşului de atâția ani să se scază din suma aceea capitală; fiindcă dacă D-Lor ar fi suferit vreo pagubă în casa lui, i s'ar fi cerut socoteala despre bunurile acestea. În afară de acestea a și suferit pagubă din cauza slugilor Episcopului, i s'a pierdut o piură în valoare de cinci fiorini, apoi Episcopul fiind adeseori înăuntru, a cheltuit din casa lui pentru el, dându-i lemne și alte lucruri; fiind gata să dea sub jurământul lui un registru, neprimind până acum nici o răsplătire pentru această pagubă și cheltueli, iar părțile celelalte să depindă de grația Măriei Sale.

In ziua de 9 Iulie 1680 — toate aceste mai sus scrise bunuri și depuneri aici în Sibiu în sălaşul Episcopului Sava și al fratelui său Gheorghe Literatul (Diacul) le-am înregistrat în ordinea aceasta după instrucția și porunca ce am primit. Iar aceste lucruri le-am lăsat cu totul în sălaşul acela, am pecetluit lăzile și ușile și am dat și am scris acest registru al nostru cu intervenția credinței noastre, cu scrisul mânei noastre și întărind și cu pecetea noastră.

Scris și dat în Sibiu în anul etc., în ziua etc. (ca mai sus).

Samuil Medgyessi și Ștefan Arpási

slugi nevrednici și curteni umili ai
Măriei Sale Domnului nostru grațios,
cu mână proprie.

pecete de ceară

neagră

(S. M.)

pecete de ceară

neagră

(A. F. S.)

Ioan Kadar Szabó

un membru jurat al Sfatului cinstit
din Sibiu, cu mână proprie.
(pecete de ceară roșie).

Ioan Rosnyai

un membru jurat al Sfatului cinstit
din Sibiu, cu mână proprie.
(pecete de ceară roșie).

VII.

Ordinul lui Mihail Apaffi către Magistratul din Sibiu.
1680

VII. 10.

Traducere românească.

Michael Apaffi, etc.

Generosi, Prudentes et Circumspecti, etc.

Și mai înainte am trimis poruncă Credinței Voastre despre bunurile aflătoare în Sibiu ale Episcopului român prins Sava Brankovits; despre care am și primit înștiințare; de aceea și acuma, primind această comisie a noastră, grațios și serios Vă poruncim Credinței Voastre ca bunurile acestui fost Episcop român Sava Brankovits, cari se află în Sibiu și sunt deja pecețuite, să le pună Credința Voastră pe căruțe sub acele peceți și alăturând și un om cinstit să le încredințeze în mâinile slujbașilor noștri de curte, cari vor arăta porunca aceasta a noastră și cari le vor aduce în curtea noastră cu o bună orânduială. Secus non facturi. Datum in Civit(a)te n(ost)ra Alba Iulia die 10 Julii A. 1680.

P. S. Lăzile lui Korda (să le aducă — șters) să le lase acolo.

Apaffi m. p.

Sibiu
(Către Magistrat).

VIII.

Raportul lui Samuil Medgyessi și Ștefan Arpassi despre sechestrarea averii lui Sava și Gheorghe Brancovici din casa lui Ioan Grațius din Sibiu.

1680

VII. 12.

Noi, Samuel Medgyessi, locuitor în Seini, jud. Satumare și

Ştefan Árpási, locuitor în Arpaşul de jos, jud. Alba, recunoaştem prin testimoniul de faţă că în anul acesta 1680, ziua 7 Iulie, ne-a expediat pe noi Măria Sa Domnul Nostru Graţios cu porunca înaltă a Măriei Sale aici la Sibiu la Graţia lor magistraţiei de frunte, de rang domnesc ai acestui oraş regal din pricina aceea, ca după conţinutul şi rostul înaltei porunci a Măriei Sale cu autoritatea Graţiei susnumiţilor domni magistraţi de frunte şi cu membrii cinstiţi (ai sfatului) daţi pe lângă noi, anume cu Graţia lor domnii pângari, cinstiţii Ioan Kádár şi Ioan Rosnyai, să înregistrăm bunurile şi depunerile de tot fel ale episcopului român Sava Brankovicz şi ale fratelui său Gheorghe Literatul, depuse la casa omului cinstit Ioan Grafius din acest oraş. Şi scriind registru cu credinţa noastră despre bunurile amintite, să iscălim şi să pecetluim acel registru al nostru. Continund astfel lucrul în toate acestea, mai nou, anume în 11 a lunii prezente a sosit aici la Sibiu la Graţia domnilor magistraţi de frunte, porunca înaltă a Măriei Sale Domnului Nostru, în care porunceşte graţios atât Graţiei lor cât şi nouă ca să trimitem cu totul bunurile Episcopului şi ale fratelui său amintit la Alba Iulia la Măria Sa; iar bunurile Graţiei lui domnului Francisc Korda să le lăsăm aici sub pecetea noastră. Aşa făcând în toate acestea, recunoaştem cu puterea scrisorii noastre, că bunurile şi depunerile Episcopului amintit, ce am putut găsi noi patru aici în Sibiu, le-am luat la mâinile noastre şi sub pecetea a tus-patru persoane ale noastre le-am trimis după comisia înaltă a Măriei Sale Domnului nostru graţios la Alba Iulia. Despre aceasta asigurăm în întregime pe Domnii noştri circumspecţi, generoşi şi cinstiţi magistraţi de frunte din Sibiu cu scrisoarea noastră chitanţială dată cu scrisul mânei noastre şi sub pecetea noastră. Datum *Cibinii* 12 July 1680.

Medgyessi Samuel m. p.
(pecete de ceară neagră).

Árpási István m. p.
(pecete de ceară neagră).

IX.

*Act de donațiune despre odăjdiile preoțești dăruite de Apaffi
mănăstirii românești din Alba-Iulia.*

1680

VIII. 5.

Traducere românească.

Noi Mihail Apaffi din mila lui Dumnezeu Principele Transilvaniei etc. Prin aceasta facem cunoscut tuturor căroră se cuvine, că Vlădica românesc de mai înainte Sava Brancovici, fiind înlăturat din scaunul vlădicesc din pricina purtării sale necuviincioase și nepotrivite cu slujba vlădicească, am adus odăjdiile sale vlădicești aflătoare în Sibiu, pe cari după milostiva noastră poruncă de principe, nevoind a le întrebuița în altă parte, le-am cinstit, le-am dăruit, și le-am conferit mănăstirii românești din Alba-Iulia și bisericilor aparținătoare ei, pentru trebuințele lor, după cum prin aceasta le și cinstim, le dăruim și le conferim însă cu condiția, ca aceste odăjdii vlădicești și preoțești să se păstreze la numita mănăstire din Alba-Iulia pentru terbuințele bisericilor, neavând vlădicii români, nici cari vor urma mai curând, nici cari vor urma după aceia, nici un drept privat asupra lor, nici să nu poată dispune liber de ele, cu atât mai puțin să fie îngăduit a le duce sau ei înșiși sau prin alții afară din țara aceasta, sau a le înstrăina în orice chip, pe orice cale și în orice mod, în paguba acelei mănăstiri și a bisericilor, ci numai atunci să le poată întrebuița, când oamenii mănăstirii și ai bisericilor, anume rânduiți spre aceasta, le vor da în slujba vlădicească, iar când vremea și prilejul va cere să trebească luate înapoi, ei să fie datori a le da înapoi mănăstirii, pentru a cărei întărire și susținere în viitor ne obligăm și ne îndatorăm prin această scrisoare a noastră atât pe noi înșine, precum și pe principii legiuți, cari vor urma după noi și pe alții și pe toți

câți îi poate privi această chestiune. S'a dat în cetatea noastră Alba-Iulia în ziua a 5-a a lunii August anul 1680¹⁾.

X.

Diploma prin care a conferit împăratul Leopold titlul de baron fraților Gheorghe și Sava Brancovici.

1683

VI. 7.

Collatio Tituli Baronatus Georgio Brankovics facta
(Liber Regius Leopoldi I ab anno
1683—1687, vol. 18, pg. 78—80).

Leopoldus etc. Tibi fideli nostro nobis dilecto nobili ac generoso Georgio Brankovics Salutem et gratiam, clementiaeque nostrae Caesareae ac Regiae continuum erga Te incrementum. Quoniam inter eas, ingenii animaeque dotes, quibus Reges ac Principes et Rerum publicarum moderatores insignitos esse convenit, nostra quidem sententia hac vel imprimis videntur connumerandae, ut quos et virtutum agmine munitos, et rebus praeclare gestis insignitos aut in futurum gerendis quibusvis negotiis aptos et idoneos ac insuper fide atque synceritate spectatos agnoscunt, eosdem gratia sua fovendos novisque dignitatibus, titulis ac honoribus condecorandos arbitrentur, ut eiusmodi beneficiis excitati, non modo illi alacriores, et ad quaevis fidelitatis specimina obeunda promtiores redantur, verum reliqui quoque talibus propositis muneribus et praemiis alecti, omne studium,

¹⁾ Acest act de danie, tipărit la I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*. București, 1928, vol. I, p. 206—208, cu data de 5 August 1684, pare mai potrivit a se încadra în seria corespondențelor trimise de Apaffi la Sibiu în Iulie și August 1680; data de 1584, care poate fi o eroare de tipar, trebuie deci înlocuită cu cea de 1680.

et industriam eo convertent, quatenus principibus quibusvis diu Romanorum Imperatoribus, signanter vero gloriosa remissio Caroli Magno condecorari, ac inter caeteros singularis sane fortitudinis, prudentiae, dexteritatis, ac solertiae vir Wolfgangus Brankovics Podgoricensis hereditarius Herzegovinae, Sirmiae et Ivanapolis districtuum Dominus, ea praebuit eximiorum qualitatum, virtutumque specimina, ut harum intuitu, in realis et actualis praelibati sacri Romani Imperii principi honorem sublimari meruerint. Te inquam Georgium Brankovics, ac per Te Savam pariter Brankovics, fratrem tuum carnalem et uterinum, haeredes item ac posteritates suos utriusque sexus, universas, masculos et faeminas in futurum, et in infinitum nascituros, ex certa nostra scientia, motuque proprio, ac animo deliberato, non solum in ordinem et numerum caetumque ac consortium verorum et indubitatorum Regni nostri Hungariae Liberos Baronum evehentos, agregandos, annumerandos et cooptandos, verum etiam in haereditate suprafactorum, Herzegovinae, Sirmiae, et Ivanapolis districtuum, quam antelatus olim Wolfgangus Brankovics Podgoricensis gavisus fuisse perhiberetur, confirmandos et ratificandos esse duximus. Et quidem vel ex eo etiam hanc benignitatis nostram propensionem et singularem gratiam erga Te Georgium Brankovics, praenominatumque fratrem tuum iam Liberos Barones nominatos et creatos exhibere, et declarare volumus, quo vestro exemplo, aliis etiam fidelibus, praecipue vero haeredibus et posteritatibus vestris fidelia obsequia et benemerendi studia amplectendi ac imitandi calcar, et majus quodammodo incitamentum addatur. — Decernentes eadem Caesarea et Regia autoritate nostra, et hoc Edicto nostro statuentes, ut de caetero, Tu Georgius Brankovics et suprafatus frater tuus, haeredes item et posteri vestri utriusque sexus universi, perpetuis futuris semper temporibus, veri ac indubitati Liberi Barones tamquam de genere Liberos Baronum procreati, a nobis nostrisque successoribus, ac universis, et singulis aliis, cuiuscumque praeeminentiae, status, conditionis, aut dignitatis existent, teneri, dici, nominari et ubique locorum, ac ter-

rarum haberi debeant, Tituloque spectabilis ac magnificis, sed et caeteris praerogativis Liberis Baronibus debitis, uti, frui, et gaudere, prouti etiam in praespecificatorum districtuum haereditate per nos benigne confirmata et ratihabita, in aevum permanere possitis ac valeatis.

Mandantes insuper universis et singulis Majestatis nostrae Regnorum et provinciarum subditis, aliisque cuiuscumque dignitatis et praeeminentiae, status, gradus, ordinis et conditionis existant, ut Te Georgium Brankovics, praememoratumque fratrem tuum haeredesque et posteritates vestras, utriusque sexus universas, pro veris liberis Baronibus habeant, reputent, nomen et honorent, eoque titulo et praerogativis universis jugiter uti, fruique et gaudere, sinant, nec adversus illa et hanc Caesarem atque regiam concessionem, gratiamque et indultum nostrum impediunt, molestant et perturbent, uti ab aliis impediti, molestari, perturbarique sinant quovis modo; si qui vero ex nobis subjectis id attentare praesumpserit, nostram, successorumque nostrorum noverit indignationem ac incursum. Ut autem perpetuum et celebras huius nostrae benignitatis et clementiae in oculos hominum incurat signum, signum et monumentum, eadem, quam praemissum est caesarea regiaque auctoritate et gratia nostra, antiqua et gentilitia armorum Vestrorum, quibus hactenus uti estis insignia, non modo clementer approbavimus, roboravimus, ratificavimus et confirmavimus, verum etiam auximus, amplificavimus et illustravimus, quemadmodum vigore praesentium approbamus, roboramus, ratificamus, confirmamus, augimus, amplificamus ac illustramus et in hunc qui sequitur modum gestanda, deferendaque concedimus et elargimur: *Scutum videlicet militare* erectum bifariam per medium diametraliter divisum, in cuius superiori coelestini coloris, medietate nigra aquila expansis alis rostroque aperto et lingua rubicunda extenta, velut in sublime evolutura, alias in majori anteriorique corporis parte conspicua in dextram scuti oram conversa esse, in alia parte inferiori trifariam oblique subdivisa, ac in ternas inaequales viridem nimirum triangularem rubram, et rursum

viridem portiones distincta medietate Leo integer nativa suo colore adumbratus, orehiante linquamque rubram exertam, elevatam post tergum caudam, per maiorem rubro colore tinctam portionem in dextram scuti plagam decurrere visuntur. Scuto demum incumbentes binas militares agleas craticulatas sine apertas regiis diadematibus, dextro quidem integram alis expansi aquilam, sinistro vero leonem mediotenus eminentem, alias in mutuo cum iam fata aquila obtuta situatam, proferentibus ornatus. A sumitatibus vero sive conis galearum, laciniis sive lemniscis, sive flaetis et caeruleis, illinc vero concisis et rubris, in scuti extremitates sese placide diffudentibus, illudque ipsum decenter ac venuste exornantibus. Quemadmodum haec omnia, in principio sui capite praesentis diplomatis nostri, pictoris edocta manu, et artificio propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta et ob oculos inuentium lucidius posita esse conspiciuntur. *Liceat* itaque Tibi Georgio Brankovics, et supradicto Szavae itidem Brankovics fratri tuo, haeredibusque, et posteritatibus vestris utriusque sexus universis, in infinitum Dei beneficio nascituris, praetacto, scuto sive armis ubique in proeliis, certaminibus pugnis, hostiludiis, forneamentis, duellis, monomachiis, aliisque omnibus et singulis, ac quibusvis exercitiis militaribus, et politicis nec non sigillis, velis cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clipeis, tentoriis, domibus, et sepulcris generaliter vero in quorumlibet rerum et expeditionum generibus, ferre, gestare, illisque in aevum, uti, frui et gaudere: Ac insuper apti etiam et idonei sitis ad ineundum et recipiendum omnes gratias et libertates, exemptiones, jura, feuda et privilegia, vacationemque a muneribus, ac omnibus quibuscumque realibus, personalibus et mixtis; ad utendum denique singulis iuribus, quibus caeteri a liberis Baronibus progeniti feudorum capaces et participes veri memorati Regni nostri Hungariae, Partiumque eidem annexarum liberi Barones et indigenae utuntur, fruuntur, potiuntur et gaudent quomodolibet consuetudine vel de jure, nemine unquam prohibente, nec obstantibus quibuscumque, consuetudinibus, statutis et privilegiis Regnorum, Provinciarum et

Ditionum nostrarum, praesentibus et futuris modo aliquali, contra hanc benignam nostram annuentiam et concessionem facere possent, quibus omnibus praedeclaratam auctoritate nostram Caesaream atque Regiam per praesentes derogamus et derogatam esse volumus.

In cuius rei memoriam, fidemque et firmitatem perpetuam, hocce nostrum privilegium, manus nostrae subscriptione, sigilloque nostro secreto impendenti, munitum et roboratum emanari commisimus.

Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi Joannis Gubasocsi Episcopus Nitriensis, locique eiusdem et comitatus supremi et perpetui comitis consiliari nostri, in castro nostrae per Regnum nostrum Hungariae Cancellarii, in castro nostro *Laxenburgh*, die 7. mensis Junii, Anno Domini 1683.

Regnorum nostrorum Romani 25. Hungariae et reliquorum 28. Bohemiae vero anno 28. Reverendissimi ac venerabilis patris domini Georgio Szelipcheni Metropolitae Strigoniensis.

BIBLIOGRAFIE.

I.

CRONICE.

- Brancoviici Gheorghe*, Fragmente din cronica lui . . . Reproduse și traduse de S. Dragomir, in Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Vol. II, anul 1923, București 1924.
- Cserei Mihály*, Erdély Historiája 1662—1711, ed. Budapesta 1852.
- Gunesch Andrei*, Continuatio Historiae Bethlenianae, ab anno 1663—1690 In Iosef Trausch, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungariae et Transilvaniae, Vol. II, ed. Brașov 1847.
- Vitézy Ioan*, Transylvania hóc est brevis ac succinta regionis illius descriptio in Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, 1853.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II.

PUBLICAȚII DE DOCUMENTE.

- Cipariu Timoteiu*, Acte și Fragmente, editate și adnotate, Blaj, 1855.
- Arhivu pentru filologie și istorie, Blaj 1867—1871.
- Laurian Treb.*, Documente istorice despre starea politică și ieratică a Românilor din Transilvania, Viena 1850.
- Dobrescu Nicolae*, Fragmente privitoare la istoria bisericii române, Budapesta 1905.
- Hurmuzachi Eudoxiu*, Documente, Vol. XV, partea II. București, 1913.
- Iorga Nicolae*, Documente românești din arhivele Bistriței, București 1900.
- Scrisori și inscripții ardeleni și maramurășene, Vol. II. Buc., 1906.
- Studii și documente, Vol. III—IV. București, 1901—1902.
- Szilágyi Al.*, Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae, Vol. XII—XIV. Budapesta, 1887—1889.
- Magyar Történelmi Tár, Budapesta 1878.
- Török-Magyarkori államokmánytár, Vol. VI, Budapesta 1878.
- Sterie Stînghe*, Istoria bisericii din Scheii Brașovului de Radu Tempea, Brașov 1899.

III.

LITERATURA ISTORICĂ.

a) *Studii speciale.*

- Bogdan-Duică G.*, Sava Brancovici in revista „Liga Română”, 1897, Nr. 3.
- Bunea Augustin*, Mitropolitul Sava Brancovici, Blaj, 1906.
- Crăciun Ioachim*, Ştiri despre episcopii Ioan Cernea, Teodor al Vârşeşului şi Sava al Ineului, in vol. *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931.
- Dragomir Silviu*, O nouă carte despre Brancoviceşti, Telegraful Român, Sibiu, 1912. N-rile 52 şi următoarele.
- O poveste fără temeiu, Telegraful Român, Sibiu, 1912, Nr. 33—34.
 - Relaţiile bisericii române cu Rusia in veacul al XVII-lea. *Analele Academiei Române M. S. I.*, 1912.
 - Studii din Istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei arădane, Transilvania, Sibiu, 1917.
 - Un document privitor la proprietăţile mănăstirii din Hodoş-Bodrog in *An. Inst. de Ist. Naţ. din Cluj*, Vol. III.
- Lăpedatu Ioan Al.*, Martiriul lui Sava Brâncoveanu, Orientul Latin, Braşov 1874, reprodus la I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, Vol. II, Craiova, 1933.
- Lupaş Ioan*, Averele confiscate de principele Mihail Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici şi fratele său Gheorghe, *Biserica şi Şcoala*, Arad, 1915, N-rii 37—39.
- Odăjdiile Mitropolitului Sava Brancovici, in *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, Bucureşti, 1928, Vol. I.
 - Principele ardelean Acaşiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici, in *An. Ac. Rom.* 1913 şi repr. in *Studii, conf. şi com. ist.*, Bucureşti, 1928, Vol. I.
- Mangra Vasile*, Mitropolitul Sava II. Brancovici, Arad, 1906.
- Radonic Iovan*, Grof Gorge Brancovic i negovo vreme, Beograd, 1911.
- Pesti Frigyes*, Brankovics György rácz Despota birtokviszonyai, Budapesta, 1877.
- Sandu Ioan*, Un martir al ortodoxiei: Mitropolitul Sava Brancovici, in revista *Gând Românesc*, Cluj, 1933, Nr. 7.
- Tallóczy Lajos*, Az Albrankovicsok, in revista *Századok*, Budapesta 1888.

b) *Lucrări de sinteză.*

- Barişu Gheorghe*, Părţi alese din Istoria Transilvaniei, Sibiu, 1889, vol. I.
- Bunea Augustin*, Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silva-

- şului şi Bălgradului, Blaj, 1902.
- Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria, Blaj, 1904.
- Golubinski E.*, Privire scurtă asupra istoriei bisericii româno-ortodoxă, tradusă de Ioan Caracivocoveanu, Iaşi, 1878.
- Gramă Alexandru*, Instituţiunile calvineşti în biserica românească din Ardeal, Blaj, 1895.
- Engel Christian*, Geschichte von Serwien und Bosnien, Halle, 1801.
- Hintz Johann*, Geschichte des Bisthums der griechisch nicht unirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen Hermannstadt, 1850.
- Hurmuzachi Eudoxiu*, Fragmente din Istoria Românilor, traduse de Ioan Slavici, Bucureşti, 1900.
- Jancsó Benedek*, A román nemzetiségi törekvések története és jelen állapota, Budapest, 1898, Vol. I.
- Iorga Nicolae*, Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor, Vălenii de Munte, 1908, Vol. I.
- Istoria Românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească, Bucureşti, 1915, Vol. I.
- Sate şi preoţi din Ardeal, Bucureşti, 1902.
- Clain Samoil*, Istoria Românilor, manuscris în arhiva Episcopiei unite din Oradea.
- Lupaş Ioan*, Istoria bisericească a Românilor ardeleni, Sibiu, 1918.
- Istoria bisericii române, ed. VI, Bucureşti, 1938.
- Studii, conferinţe şi comunicări istorice, vol. I. Bucureşti, 1928.
- Istoria Românilor pentru cursul superior, ed. XII. Bucureşti, 1937.
- Maior Petru*, Istoria bisericii Românilor, Buda, 1813.
- Márki Sándor*, Arad-vármegye monográfiája, Vol. II, Arad 1895.
- Metiş Ştefan*, Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Ardeal şi Ungaria, Arad, 1918, Vol. I, ed. II, Sibiu, 1935.
- Păcăţianu T. V.*, Istoriografi vechi şi istoriografi noi, Sibiu, 1904.
- Pápiu Ilarian Al.*, Istoria Românilor din Dacia superioară, Vol. I. Viena, 1851.
- Pokoly József*, Az erdélyi református egyház története, Vol. II. Budapest, 1904.
- Popea Nicolae*, Vechea Mitropolie Ortodoxă Română, Sibiu, 1870.
- Şaguna Andrei*, Istoria bisericii ortodoxe răsăritenele universale, Vol. II, Sibiu, 1860.
- Şincai Gheorghe*, Cronica Românilor şi a altor neamuri învecinate, Tom. I—III, Bucureşti, 1886.
- Seton-Watson R. W.*, Histoire des Roumains. Paris, 1937.
- Tincu Velea Nicolae*, Istoria bisericească politico-naţională. Sibiu, 1865.
- Xenopol A. D.*, Istoria Românilor, Vol. IV, Iaşi, 1890.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

INDICE ONOMASTIC

- Ali-Paşa (comandant de oaste), 46
 Alvinczi (Petru), 16, 74
 Antonie Vodă (din Popeşti), 64
 Apaffi (Mihail), 8, 11, 16, 17, 18, 19,
 26, 28, 46, 52, 54, 55, 56, 57, 60,
 62, 63, 65, 66, 67, 70, 72, 73, 74,
 75, 76, 77, 80, 81, 83, 84, 85
 Arpassi (Ştefan), 78
- Bánffy (Dionisie), 74, 76
 Barcsai (Acaţiu), 15, 16, 17, 26, 44,
 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 65
 Barcsai (Mihail), 76
 Barişiu (Gheorghe), 11, 22
 Báthori (Sigismund), 34
 Béldi (Paul), 8, 11, 74, 76, 81
 Bethlen (Ioan), 12
 Bogdan-Duică (Gheorghe), 18
 Bölöny (Sigismund), 74
 Borcea Iakos (vezi Acaţiu Barcsai),
 47
 Brâncoveanu (Constantin), 8, 18, 21,
 55, 84
 Brancoviceşti, 27, 32, 72
 Brancovici (Daniil), Vlădică, 32
 Brancovici (Gheorghe), 7, 8, 9, 10,
 11, 14, 15, 18, 26, 27, 31, 32, 34,
 36, 38, 39, 40, 47, 52, 54, 60, 61,
 62, 72, 74, 75, 77, 79, 82, 83, 84,
 85, 87
 Brancovici (Grigore), 36
- Brancovici (Longhin), 32, 33, 34, 35,
 36, 37, 39
 Brancovici (Ioan), 31, 34, 45
 Brancovici (Matei), 32
 Brancovici (Mihail), 34, 35
 Brancovici (Sava) episcop, fiul lui
 Matei Brancovici, 32
 Brancovici (Simion), 33, 34, 35, 36,
 37, 38, 39, 40
 Brancovici (Vasile), 34, 35
 Brancovici (Vuc), 32
 Buday (Iosif), 80, 85
 Bunea (Augustin), 19, 22, 23, 24,
 25, 31, 52, 70
 Bungard 17, 52
- Cantacuzino (Şerban), 8, 18, 39, 42,
 80, 84, 85, 87
 Caraciveanu (Ioan), 28
 Casimir (regele Poloniei), 44, 79
 Chira (Gheorghe), 55
 Cipariu Timotei), 31
 Clain (Samuel Micu), 18, 20, 21
 Crnoivić (Arsenie), 27
 Csáki (Ladislau), 8, 18, 21, 74, 84,
 87
 Cserei (Ioan), 11
 Cserei (Mihail), 7, 11, 12, 21, 77, 82
- Dacsó (Ioan), 8
 Daniil (vlădică), 38, 48

- Denșușianu (Aron), 9
 Diehl (Charles), 18
 Dimitrievici (arhimandritul), 58
 Dochturov (Logofătul Gherasim), 57
 Domokos (Toma), 74
 Dosoftei (mitropolit), 19
 Dosoftei (Patriarhul Ierusalimului), 64
 Dragomir (Silviu), 9, 19, 26, 59
 Dùmîtru (Logofătul), 55

 Elena (soția lui Matei Basarab), 33
 Engel (Christian), 27, 31
 Epaffi (vezi Apaffi), 67

 Frățita (Căpitanul din Fălciu), 43

 Ghenadie III (Mitropolit la Sibiu), 50, 51, 52
 Gheorghe Moscovitul (Mitropolit), 17
 Gheorghe (popa din Ciurila), 45
 Gheorghe Ștefan (Domnul Moldovei), 39, 42, 59
 Gherasim (Vlădica), 38
 Ghica (Grigorescu), 8
 Ghica (Grigore Vodă), 64
 Golubinsky (E.), 28
 Graffius (Ioan), 79
 Gunesch (Andrei), 7, 12, 82

 Hăbășescul (Serdar Grigore), 43
 Habsburgi, 8
 Hintz (Johann), 27
 Hurmuzaki (Eudoxiu), 22

 Ianăș (Protopop în Hunedoara), 52
 Ioan (arhidiacon), 56
 Iorga (Nicolae), 9, 25, 52, 58
 Ivanovici (Cnezul Mieluta), 58

 Kaloicsy (Ștefan), 61
 Kálnoky (Valentin), 74, 84

 Kapterev (profesorul), 58
 Kemény (Ioan), 44, 45, 46, 52
 Korenici (Longhin), 33, 34
 Kovásznai (Petru), 63

 Lăpedatu (Ioan Alexă), 22, 31
 Laurian (August Treboniu), 22, 31
 Leopold I (împărat), 8, 18, 87
 Lukaris (Chiril, Patriarhul Constantinopolului), 33
 Lupaș (Ioan), 26

 Maicov (istoriograf rus), 61
 Maior (Petru), 18, 31
 Mangra (Vasile), 3, 18, 24, 25, 31
 Maria (soția lui Ioan Brancovici), 31
 Matei Vodă Basarab, 33
 Maxim (Patriarh la Constantinopol), 19
 Medgyessi (Samuel), 78
 Meteș (Ștefan), 26
 Mihai Viteazul, 34, 55
 Alexe Mihailovici (Țarul Rusiei), 16, 17, 56, 57, 59, 60, 61, 63
 Mije (Mihaiu), 17, 52
 Miron Costin, 39

 Naláczi (Ștefan), 11, 77
 Neculce (Ioan), 7
 Nicolaus (Pictor Poloni), 67

 Odivoianul (Căpitan), 43

 Palos (Ștefan de Sz. Katorna), 75
 Papiu-Ilarian (Alexandru), 22
 Pasko (Cristofor), 18, 21, 74, 84
 Paștiu (preotul), 17
 Pater (Ioan), 75, 80
 Patriarhul Alexandriei, 56
 Patriarhul Antiohiei, 56
 Pătruț (jude în Săliște la 1674), 67
 Petriceicu (Ștefan Vodă), 63

- Petru (popa), 52
 Pokoly (Iosif), 27
 Popea (Nicolae, episcop), 22, 31
 Popovici (Gheorghe), 22
- Rácz, 32, 33
 Radonič (Iovan), 27, 58
 Radu dela Afumați, 72
 Rákoczi I (Gheorghe), 36, 41
 Rákoczi II (Gheorghe), 15, 23, 39,
 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49,
 50, 51, 52, 58, 59, 60, 65
 Rákoczi (Sigismund), 11, 32
 Raič (I.), 9
 Rédey (Francisc), 46, 47
 Roman (popa din Teleagd), 45
 Ruvarac (Ilarion), 26, 27
- Șaguna (Andrei Mitropolit), 22, 31
 Sárpataki (Martin), 48
 Seton-Watson (R. W.), 28
 Simion (Ștefan Mitropolit), 38, 51
 Șincai (Gheorghe), 19, 21, 31, 52
 Ștefan (Mitropolitul Ungro-Vlahiei),
 14, 37, 40
 Stoica (diacon), 56
 Stroe (mare vistier), 33
- Székely (Ladislau), 11, 76, 77
 Székhalmi (Andrei), 18, 84
 Szénásy de Kolozsvár (Valentin), 75
- Teleki (Mihail), 11, 74
 Temesváry (Caterina), 75
 Teofil (Mitropolit al Moldo-Vlahiei),
 33
 Thallóczy (Ludovic), 27
 Tincu-Velea (Nicolae), 22
 Tiszabecsî (superintendent calvin
 Gaspar)
 Tófői (Mihail superintendent), 62,
 74, 75
 Topay (Toma), 55
 Trusov (Bogdan, Căpitan de streliți
 la Moscova), 61
- Udriste, al doilea logofăt, 33
- Vaida (Ladislau), 76
 Veresmarly (protopop calvin din Be-
 nic), 75
 Vitézy (Ioan), 7, 12, 13
 Vlahi, 13
- Zcba (Ioan), 55, 75

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CUPRINSUL

PARTEA I-a

	pag.
<i>Introducere</i> — — — — —	3
<i>Privire critică asupra isvoarelor și literaturii istorice privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici</i> — — — — —	5
Capitolul I. — Isvoare contemporane relative la Mitropolitul Sava Brancovici — — — — —	7
1. Isvoare narative — — — — —	7
2. Isvoare documentare — — — — —	13
3. Isvoare legendare — — — — —	18
Capitolul II. — Literatura istorică privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici — — — — —	20
1. Cum infățișează pe Sava Brancovici istoricii români din sec. XVIII și XIX? — — — — —	20
2. Personalitatea Mitropolitului Sava Brancovici in lumina cercetărilor români din sec. XX — — — — —	23
3. Sava Brancovici văzut prin prisma cercetărilor istorice ale câtorva străini de neamul românesc — — — — —	26

PARTEA a II-a

	pag.
<i>Momentele principale din viața și activitatea Mitropolitului Sava Brancovici</i> — — — — —	
Capitolul I. — Originea și familia lui Sava Brancovici — — — — —	31
Capitolul II. — Tinereța lui Sava Brancovici. Preoțirea lui — — — — —	35
Capitolul III. Hirotonirea și instalarea lui Sava Brancovici ca Mitropolit al Bălgradului — — — — —	38
Capitolul IV. — Ani de neliniște — — — — —	44
Capitolul V. — Primii ani de păstorire sub domnia lui Mihail Apaffi	

Capitolul VI. — Situația Mitropolitului Sava Brancovici după întoarcerea dela Moscova	— — — — —
Capitolul VII. — Sava Brancovici ca organizator și legiuitor bisericesc	— — — — —
Capitolul VIII. — Ultimii ani de cărmuire vlădicească a lui Sava și destituirea lui	— — — — —
Capitolul IX. — Incercările de reintegrare a lui Sava în drepturile sale. Sfârșitul lui.	— — — — —

PARTEA a III-a

<i>Anexe documentare</i>	— — — — —
I. Răvașul Mitropolitului Sava Brancovici către Mije Mihai din Bungard, 1661. IV. 18	91
II. Singhelia Mitropolitului Sava Brancovici pentru preotul Paștiu, 1677. II. 12	91
III. Ordinul lui Mihail Apaffi către Magistratul din Sibiu, 1680. VII. 2	93
IV. Alt ordin al lui Mihail Apaffi către Sibieni, 1680. VII. 5	95
V. Ordinul lui Mihail Apaffi către judele reșesc din Sibiu Gheorghe Armbruster, 1680. VII. 9	95
VI. Inventarul averii confiscate la Sibiu, 1680. VII. 9	97
VII. Ordinul lui Mihail Apaffi către Magistratul din Sibiu, 1680. VII. 10	109
VIII. Raportul lui Samuil Medgyessi și Ștefan Arpassi despre confiscarea averii lui Sava și Gheorghe Brancovici din casa lui Ioan Graffius din Sibiu, 1680. VII. 12	110
IX. Act de donațiune despre odăjdiile preoțești dăruite mănăstirii românești din Alba-Iulia, 1680. VIII. 5	111
X. Diploma prin care Leopold I ridică la rangul de baron pe frații Gheorghe și Sava Brancovici, 1683. VI. 7	113
<i>Bibliografie</i>	117
I. <i>Cronice</i>	117
II. <i>Publicații de documente</i>	117
III. <i>Literatură istorică</i>	118
a) Studii speciale	118
b) Lucrări de sinteză	118
<i>Indice onomastic</i>	121

